

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI

MĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	23
'Aho	Mōnite, 29 Sune 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineta

'Eiki Palēmia

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Eiki Minisita Toutai & Ngoue

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

'Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Eiki Minisitā Mo'ui

Tu'ipulotu

'Eiki Minisita Ako & Ako Ngāue

'Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

Hon. Vuna Fa'otusia

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Hon. Tevita Lavemaau

Sāmiu Vaipulu

Lord Nuku

Lord Tu'ilakepa

Poasi Mataele Tei

'Akosita Lavulavu

Palōfesa 'Amelia

Siaosi Sovaleni

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

Tongatapu.

Lord Vaha'i

Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

Lord Tu'iha'angana

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongō Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Siaosi Pōhiva

Semisi Sika

Mateni Tapueluelu

Losaline Ma'asi

Semisi Fakahau

Penisimani Fifita

Mo'ale Finau

Veivosa Taka

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA 'O TONGA
'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 23/2020
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA

'Aho: Mōnite 29 'o Sune,
2020 Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea
Fika 04	:	LAO FAKAANGAANGA: 4.1 Lao Fakaangaanga Fika 07/2020: Lao Fakaangaanga ki he 'Inivesi Muli 2020 4.2 Lao Fakaangaanga Fika 8/2020: Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fakalelei 'Atamai 2020

Fika 05	:	<p>LIPOOTI KOMITI:</p> <p>5.1 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao (Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 – Lao Fakaangaanga (Ngaahi Fakatonutonu Kehekehe) ki he Fakalelei ‘o e Lao 2020)</p> <p>5.2 Lipooti Fika 2/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao (Fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 4/2020 – Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Ngaue Faka-Pule’anga 2020)</p> <p>5.3 Lipooti Fika 3/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Lao (Fekau’aki mo e Ngaahi Tu’utu’uni Fika 4/2020 - Ngaahi Tu’utu’uni Fili ki he Kau ‘Ofisa Fakavahefonua mo e Kau ‘Ofisa Kolo 2019)</p> <p>5.4 Lipooti Fika 1/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu & Monu’ia ‘a e Fale Alea (Fekau’aki mo e Fakalelei ki he Ngaahi Tu’utu’uni Tu’uma’u ‘o e Ngaahi Fakataha mo e Ngaahi Fatongia ‘o e Fale Alea ‘o Tonga)</p> <p>5.5 Lipooti Fika 3/2020 ‘a e Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakapa’anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa’anga ‘a e Pule’anga</p>
----------------	----------	--

1

		(Fekau’aki mo e Fakalelei ki he Tu’utu’uni Ngaue ki he Pa’anga Tokoni Fakavahenga)
Fika 06	:	Fokotu’u Faka-Fale Alea Fika 1/2020: Ke liliu ‘a e fakalea ‘o e Kupu 125(3)(a) ‘i he Tohi Tu’utu’uni ‘a e Fale Alea (Fakahu mai ‘e he ‘Eiki Palemia ‘o Tonga)
Fika 07	:	Ngaahi Me’a Makehe
Fika 08	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga	9
Lotu	9
Ui 'a e Fale	9
Poaki	9
Me'a 'Eiki Sea.....	10
Fakama'ala'ala he Lao Fakaangaanga Fika 7/2020	10
Lao Fakaangaanga fika 7/2020	11
Pāloti'i tali lau 'uluaki Lao Fakaangaanga fika 7/2020	11
Tu'utu'uni tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 7/2020 ki he Kōmiti Lao & Kōmiti ki Muli..	11
Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 8/2020.....	12
Taumu'a Lao Fakaangaanga fika 8/2020 ke malava tauhi mahaki faka'atamai he ngaahi pilisone	12
Tu'utu'utuni tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 8/2020 ki he Kōmiti Lao & Kōmiti Sosiale	13
Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao	13
Fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'ū Lipooti fika 1/2020 Kōmiti ki he Lao.....	14
Ola ngāue Kōmiti Lao ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2020	14
Fakama'ala'ala Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Lao	14
Fakamā'opo'opo ngaahi fakatonutonu Lao Fakaangaanga fika 6/2020	15
Pāloti tali Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao	15
Poupou Tēpile Kakai ke tali Lao Fakaangaanga fika 6/2020.....	16
Pāloti'i 'o tali lau tu'o 3 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 6/2020	17
Lipooti Fika 2/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao	17
Ola ngāue 'a e Kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 04/2020	18
Fakama'ala'ala he Lipooti fika 2/Kōmiti Lao.....	18
Fokotu'u ke tali Lao Fakaangaanga fika 4/2020	19
Pāloti'i tali Lipooti Fika 2/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao	19
Fokotu'u tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 4/2020 ki he Kōmiti Kakato	20
Fakama'ala'ala Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Lao.....	21
Pāloti tali Lipooti Fika 3/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao.....	22
Tu'utu'uni Fika 4/2020	22

Pālōti'i tali Tu'utu'uni fika 4/2020 mo hono ngaahi fakatonutonu	23
Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Ngaahi Totonu mo e Monū'ia Fale Alea	23
Pālōti'i 'o tali Lipooti fika 1 Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea.....	25
Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Pa'anga.....	26
Fakama'ala'ala he Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Pa'anga	27
Fakamā'opo'opó mo e Ngaahi Fokotu'ú.....	27
Pālōti'i tali Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Pa'anga.....	28
Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1/2020.....	28
Fokotu'u liliu fakalea Kupu 125 (3) konga a.....	29
Fakama'ala'ala he Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1/2020	30
Fokotu'u tukuhifo Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1/2020 ki he Kōmiti Kakato.....	30
Tokanga ki he laumālie he Konisitūtone ki he tali ui fakataha e Kapineti.....	31
Poupou tukuhifo Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1/2020 ki he Kōmiti Kakato	31
Pālōti'i tali tukuhifo Fokotu'u Tu'utu'uni ki he Kōmiti Kakato.....	32
Kōmiti Kakato.....	32
Me'a e Sea	32
Alea'i Lipooti Fika 2/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó.....	32
Taukave mahu'inga tali ui ngaahi mafai fakahoko fatongia ki he kakai.....	33
Fakamahino Kupu 39 e Konisitūtone tali ui ki ai fatongia Sekelitali ki Muli	33
Taukave ke tali ui mafai pule Pule'anga ki he kakai.....	34
Fakatonutonu ko e mafai fakatu'i na'e foaki ki Fale Alea he 2010 'e Tupou V	34
Mahu'inga ke malu'i mafai Tu'i	35
Tui Palēmia 'ikai mafai 'a e kakai ki he me'a kotoa.....	36
Fakama'ala'ala tu'u Konisitutone fekau'aki mo e ngaahi talite.....	38
Fakama'ala'ala he Kupu 51(7) talamai ai ngaahi mafai Tu'i.....	39
Tokanga ka tonounou faifatongia Sekelitali ki Muli ko hai tukuaki'i ki ai e kakai	39
Fakama'ala'ala he Kupu 39 & 40 Konisitutone fekau'aki mo e kupu taliui ki ai Sekelitali ki Muli	39
Fakamahino fili lakanga Sekelitali ki Muli he Tu'i kae pule'i 'ene ngāue mei he PSC ..	39
Tui 'e fepakipaki mafai ke 'ave lakanga Sekelitali fili he Tu'i.....	39
Kole ke muimui he Konisitūtone kae maau e ngāue.....	40
Tui ke taha pē feitu'u ke tali ui ki ai Sekelitali ki Muli	40
Fakahā me'a tatau mo e Sekelitali Potungāue Polisi 'oku fakanofu mo ia he Tu'i.....	40
Taukave 'ikai fiema'u ke tau'ataina CEO Potungāue ki Muli	41
Fakama'ala'ala he Kupu 51 e Konisitūtone mo 'ene felave'i mo e ngaahi talite.....	41

Taumu'a Pule'anga ke fakafaingofua'i ngāue ka 'oku 'ikai to'o ai mafai Pule'anga.....	41
Tui Tēpile Kakai 'osi mahino fakama'ala'ala fakahoko mei he Pule'anga	43
Fakahā mei he PSC 'ikai ko ha founa fo'ou tali ui Sekelitali ki Muli.....	44
Tokanga ke tu'u 'atā Tu'i mei hano tukuaki'i fehalaaki ngāue Sekelitali ki Muli.....	47
Fakatonutonu fekau'aki mo e Kupu 52 Konisitūtone.....	47
Tui mo pou pou ki he Fokotu'u Tu'utu'uni mei he Pule'anga.....	48
Fakama'ala'ala Lao ua 'a e PSC mo hono taumu'a	48
Ke fenāpasi 'ave CEO Potungāue ki Muli malumalu he Tu'i mo e Kupu 29 Konisitūtone	49
Pou pou ki he Lao koe'uhi 'osi hoko ngaahi palopalema kimu'a ko e fefusiaki he mafai	50
Toki fakahū eni tali ui taki Potungāue ki Muli ke tali ui ki he Tu'i hangē ko e tu'u Konisitūtone.....	50
Paloti tali Līpooti Fika 2/2020 Komiti Tu'uma'u ki he Lao.....	51
Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 01/2020.....	51
Tokanga ki ha uesia laumālie ngāue fakataha he Kapineti ka to e fa'u Lao taautaha kau Minisita	51
Pou pou to e vave ange ngāue he kau kau Minisita he fa'u Lao Taautaha.....	52
Pou pou ke tuku fatongia fa'u Lao Taautaha ki he kau Fakafofonga 'ikai Kapineti.....	53
Fokotu'u toloi hono alea'i Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1 kae monomono Kupu 62 Konisitūtone.....	53
Fakama'ala'ala Sea Kōmiti Kakato he Kupu 125	53
Tokanga ki he fepakipaki fatongia he kaha'u.....	54
Lipooti ki he ngāue lava fakahoko he Kōmiti Kakato	56
Pāloti Tali Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngaue Fakapule'anga 2020	56
Ngaahi me'a makehe.....	57
Toloi atu ngāue ke fakafoki mai kau Tonga kei tukuvakā 'i muli	57
Hoko atu faka'osinga uike polokalama 'aukai fakafonua.....	57
Lava foaki sikolasipi ako Pule'anga ki he fānau ako kolisi toko 2000 tupu.....	57
Lava polokalama tokoni Pule'anga ki he ngaahi famili uesia he kolonavailasi.....	58
Lava ngāue ki he fosoa Vāhenga Hihifo	58
Polokalama ki hono tokangaekina tu'unga lelei e kava Tonga.....	58
Lele lelei polokalama 'a'ahi kolo 'i Tonga ni	59
Kamata holo totongi 'uhila 'aho 1 Siulai	59
Kamata polokalama ako fakalele he letio mo e TV teuteu ki ha to mai COVID-19	59
Talamonū ki he teu fakamanatua 'aho fakahifo Tupou VI	59
Tokanga ki he mahu'inga tu'unga fefolau'aki vakapuna he fonua	59

Te'eki papau taimi ke puna ai vakapuna fakalotofonua Pule'anga kae ngalingali pē ko	
'Akosi.....	60
Fokotu'u ke fakatokanga'i ngaahi kolo ma'a taha he 'a'ahi kolo.....	60
Tali ki ha tokoni Pule'anga ki he fanau ako taautaha (<i>private</i>)	61
Tokanga ki he pa'anga e polisi fakakolo.....	61
Kole ke tele ngaahi hala pule'anga vāhenga Tongatapu 4.....	62
Kole na'a lava 'omai hotau kakai 'i Fisi he 'oku 'ikai ha toe keisi <i>COVID</i> ai	62
Tokanga ke kau vahe motu Ha'apai 12 & 13 he polokalama 'a'ahi kolo	62
Tokanga ki ha māketi ke fakamāketi'i ika kau toutai mei Ha'apai.....	62
Kole ke feongoongoi kau Memipa mo honau ngaahi vāhenga	65
Kole ki he Pule'anga ke vakai'i anga ha tokoni ki he kau no tō hina he ta'u kuo 'osi	65
Tokanga ki ha tokoni Pule'anga ki he senita fetukutuku ki ai kakai 'i Ha'avakatolo.....	65
Tali Pule'anga na'e 'osi totongi mo'ua tō hina he pangike.....	66
Poaki ke faifatongia 'apongipongi ki he faka'osi'osi ta'u fakapa'anga lolotonga kuo tali he Tu'i.....	66
Fakahā Pule'anga kei ngāue ki he ngaahi kole fekau'aki mo e mo'ua tō hina	67
Tokanga ki he tu'unga tohi tangi na'e fakahū mai Tongatapu 1 ki Fale Alea	67
Lipooti ki he tu'unga 'i ai ngāue ki he 'u tohi tangi fakahū mai ki Fale Alea	67
Kelesi.....	69
Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga	70

Fale Alea 'o Tonga

'Aho: Mōnite, 29 Sune 2020.

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Aleá. (*Lord Fakafanua*)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki, kole atu ki he Fakafofonga Tongatapu 4 ke tataki mai 'etau lotu he pongipongi ni.

Lotu

(*Hoko atu e lotu*)

<008>

Taimi: 1005-1010

(*Hoko atu e Lotu*)

'Eiki Sea: Fakamālō atu ki he lotu 'oku tataki mai 'e he Fakafofonga Tongatapu 4, kole atu ki he Kalaké ke ui e Hou'eiki Mēmipá he pongipongi ni.

Ui 'a e Fale

Tokoni Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá. Tapu mo e 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Minisitā. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nōpelé pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí ...

<009>

Taimi: 1010-1015

Tokoni Kalake Tēpile: ... kae 'atā ke fakahoko hono ui e Falé ki he pongipongi ni, 'aho Mōnite 29 'o Sune 2020.

(*Fakahoko hono ui 'o e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea*)

'Eiki Sea, kuo u kole ke u to e fakaongo atu hono ui e Fale. 'Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tāmate Afi, Sēmisi Sika.

Poaki

'Eiki Sea 'oku kei hoko atu pe 'a e poaki 'a e 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Nōpele Vaha'i mo 'Eiki Nōpele Fusitu'a. Ko 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana 'oku poaki tengetange pea ko e 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e 'Eiki Minisitā Ako 'oku ma'u 'ena poaki te na toki me'a tōmui mai.

‘Eiki Sea ko e ngata’anga ia e tali ui e pongipongi ni pea ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai tali mai honau ui, ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lolotonga. Tapu pea mo ‘Ene ‘Afio, Tama Tu’i, Tupou VI. Tapu pea mo e Ta’ahine Kuini, Nanasipau’u. Tapu pea mo e Tama Pilinisi Kalauni kae ‘uma’ā e Hou’eiki e fonua. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, tapu atu ki he Hou’eiki Minisitā e Kapineti. Tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga kau Nōpele, tapu pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai.

Hou’eiki mālō ho’omou laumālie lelei he pongipongi ni. Ko ‘etau foki mai eni ‘osi hono toloi mai e Fale mei he uike kuo ‘osi, koe’uhi pē kae tukuange ha faingamālie ki he ngaahi kōmiti ke fakahoko ‘enau ngāue na’e tukuhiho mei he Fale Alea.

Hou’eiki, mou me’a hifo pe ki he ‘etau ‘Asenita he pongipongi ni, ko e Lao Fakaangaanga fo’ou eni ‘e ua fakahū mai mei he Pule’anga pehē foki ki he ngaahi Līpooti ‘o e Kōmiti Ngāue kuo fakafoki mai ki he Fale Alea ke fai ha feme’a’aki ki ai. Pea Fika 6 ‘i he ‘etau ‘Asenita ko e Fokotu’u Faka-Fale Alea, tau toki faka’osi atu ki ai kapau ‘e lava e ngāue ki he ‘etau ‘Asenita Fika 4 pea mo e 5.

Hou’eiki kuo u fie fakahā atu pē he pongipongi ni, ko e ngāue ko eni ‘o kapau ‘e lava ‘etau ‘asenita he ‘aho ni, ‘e to e toloi atu ‘etau Fale ha uike ‘e 2 koe’uhi ke fakakakato ‘a e ngaahi ngāue ‘oku toe ke līpooti mai ki he Fale ni mei he ngaahi Kōmiti ‘a e Fale Alea. Tau hoko atu ki he Fika 4 ‘etau ‘Asenita, 4.1, ko e Lao Fakaangaanga Fika 07/2020, Lao Fakaangaanga ki he ‘Inivesi Muli, 2020. Kole atu ki he ‘Eiki Minisitā, ‘omai ha fakamatala nounou, miniti ‘e 5.

Fakama’ala’ala he Lao Fakaangaanga Fika 7/2020

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea mo e ‘Eiki

<003>

Taimi: 1015-1020

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: ... ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Eiki Sea ko e Lao *Investment* ko eni na’e tali ia ‘e he Fale Alea ‘i he ta’u kuohili, pea ‘ave ia ki he *Privy Council* kā na’e ‘i ai ‘a e ngaahi me’a na’e fiema’u ke fakatonutonu ai pea ko ia na’e toe fakafoki mai pē mei he *Privy Council* ke fakahū ‘a e ngaahi fakatonutonu ko ia. ‘A ia ko e ki’i fakatonutonu ia ‘oku nima pē, ‘a ia ‘oku ‘osi fakakau mai ia ki he Lao ko eni pea ko e tuku mai ki he Fale ni kae to e ‘ave koe’uhi ko e ngaahi ‘ataakai ko ia ‘o e feinga ke langa ‘a e ‘ikonōmika ‘o e fonua ni. ‘Oku makatu’unga ai hono ‘omai ‘a e Lao ko eni ‘Eiki Sea ke fakafaingofua’i ange ‘a e ngaahi ngāue ko ia pea ‘ai ke ‘ata ki tu’ a koe’uhi ke manakoa ‘a e ngaahi me’a ko eni.

‘Oku ‘amanaki mei maau mo e Ngaahi Tu’utu’uni Sea kā ko ‘ene lava pē Lao ko eni ‘oku fa’u leva ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ke muimui ai ‘o hangē ko e fiema’u e visa. Ko e taimi ni ke mea’i ‘e he ‘Eiki Palēmia kuo tali ‘a e ngaahi ‘inivesimeni ia ‘oku fai ‘i he fonua ni pea ko e taimi ko

ē 'oku kole atu ai 'a e visa ia 'oku 'ikai ke tali ia 'e he *Immigrations*. 'A ia 'oku 'i ai leva 'a e fakakaukau Sea ke fai 'a e fokotu'utu'u ko eni mo fai 'a e talatalanoa 'i he founga ngāue ke faingofua ange ke lava 'o fakahoko 'a e fatongia.

Pea ko e makatu'unga fe'unga nounou pē ia 'Eiki Sea fakalukufua 'o e fo'i Lao ko eni pea 'oku ou fokotu'utu atu. Mālō Sea.

'Eiki Sea: Mālō. Hou'eiki ko e Lao Fika 7 eni 2020 Lao Fakaangaanga ki he 'Inivesi Muli 2020, kole atu ki he Kalake ke lau 'uluaki.

Lao Fakaangaanga fika 7/2020

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Sea, tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa Kakato 'o e Fale, kae 'atā ke fakahoko hono lau 'o e Lao Fakaangaanga ki he 'Inivesi Muli, 2020.

KO E LAO FAKAANGAANGA KI HA LAO FEKAU'AKI MO E 'INIVESI MULI

'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē;

KONGA 1 – TALATEU

1. Hingoa nounou mo e kamata ngāue'aki.
 - 1) 'E Ui 'a e Lao ni ko e Lao ki he 'Inivesi Muli 2020.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ko eni kātaki 'o hiki ho nima.

Pālōti'i tali lau 'uluaki Lao Fakaangaanga fika 7/2020

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Semisi Kioa Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki, toko 19.

Tu'utu'uni tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 7/2020 ki he Kōmiti Lao & Kōmiti ki Muli

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali 'e he Fale ni 'a e Lao Fakaangaanga ko eni hono lau 'uluaki. 'Oku ou tu'utu'uni heni ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao pea mo e Kōmiti ki Muli mo Fefakatau'aki.

Tau hoko atu ki he 4.2, Lao Fakaangaanga Fika 8/2020. Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Fakalelei 'Atamai. 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 8/2020

'Eiki Minisitā Mo'ui: Tapu pē pea mo e Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakalelei 'Atamai. Ko e Lao ko eni 'oku ne hanga 'o fokotu'u mai 'a e me'a lalahi 'e 2. Ko e 'uluaki, ko e feitu'u ko ia ke fakahoko ai 'a e *detention* ...

<005>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Minisitā Mo'ui: ... ko hono fakangofua 'o e pilīsone ke fakahoko ai 'a e *detention* pē ko hono tauhi 'a ha tokotaha 'oku uesia 'i he 'atamai.

Taumu'a Lao Fakaangaanga fika 8/2020 ke malava tauhi mahaki faka'atamai he ngaahi pilīsone

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Sea ka u ki'i tokoni atu pē ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui. Ko e Lao ko eni ke fakangofua 'e he Lao ko eni hono tauhi ko ia 'o e kau mahaki'ia faka'atamai ke a'u ki he pilīsone ke lava 'o tauhi ai he 'oku nau ki'i tokotokolahi. 'I he tu'u ko ē he taimi ni 'oku nau ki'i tokotokolahi pea 'alu mo e fika ia ki 'olunga kā 'oku te'eki ke fakalao e feitu'u ko ē 'oku tauhi ai kinautolu. 'A ia 'oku kau ai 'a e Pilīsone Hu'atolitoli, mo e ngaahi pilīsone 'oku 'uhinga ki ai 'a e kupu ko eni Sea pea 'oku fai ai 'a e ngāue 'a e Pule'anga ke to e langa makehe mo fakalahi 'a e ngaahi pilīsone tautautefito ki Tolitoli, 'Eua mo Vava'u ke fakalahilahi atu 'a e me'a ko ē he 'oku ki'i to'umahaki ia 'e taha 'oku kehe ia mei he *Corona* ki'i lahilahi ia he taimi ni 'Eiki Sea pea ko e feinga pē ke lava 'o lato kotoa pē e ngaahi fiema'u ko ia Sea mālō.

'Eiki Sea: Mālō kole atu ki he Kalake ke tau lau 'uluaki e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakalelei 'Atamai.

Lord Tu'i'āfitu: Sea mālō e laumālie 'e lava pē ke fai ha'aku ki'i fehu'i ki he 'Eiki Minisitā?

'Eiki Sea: 'Ikai 'oku ke ngofua e fehu'i ko e... ki mu'a pea lau 'uluaki te'eki ke fakahū mai e Lao.

Lord Tu'i'āfitu: Ko ia mālō

'Eiki Sea: Lau 'uluaki Kalake

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakalelei 'Atamai 2020. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke Fakatonutonu 'a e Lao ki he Fakalelei 'Atamai 2001 ke fa'u 'a e ngaahi hia fō'ou kehekehe. **'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea** 'o Tonga he fakataha alea 'o e Pule'anga 'o pehē. Kupu 1. Hingoa Nounou mo e 'UHINGA'i Lea. Kupu si'i 1. 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakatonutonu ki he Fakalelei 'Atamai 2020.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 8 'o e 2020 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakalelei 'Atamai hono lau 'uluaki kātaki fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu mo e 'Eiki Minisitā Ngoue, loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 19.

Tu'utu'utuni tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 8/2020 ki he Kōmiti Lao & Kōmiti Sosiale

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni hono lau 'uluaki 'o e Lao Fakaangaanga ko eni 'oku ou tu'utu'uni ke tukuhifo ki he Kōmiti Lao pea mo e Kōmiti Sōsiale.

Hou'eiki tau hoko atu ki he Fika 5 'etau 'asenita ko e līpooti kōmiti 5.1 Ko e Līpooti Fika 1 'o e 2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao fekau'aki eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 ko e Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonutonu Kehekehe ke Fakalelei'i 'a e Lao.

Kole atu ki he Kalake kātaki 'o lau mai 'a e līpooti

Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile: 'Ulu'i tohi 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

'Aho 25 'o Sune 2020

Lord Fakafanua

'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga

Nuku'alofa

'Eiki Sea,

Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

'Oku ou fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e Lipooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku fekau'aki 'a e lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonutonu kehekehe ki he Fakalelei 'o e Lao 2020 'a ia na'e tukuhifo mei he Fale Alea ki he Kōmiti ni 'i he 'aho 28 'o Sune 2020.

Faka'apa'apa atu

Fakamo'oni

Honorable Mo'ale Finau

Sea 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

<007>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke lau mai ai pē peesi 3.

[Fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'ú Lipooti fika 1/2020 Kōmiti ki he Lao](#)

Kalake Tēpile : Fakamā'opo'opo mo e ngaahi fokotu'ú.

Konga 1. Talateu. 'Oku fakahoko atu 'i he lipooti ni 'a e ola 'o e ngāue 'a e Kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2020.

Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonutonu Kehekehe, ki he Fakalelei 'o e Lao 2020, 'a ia ne tukuhifo mei he Fale Aleá 'i he 'aho Tu'apulelulu 18 'o Sune, 2020.

[Ola ngāue Kōmiti Lao ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2020](#)

2. Ola 'o e ngāue 'a e Kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2020. Na'e fakahoko 'a e fakataha 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó fēkau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonutonu Kehekehe ki he Ngaahi Fakalelei 'o e Lao 2020, 'i he 'aho Pulelulu 24 'o Sune 2020 mo e 'aho Tu'apulelulu 25 'o Sune, 2020. Hili hono vakai'i 'e he Kōmiti 'a e Lao Fakaangaangá na'e tali 'e he Kōmiti 'a e Lao Fakaangaangá fakataha mo ha fakatonutonu 'e 2 ki he:

- 1) Hingoa lōloá ke mavahe 'a e fo'i lea ko e “**o e**” pea
- 2) Ke tāmata'i 'a e ngaahi lea ko e “**ta'ofi 'a e**” kae fetongi'aki 'a e “**oua 'e 'i ai ha**” koe'uhi ke fenāpasi mo 'ene hā 'i he faka-Pilitāniá (*avoidance of*)

Na'e tali ai pē 'e he Kōmiti ke fakahū atu ki he Fale Alea 'o Tongá 'a e Lipooti Fika 1/2020.

Fakamā'opo'opo mo e ngaahi Fokotu'ú

3. Fakamā'opo'opo mo e ngaahi Fokotu'ú: Kuo kakato 'a e ngāue 'a e kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonutonu Kehekehe ki he Fakalelei 'o e Lao 2020 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni Ngāué pea 'oku fokotu'u atu:

1. Ke tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 6/2020 fakataha mo e fakatonutonu ki he hingoa lōloa mo e Kupu 2 'o e Lao Fakaangaangá.
2. Ke tali 'a e Lipooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : Mālō. Kole atu ki he Sea 'o e Kōmiti Laó Ha'apai 12 me'a mai.

Fakama'ala'ala Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Lao

Mō'ale Finau : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea mālō e laumālie ki he 'aho fakakoloa ko eni 'Eiki Sea. Pehē 'a e fakatapu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, pehē ki he Hou'eiki Minisitā Kapineti Nōpelé pehē ki he Kakaí. 'Eiki Sea, ko e Lao ko eni na'e tukuhifo ai ki he Kōmiti Laó 'i he 'aho 18 pea na'e fakataha 'a e Kōmiti Laó 'Eiki Sea fakatatau ki he tala fatongia 'i he tu'utu'uni 'i he fakataha'anga faka-Fale Alea. 'Eiki Sea, fo'i fakataha'anga 'e 2, 'i he 'aho 24 mo e 25 'Eiki Sea. Na'e fakaafe'i foki 'Eiki Sea 'a e 'Ateni Senialé pea mo e 'Eiki Minisitā Lao Le'ole'ó pea ko e Mēmipa pē ia 'o e Kōmiti 'Eiki Sea, ke na 'i he fakatahá koe'uhi ko e mafatukituki 'a e

fatongia 'a ho'o Kōmiti 'Eiki Sea. Kuo pau ke fai 'a hono vakai'i faka'osi ke fakapapau'i 'Eiki Sea 'oku napangapangamālie, pea a'usia 'a e taumu'a 'o e Lao kotoa pē 'i ho Falé kae pehē ki he kakai 'o e fonuá 'Eiki Sea.

Ko ia ko e aofangatuku pē eni 'o e fakataha'angá 'Eiki Sea na'e fai pē 'a e kole ki he 'Ateni Senialé ke ne hanga 'o fakaikiiki mai 'a e Lao ko ení. Mahino ki he motu'á ni 'Eiki Sea ko e talu e fononga mai 'a e Lao 'o Tongá mei he 1988, ko hono toki fakahoko eni 'Eiki Sea hono fakamā'opo'opo pea ko hono olá 'Eiki Sea 'a e fakatonutonu pē ko eni 'e 2 na'e lau mai 'Eiki Sea ki he Falé ni 'Eiki Sea.

Pea ko e ngata'anga pē ia 'emau fakatahá 'Eiki Sea na'a mau tui ki he fale'i 'a e 'Ateni Senialé kae pehē ki he 'Eiki Minisitā Lao Le'ole'ó 'Eiki Sea kae pehē ki he ni'ihi 'o kinautolu kau loea 'oku ngāue 'i he Fale Aleá. Na'a mau tui fakataha 'Eiki Sea ko e Lao ko ení 'osi napangapangamālie ke fokotu'u mai ki he Falé ni 'Eiki Sea fakataha pea mo e fakatonutonu ko eni na'e 'osi hono lau mai 'Eiki Sea. 'A ia 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea, 'a e Lao Fakaangaanga ko eni 6/2020 ke tali 'e he Falé ni, kae pehē foki 'Eiki Sea 'a e fokotu'u atu ke tali mo e Līpooti Fika 1 'a e Kōmiti Lao Fale Alea 'o Tonga 'Eiki Sea, mālō.

Fakamā'opo'opo ngaahi fakatonutonu Lao Fakaangaanga fika 6/2020

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o : Sea ke u ki'i tokoni atu pē mu'a Sea. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'a e Fale Aleá. 'Eiki Sea, ko e Lao ko ení ko e fakamā'opo'opo eni 'o e ngaahi fakatonutonu ko eni na'e 'osi tali ia 'i he Falé ni 'i he ta'u kuohilí pea na'e 'ave pea to e *pick* mai 'o ma'u mai mo e ngaahi fanga ki'i fakatonutonu iiki...

<008>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: ... pē mei he Fakataha Tokoní 'o 'uhinga ai hono 'omai ko ení ka ko e faka'amú Sea ki mu'a he tāpuni ko ē 'o e ta'u fakapa'anga ko eni 'oku lava 'o fakamā'opo'opo 'a e ngaahi Lao ko ē 'a Tonga ni talu pē eni ia mei he 1988 'Eiki Sea ko e angamaheni 'oku fa'a ta'u 'e 20 ka ko 'ene tu'u he taimi ni kuo 'osi 'ova ia he ta'u ko ē 'e 20 kole atu ai ki he Feitu'ú na mo e Hou'eiki e Falé ke tau tali mu'a eni feinga'i ke lau tu'o tolu ai leva mo e Lao ko eni he 'aho ni kae lava ke ngāue ki ai 'a e 'Ofisi e 'Ateni Senialé ke 'osi pē ki mu'a 'i he ta'u fakapa'anga ko eni koe'uhī ko e ngaahi fakamole ko ē ki he ngāue ko ia kātōa pē ia 'i he ta'u fakapa'anga ko ení. Ko ia Sea 'a e kolé mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki ko e Lao Fakaangaanga ko eni na'e 'osi lau 'uluaki ki mu'a pea tukuhifo ki he Kōmiti Laó pea ko eni 'oku fakafoki mai 'i he'enuu līpooti 'oku fokotu'u ke tali pē he Fale ni. Kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali e Līpooti Fika 1/2020 e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó kātaki hiki ho nima.

Pāloti tali Līpooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Mo'ale Finau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palemia, 'Eiki

Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, Siasoi Pōhiva, Sēmisi Kioa Lafu Sika. Loto kotoa ki ai e Hou'eikí, toko 19.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni 'a e Līpooti Fika 1 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó 2020. 'Oku tali ai pē kole mei he 'Eiki Minisitā ke tau hoko atu ai pē ke lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga ko ení 'a ia ko e Lao Fika 6 'o e 2020 Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonotonu Kehekehe ki he Fakalelei 'o e Laó. Kole atu ke tau pāloti ko ia 'oku loto ke ne tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 6 'o e 2020 lau tu'o ua kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siasoi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Fīnau, Veivosā Taka, 'Eiki Minisitā Mou'i, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto kotoa ki ai 'a e Hou'eikí toko 19.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonotonu Kehekehe ki he Fakalelei 'o e Laó 2020.

Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakahoko 'a e Ngaahi Fakatonotonu Kehekehe ki he Ngaahi Laó pea ke lau 'a e ngaahi 'aho kamata ngāue'aki 'o e ngaahi Lao kehekehé koe'uhī ke 'oua 'e 'i ai ha tāla'a pea mo ha ngaahi taumu'a kehe.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o e Tongá 'i he fakataha alea 'o e Pule'angá 'o pehé, Kupu 1 Hingoa Nounou, 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Ngaahi Fakatonotonu Kehekehe ki he Fakalelei 'o e Laó 2020.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole, te u lava ki'i fakahoha'a nounou?

'Eiki Sea: Tongatapu 4?

Poupou Tēpile Kakai ke tali Lao Fakaangaanga fika 6/2020

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Sea ko e fie fakahoko atu pē ia mei he tēpile ko eni 'a 'emau poupou ko ē ki he Lao ko eni ko hono 'uhinga pē Sea ko e Lao ko eni na'e 'osi fakahū mai ia ki mu'a pea na'e 'i ai pē fanga ki'i fakatonotonu 'osi 'uhinga mālie. Ko e Lao ko eni na'e 'uhinga pē ia ke fakamahino 'oua 'e to e veiveiua ko e Lao ko ē 'oku kamata ia he 'aho me'á pea ko hono ngata'angá ko ē pea ko e kongā pē eni 'o e fakamā'opo'opo ko ē 'ū Lao Sea pea 'oku poupou atu pē tēpile ko eni ki ai he mālō e ngāue e 'Eiki Minisitā mālō Sea e ma'u faingamālie.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Mālō, mālō Sea.

'Eiki Sea: Tau pāloti ko ia 'oku loto ke ne tali hono lau tu'o tolu e Lao Fika 6 'o e 2020 kātaki hiki ho nima.

Pāloti'i 'o tali lau tu'ō 3 Lao Fakaangaanga Fakatonotonu Fika 6/2020

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pōhiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala ...

<009>

Taimi: 10350-1040

Kalake Tēpile: ... 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki, toko 19.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni 'a e Lao Fakaangaanga ko eni, ko e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Fakatonotonu Kehekehe ke Fakalelei 'o e Lao.

Hou'eiki, tau foki mai ki he'etau 'Asenita, 'a ia ko e Fika 5.2, Lipooti Fika 02/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao, fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 04/2020, Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngāue Fakapule'anga. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai Lipooti mei he Kōmiti Lao.

Lipooti Fika 2/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile:

'Ulu'itohi 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao.

Lipooti Fika 02 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao.

'Aho 25 Sune 2020.

Lord Fakafanua,
'Eiki Sea,
Fale Alea 'o Tonga.
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

Lipooti Fika 2 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao.

'Oku ou fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e Lipooti Fika 02 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku fekau'aki 'a e lipooti ko eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 04/2020, Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngāue Fakapule'anga, 2020, 'a ia na'e tukuhifo mei he Fale Alea ki he Kōmiti ni 'i he 'aho 18 'o Sune, 2020.

'Eiki Sea: Kalake, lau mai 'a e talateu ki he fakamā'opo'opo.

Kalake Tēpile: Peesi 3 mo e 4.

1. Talateu

‘Oku fakahoko atu ‘e he Līpooti ni ‘a e ola ‘o e ngāue ‘a e Kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 04/2020, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule’anga, 2020, ‘a ia na’e tukuhifo mei he Fale Alea ‘i he ‘aho Tu’apulelulu 18 ‘o Sune, 2020.

Ola ngāue ‘a e Kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 04/2020

2. Ola ‘o e Ngāue ‘a e Kōmiti ki he Lao Fakaangaanga Fika 04/2020.

Na’e fakahoko ‘a e fakataha ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Lao fekau’aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 04/2020, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule’anga, 2020, ‘i he Fakataha Fika 1/2020 ‘o e ‘aho Pulelulu 24 ‘o Sune 2020 mo e Fakataha Fika 02/2020, ‘aho Tu’apulelulu 25 ‘o Sune, 2020.

‘I hono vakai’i ‘e he Kōmiti ‘a e Lao Fakaangaanga, na’e tokanga ‘a e Kōmiti pe ko hai nai ‘e fakamalumu ai ‘a e Sekelitali ki he Ngaahi Ngāue ki Muli ‘i hono tānaki atu ki he Tēpile 2 ‘o e Lao ki he Ngāue Fakapule’anga pea na’e fakama’ala’ala ‘e he ‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o mo e ‘Ateni Seniale, ‘oku fekau’aki ‘a e liliu ko eni mo e Kupu 39 ‘o e Konisitūtone koe’uhi ko e makehe ‘a e natula ‘o e ngāue ‘oku fakahoko ‘e he Sekelitali ki he Ngaahi Ngāue ki Muli.

Ko hono fatongia, ko hono fakahoko ‘a e ngaahi ngāue fekau’aki mo e ngaahi Tu’utu’uni ‘oku finangalo ki ai ‘a ‘Ene ‘Afió fekau’aki mo e ngaahi ngāue fakatalite fakavaha’apule’anga mo ‘ene fengau’aki mo e kau Hai Komisiona mo e kau Fakafofonga ki Muli ‘a ia ‘oku fakanofa ‘e he ‘Ene ‘Afió ke fēnāpasi ‘a e tu’utu’uni mo e finangalo ‘o ‘Ene ‘Afió. ‘A ia ‘e fakanofa ‘e he ‘Ene ‘Afió ‘a e Sekelitali ki he Ngaahi Ngāue ki Muli kae ngāue pē ‘i he malumu ‘o e ‘Eiki Minisitā ‘oku ne tokanga’i ‘a e Ngaahi Ngāue ki Muli.

Na’e tali ai ‘e he Kōmiti ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni pea ke fakahū atu ki he Fale Alea ‘o Tonga ‘a e Lipooti Fika 2/2020. Na’e tali ai ‘e he Kōmiti ‘a e Lao Fakaangaanga ko eni pea ke fakahū atu ki he Fale Alea ‘o Tonga ‘a e Lipooti Fika 2/2020.

Fakamā’opo’opo mo e Ngaahi Fokotu’u.

Kuo kakato ‘a e ngāue ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Lao ki he Lao Fakaangaanga Fika 4/2020, Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule’anga, 2020 pea ‘oku fokotu’u atu:

1. Ke tali ‘a e Lao Fakaangaanga Fika 4/2020.
2. Ke tali ‘a e Lipooti Fika 2/2020 ‘a e Kōmiti Tu’uma’u ki he Lao.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘a e Sea Kōmiti ki he Lao.

Fakama’ala’ala he Lipooti fika 2/Kōmiti Lao

Mo’ale Finau: Tapu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki ‘o e Kōmiti. ‘Eiki Sea, kuo u tui kuo ‘osi ma’ala’ala pē hono lau mai ‘a e aofangatuku ko eni ‘a e Kōmiti ‘Eiki Sea. Hangē ko e me’a ko ia na’e lau mai, ko u tui ko e me’a pē eni na’e fai ki ai ‘a e fekumi ‘a e Kōmiti ‘Eiki Sea ‘i he’emau sio ki he Lao ko eni. Na’a mau ha’u pe ‘o mate mai pe ki he

fatongia ki hono hiki ko eni 'o e Sekelitali ki Muli mei he *schedule* ke 'alu ki he *schedule* Fika 2 pē ko e Tēpile Fika 2 'o māhino foki ia 'Eiki Sea kuo pau ke ...

<003>

Taimi: 1040-1045

Mo'ale Finau: ... mavahe ia pea mei he tafa'aki anga maheni ko ē na'e 'i ai 'Eiki Sea ke foki pē ia ki he malumalu ko ia 'Eiki Sea 'o 'Ene 'Afió. 'Eiki Sea, hangē pē ko ene tu'u pea ko e ki'i fo'i fihhi ko eni 'Eiki Sea ne mau lava pē 'o fakama'ala'ala pea na'e tokoni 'a e 'Ateni Seniale kae pēhē ki he 'Eiki Minisitā Lao 'Eiki Sea hono 'omai 'a e fakama'ala'ala ko eni koe'uhī ko e nātula e fatongia 'o e Sekelitali ki Muli 'Eiki Sea 'oku meimei nofo pē ia fengāue'aki pea mo e ni'ihi ko ē 'oku fili 'e he 'Ene 'Afió hangē ko e kau *High* Komisiona kae pēhē 'Eiki Sea ki he ngaahi fatongia mo e ngaahi talite, 'osi mahino pē he Konisitūtone 'oku 'i he tafa'aki ia ko ia.

Ko ia 'Eiki Sea ne tui 'a e Kōmiti 'Eiki Sea 'oku 'uhinga mālie pē ia, 'uhinga lelei pē 'a e hiki ko eni 'i he tēpile fika 2 'a e Sekelitali ki Muli. Pea ko ia 'Eiki Sea 'oku 'i he aofangatukú na'a mau loto taha 'i he kKōmiti ke fakahoko'aki pē 'e 'ene tu'u ko ē 'a e Lao 'o hangē ko hono fakahū mai ke fakahū mai ki he Fale ni 'Eiki Sea ke tali. Pea ko ia ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea 'a e Lao Fakaangaanga ko eni mo fakatonutonu ke tali kae pēhē ki he Lipooti Fika 2 'a e Kōmiti Lao 'Eiki Sea, mālō.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Sea ke u ki'i tokoni atu pē mu'a Sea ki he Sea 'o e Kōmiti Lao.

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā.

Fokotu'u ke tali Lao Fakaangaanga fika 4/2020

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. 'Eiki Sea ko hono to'o pē eni mei he *schedule* ko ē 'oku pule'i 'e he *PSC* 'o 'ave leva ia ki he tēpile ko eni 'a e Sekelitali ko ē ki Muli 'oku *under* ia he malumalu ko ia 'o e 'Ofisi Palasi, 'i he fekau'aki ko ē mo e Kupu 39 e Konisitūtone hangē ko ē 'oku fakahoko koe'uhī ko e natula 'o e ngāue ni mo e ngaahi tu'utu'uni fekau'aki mo e ngaahi alea ko ia 'Eiki Sea. Ko ia 'oku fokotu'u atu 'Eiki Sea kapau 'e lava 'o tali ai pē mo e Lao 'i he Fale ni 'i he pongipongi ni, mālō 'aupito Sea.

'Eiki Sea: Mālō, kole atu ki he Kalake ke tau pālōti, ko ia 'oku loto ke ne tali 'a e Lipooti Fika 2 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao kātaki 'o hiki ho nima.

Pālōti'i tali Lipooti Fika 2/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siasoi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue 'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, mo e 'Eiki Minisitā Ngoue. Loto kotoa 'a e Hou'eiki toko uofulu.

'Eiki Sea: Mālō. Tau hoko atu ki he Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'anga, na'e 'osi lau 'uluaki 'a e Lao Fakaangaanga ko eni. Kole atu ki he Kalake ke lau tu'o ua.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'anga 2020. Ko e Lao Fakaangaanga ki he Lao ke Fakatonutonu 'a e Lao ki he Ngāue Fakapule'anga 2002. 'Oku Tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Alea 'o e Pule'anga 'o pehē: Hingoa Nounou mo e 'uhinga'i lea.

- 1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'anga 2020.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lao Fakaangaanga Fika 4/2020 ...

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole ...

'Eiki Sea: Tongatapu 1.

Fokotu'u tukuhifo Lao Fakaangaanga fika 4/2020 ki he Kōmiti Kakato

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Sea, tapu pea mo e Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā, pehē ki he kau Fakafongā. Sea, ko u kole atu mu'a ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'a e Lao Fakaangaanga ko eni. 'Oku 'i ai 'a e ki'i hoha'a 'a e motu'a ni me'a 'oku tokanga ki ai ke fai hano ki'i fakama'ala'ala mo fai ha ki'i talanoa ki ai. Mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki 'oku fokotu'u mei Tongatapu 1 ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato 'oku 'i ai ha poupou. Hou'eiki 'oku 'i ai ha poupou? (ne poupou) Tukuhifo eni ki he Kōmiti Kakato.

Hou'eiki tau hoko atu ki he Fika 5.3 'o e Lipooti mei he ngaahi Kōmiti, Lipooti Fika 3/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao fekau'aki mo e Ngaahi Tu'utu'uni ...

<005>

Taimi: 1045-1050

'Eiki Sea: ... Fika 4/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo. Kole atu ki he Kalake ke ne lau mai lipooti.

Lipooti Fika 3/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile: 'Ulu'itohi pē 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao. Ko e Lipooti Fika 3/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao 'aho 25 Sune 2020.

Lord Fakafanua
'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa

'Eiki Sea

Lipooti Fika 3 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

'Oku ou fakahoko atu ki he Feitu'u na 'a e Lipooti Fika 3/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Oku fekau'aki 'a e lipooti ko eni mo e Tu'utu'uni Fika 4/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo 2019

Faka'apa'apa atu
Fakamo'oni
Honourable Mo'ale Finau
Sea e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Eiki Sea: Hou'eiki ko u fakatokanga'i hifo ko e lipooti ko eni 'oku ki'i lōloa kole atu ki he Sea 'o e kōmiti ke kātaki 'o me'a mai ki he Hou'eiki.

Fakama'ala'ala Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Lao

Mo'ale Finau: Tapu atu ki he Feitu'u na 'Eiki Sea pehē ki he 'Eiki Palēmia pehē ki he toenga 'o e Hou'eiki. Sea 'oku ki'i lōloa pē ko e ngaahi fakatonutonu ia ko eni 'Eiki Sea ko e ngaahi fakatonutonu pē ia meimei pē ia fekau'aki pē mo e ngaahi me'a fakakalama, ko e ngaahi lea ke vahevahe'i 'ikai ke 'i ai ha fakatonutonu ia hē 'Eiki Sea fekau'aki mo ha tānaki 'o ha me'a fo'ou. Na'e fai pē hono 'eke na'e fakaafe'i pē Supavaisa Faifili 'Eiki Sea ki he'emau Kōmiti hangē pē 'oku mea'i he Feitu'u na. Ko e Kōmiti ko eni 'oku 'atā ke ne fakaafe'i mai ha ni'ihi 'oku kaunga tonu ki ha ngaahi Lao. Pea na'e hanga leva 'e he Kōmiti 'Eiki Sea 'o fakaafe'i mai 'a e Supavaisa Faifili pea na'a ne fakahoko 'a e fakama'ala'ala ki he Lao ko eni.

Ko e Lao ia ko eni 'Eiki Sea ko e talu pē mei he 1965 'e ne fononga mai 'a e Lao ko e fili 'ofisakolo pē pule fakavahe 'o fononga mai ai 'Eiki Sea 'o fai hono fakamā'opo'opo ko eni he Pule'anga. Ko u tui 'Eiki Sea ko e konga lahi pē ke fakatonutonu 'a e ngaahi me'a ko eni na'a ku lave ki ai. Ko u tui 'Eiki Sea 'oku fu'u lōloa kā 'oku mea'i pē he Hou'eiki meimei ki he...'oku 'i ai pē mo e ki'i konga pē 'Eiki Sea ko u tui 'oku mahu'inga ke u lave ki ai fekau'aki pē mo e *by-election* ko e fili si'i. Ko u tui ko e ki'i fo'i Tu'utu'uni ia fo'ou ko e 'uhinga na'e te'eki ai ke mahalo pē na'e 'osi fokotu'u kā na'e te'eki ai ke 'omi ki he Fale ni 'Eiki Sea ke fakapaasi ke fakahoko pē me'a tatau ki he 'ofisakolo mo e 'ofisa fakavahefonua 'i ha hopo tau pehē ha pekia 'a ha taha te'eki ke 'osi hono teemi ke fakalao'i 'Eiki Sea ke lava 'o fakahoko 'a e *yi-election* pē ko e fili si'i. Hangē 'oku mea'i he Feitu'u na 'Eiki Sea 'oku 'i he Lao Fale Alea 'oku fakahoko 'a e fili si'i 'o kapau 'e hoko ha me'a pehē, kā ko u tui 'Eiki Sea ko e ki'i konga pē ia na'e 'ohake 'oku fo'ou ki hono tānaki mai ki he Lao ko eni ke fakapaasi he Fale ni. Pea ko hono toenga 'o'ona 'Eiki Sea ko e ngaahi 'ū me'a pē ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'oku ou tui 'e liliu ke liliu ai e natula e Lao ko eni 'Eiki Sea hangē ko e me'a ne u fakahoha'a ki ai ko e talu eni mei he 1965 ko hono to e fakamā'opo'opo eni 'Eiki Sea 'o e Lao Fili. Ko ia Sea 'oku ou fokotu'u atu 'a e Lao ko eni ke fakapaasi pea pehē ki he Lipooti 'a e Kōmiti Lao 'Eiki Sea mālo.

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pāloti, ko ia 'oku loto ke ne tali 'a e Liipooti Fika 3 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao kātaki 'o hiki ho nima.

Pāloti tali Lipooti Fika 3/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siasoi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu loto kotoa e Hou'eiki toko 20.

Tu'utu'uni Fika 4/2020

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki tau hoko atu ai pē ki he Tu'utu'uni Fika 4/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo. Na'e 'osi lau 'uluaki e Lao ko eni ki mu'a pea tukuhifo ki he Kōmiti Lao pea ko eni fakafoki mai ke tau lau tu'o 2. Kalake lau tu'oua.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he Kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo 2019. Lao ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo.

'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 6(3) 'o e Lao ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo Vahe 22 Konga 6 'oku ...

<007>

Taimi: 1050-1055

Kalake Tēpile : ... fa'u ai 'e he Komisoni Filí 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko ení.

1. Hingoa Nounou.

'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko ení ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo 2019.

'Eiki Sea : Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o 2 'a e Lao Fakaangaanga ko ení, Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonuá mo e kau 'Ofisakoló kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siasoi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmiá, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Eiki Sea 'oku loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 20.

'Eiki Sea : Mālō lau tu'o 3.

Kalake Tēpile : Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonuá mo e kau 'Ofisakolo 2019. Lao ki he kau 'Ofisa Fakavahefonuá mo e kau 'Ofisakoló. 'I hono ngāue'aki 'a e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 6(3) 'o e Lao ki he kau 'Ofisa Fakavahefonuá mo e kau 'Ofisakoló Vahe 22 Konga 6, 'oku fa'u ai 'e he Komisoni Filí 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko ení.

Kupu 1. Hingoa Nounou.

'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko ení ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonuá mo e kau 'Ofisaolo 2019.

'Eiki Sea : Hou'eiki toki fakatokanga'i hake eni na'e 'i ai mo e ngaahi fakatonutonu ki he Lao Fakaangaanga ko ení, ka 'oku malava pē ke fakahū 'i hono lau tu'o 3. Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o 3 'a e Tu'utu'uni Fika 4/ 2020 mo 'ene ngaahi fakatonutonu.

Mateni Tapueluelu : Sea fakamolemole pē kātaki toe ki'i fakamahino mai angé me'a na'a ke me'a mai 'aki fakamuimuí kātaki Sea.

Pāloti'i tali Tu'utu'uni fika 4/2020 mo hono ngaahi fakatonutonu

'Eiki Sea : Ko e Lipooti mei he Kōmiti Laó na'e fakahū mai 'a e ngaahi fakatonutonu ki he, fakalea pea mo e kupu ko ē na'e me'a mai ki ai 'a e Sea e Kōmiti Laó ki he Fili Si'i. 'A ia ko e ngaahi fakatonutonu ko ení na'e 'osi tali 'i he'etau pāloti ko ē lipooti mei he Kōmiti Laó, pea 'oku fakahū ia ki he Lao Fakaangaanga. 'A ia ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o 3 'a e Tu'utu'uni Fika 4/2020 mo 'ene Ngaahi Fakatonutonu kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmiá, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki ko e toko 20. Mālō Sea.

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki 'oku tali 'e he Falé ni 'a e Lao Ngaahi Tu'utu'uni Fika 4/2020 Tu'utu'uni Fili ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'OfisakKoló, fakataha mo e ngaahi Fakatonutonu.

Tau hoko atu Hou'eiki ki he 'etau 'Asenitá ko e Fika 5.4 Lipooti Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu 'a e Monū'ia 'a e Fale Aleá, fekau'aki mo e fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u mo e ngaahi fakataha mo e ngaahi fatongia 'o e Fale Alea 'o Tonga. Kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai e lipooti.

Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Ngaahi Totonu mo e Monū'ia Fale Alea

Kalake Tēpile : 'Ulu'itohi 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monū'ia 'a e Fale Aleá. Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonú mo e Monū'ia 'a e Fale Aleá 'aho 26 'o Sune, 2020.

Lord Fakafanua

'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tonga
Nuku'alofa.

'Eiki Sea,

Lipooti Fika 1/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monū'ia 'a e Fale Aleá.

'Oku fakahoko atu ki he Feitu'ú na 'a e Lipooti Fika 1 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonú mo e Monū'ia 'a e Fale Aleá ke me'a ki ai 'a e Feitu'ú na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tongá. 'Oku fekau'aki 'a e lipooti ko eni mo e ngaahi fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u 'o e ngaahi fakataha mo e ngaahi fatongia 'o e Fale Alea 'o Tongá.

Faka'apa'apa atu

Lord Tu'i'āfitu

Sea Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monū'ia 'a e Fale Alea.

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalaké ke lau kakato mai peesi 3 mo e 4.

Kalake Tēpile : Peesi 3.

1. Talateu. 'Oku ou fakahoko atu 'i he lipooti ni 'a e ola 'o e ngāue 'a e Kōmiti ki he ngaahi fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u 'o e ngaahi fakataha mo e ngaahi fatongia 'o e Fale Alea 'o Tongá 'a ia na'e tukuhifo mei he Fale Alea ...

<008>

Taimi: 1055-1100

Kalake Tēpile: 'i he 'aho Tu'apulelulu 18 'o Sune 2020.

2) Ola 'o e ngāue 'a e Kōmiti ki he Tohi Tangi Fika 5 (A) 2020. Na'e fakahoko 'a e fakataha 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monū'ia 'a e Fale Alea fekau'aki mo e ngaahi fakalelei ki he ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u 'o e ngaahi fakataha mo e ngaahi fatongia 'o e Fale Alea 'o Tonga 'i he Fakataha Fika 4/2020 'aho Mōnite 22 'o Sune 2020 mo e Fakataha Fika 5 'o e 2020 mo e 'aho 26 'o Sune 2020. Hili hono vakai' i 'e he Kōmiti 'a e ngaahi fakalelei 'i he Fakataha Fika 1 2020 na'e loto ai 'a e kōmiti ke fakahoko 'a e ngaahi fakatonutonu ko eni.

- 1) Ke tamate'i 'a e fo'i lea ko e malu'i 'i he Tu'utu'uni faka-Tonga pē hili 'a e fo'i lea ko e aleapau 'i he Tu'utu'uni Tu'uma'u he Kupu 17 Kupu Si'i (2).
- 2) Ke fakafika fo'ou 'a e Tu'utu'uni 18 (b) 'oku fokotu'u mai 'e he ngaahi fakalelei *amendments* ke hoko ko e Tu'utu'uni 18 (b) Kupu Si'i (1) pea
- 3) Ke liliu 'a e Tu'utu'uni 18 (a) Kupu Si'i (3) ke hoko ia ko e Tu'utu'uni 18 (b) Kupu Si'i (2) fo'ou.
- 4) Na'e to e loto foki mo e kōmiti ke fakalelei' i 'a e Tu'utu'uni 18 (b) Kupu Si'i (1) fo'ou 'aki hono tāmata'i 'a e ngaahi lea kapau 'oku 'ikai tali 'e he fakatahá malu'i ke fakahoko 'a e 'ave fakafalemahaki 'o e Mēmipá. Pea ke liliu 'a e (c) 'i he kamata'angá ke mata'itohi lahi.

'I he Fakataha Fika 5 'o e 2020 na'e tali ai 'e he kōmiti ke fakahū ki Fale Alea 'o Tongá 'a e Līpooti Fika 1/2020.

3) Fakamā'opo'opo mo e Ngaahi Fokotu'u. Kuo kakato 'a e ngāue 'a e Kōmiti ki he ngaahi fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u 'o e ngaahi fakatahá mo e ngaahi fatongia 'o e Fale Alea 'o Tongá 'o fakatatau ki he Tu'utu'uni Ngāue' pea 'oku fokotu'u atu:

- 1) Ke tali 'a e ngaahi fakalelei ki he Ngaahi Tu'utu'uni Tu'uma'u 'o e ngaahi fakatahá mo e ngaahi fatongia 'o e Fale Alea 'o Tongá fakataha mo e ngaahi fakatonutonu na'e tali 'e he kōmiti ki he Tu'utu'uni Tu'uma'u Kupu 17 Kupu Si'i (2) Kupu 18 (a) mo e Kupu 18 (b).
- 2) Ke tali 'a e Līpooti ki he Fika 1/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonú mo e Monū'ia 'a e Fale Aleá.

Kalake Tēpile: Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Me'a mai e Sea 'o e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonú. 'Eiki Nōpele Vava'u.

Lord Tu'i'āfitu: Sea mālō ho laumālie lelei. Ko e kakano kotoa ena 'o e Līpooti 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monū'ia 'a e Falé. Ko e ngaahi fakatonutonu 'o e fakataha 'e nima ka ko e lipooti mai ia Fika 1 ke tali ho'o Falé fekau'aki ia ngaahi fakatonutonu he Kupu 17 mo e 18 kau ki ai mo e malu'i mo e fakamole fakafo'ituitui 'a e kau Mēmipá. Ngaahi monū'ia mei he Falé ka tengetange ha taha. Ko ena ia kuo fokotu'u mai ko e fanga ki'i lea pē mo e fakatonutonu. Ko e faka'osi pē mo e ngaahi fakataha makehe fekau'aki pea mo e ngaahi tohi tangi 'oku fai 'a e ngāue lahi 'a e Kōmiti ko eni 'a e kau Mēmipa ki hano to e fakalelei'i mo hono tataki 'a e ngaahi tohi tangi 'oku 'omai ki ho Falé 'oku makatu'unga 'i hono ngaahi tu'unga 'i he tu'unga faka-Konisitūtone mo e Ngaahi Tu'utu'uni e Ngaahi Tu'utu'uni ho Falé. Pea 'oku kei fai e ngāue 'a e Sekelitali pea mo e kau Mēmipa 'i hono fakatonutonu. Ko hono fakalavalava kotoa e ngaahi fatongia ko e lava kotoa ia e ngaahi fakataha 'e nima fakataha hono nima 'a eni 'oku fokotu'u mai ko e Līpooti Fika 1 ki he Feitu'u na ke tali mu'a 'e he Feitu'u na na'a toki ngāue toki fokotu'u mai hono fakakakato 'a e fokotu'utu'u e ngāue mo e pule'i 'e he Feitu'u na. Fokotu'u atu e lipooti Sea. Mālō.

Pāloti'i 'o tali Lipooti fika 1 Kōmiti Ngaahi Totonu Fale Alea

'Eiki Sea: Hou'eiki, kole atu ki he Kalaké ke tau pāloti, ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Līpooti Fika 1 'o e 2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu mo e Monū'ia 'a e Fale Aleá fakataha mo e ngaahi fakalelei ki he 'etau Tu'utu'uni Tu'uma'u, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau ...

<009>

Taimi: 1100-1105

Kalake Tēpile: ... Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivosā Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Minisitā Akó pea mo e 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki toko 21.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Tu'utu'uni e taimi, kole atu ke tau mālōlō.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<003>

Taimi: 1120-1125

Sātini Le'o : Me'a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (*Lord Fakafanua*).

'Eiki Sea : Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Ko 'etau 'Asenita 'oku tau kei 'i he ..

<008>

Taimi: 1125-1130

'Eiki Sea: ... Lipooti Fika 1/2020 mei he Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Totonu Monū'ia. Na'e 'osi tali ia. Ko ia ko e Lipooti Fika 3/2020 Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga e Pule'anga fekau'aki eni mo e fakalelei ki he tu'unga ngāue ki he pa'anga tokoni fakavāhengá. Kole atu ki he Kalaké ke ne lau mai.

Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Pa'anga

Kalake Tēpile: 'Ulu'i Tohi 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Pa'anga 'a e Pule'angá.

Lipooti Fika 3/2020. Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'angá mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá.

'Aho 25 'o Sune 2020.

Lord Fakafanua,
'Eiki Sea
Fale Alea 'o Tonga
NUKU'ALOFA.

'Eiki Sea,

Ko u fakahū atu ki he Feitu'u na 'a e Līpooti Fika 3/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'angá ke me'a ki ai 'a e Feitu'u na mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tongá.

Faka'apa'apa atu,

Hon. Sēmisi Kioa Lafu Sika.

(Sea Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga)

Semisi Sika: Sea.

'Eiki Sea: Tali mai pē he lipooti.

Sēmisi Sika: Kātaki, ke u ki'i ...

'Eiki Sea: Sea.

Fakama'ala'ala he Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Pa'anga

Semisi Sika: Tapu mo e Feitu'u na pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Falé, ko e lipooti ko ē na'e tufa mai 'oku ai e ngaahi peesi ai 'oku 'ikai ke 'asi ka ko u kole pē au ia Hou'eiki ke ki'i fakama'ala'ala atu pē au ia he ko u tui 'e mahino ngofua pē ia kae toki hoko atu e pāloti. Ko e lipooti ko eni 'oku fēkau'aki eni pea mo e ngaahi pa'anga ko eni e 'ū vāhenga filí 'a ia ko e 'uluaki pē ko hono tānaki ko eni 'a e pa'anga 'e 5 mano ki he Hou'eiki Fakafofonga Nōpele ke nau kau mo kinautolu 'i hono tokonia 'o e ngaahi fiema'u ko ē 'a e kakai pea ko e kongā ia 'e taha 'o e lipooti. Pea ko hono ua pē ko hono fakapapau'i ange 'a e *accountability* 'a e fiema'u ko ia ke tali ui kakato 'a e Hou'eiki Mēmipá pea mo e silini ko eni ki he kakai mo 'enau fiema'ú kae tautautefito ke tokangaekina 'a e ngaahi kupu felālāve'i hangē ko e kau 'ofisakolo, kau pule fakavahe mo e kakai tauhi fonua mo e fakalukufua pē ko e kakai ke feongoongi pea nau ngāue fakataha. Pea mahalo ko e kongā mahu'inga pē ia 'o e lipooti ko eni na'e tukuhifo pē ia ki he Kōmiti ke fai hano siofi 'a hono siofi ko eni 'o e ngaahi founa hono ngāue'aki 'a e pa'anga vāhenga filí ka 'oku 'ikai ke ai ha me'a fo'ou ia ai pē ko ha me'a e fu'u 'o pehē 'e 'ohake ai e Hou'eiki Mēmipá. Ko e meimei ko e me'a fo'ou pē ko eni nau toki fakahoko atu ko e silini fo'ou ko eni fakakau mai e Hou'eiki Nōpelé ki he 'etau langa fonuá mo 'etau ngāue. Pea 'i he kongā fakamuimui Sea 'oku 'i ai e faka'amu ia 'a e Kōmiti ko e fokotu'u atu pē ia ki he Feitu'u na ke ngāue fakataha 'a e Feitu'u na pea mo e 'Eiki Minisitā Pa'angá mo e 'Ofisi ko ia 'o e 'Atita Senialé ki hono aofangatuku 'a e ngaahi fiema'u 'o kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha lave ki ai 'a e Tu'utu'uni mo e Laó ke fakafaingofua 'a e ngāue Sea. Ko u tui ko e ko e *value* ko ia 'o e voliume ko ia 'o e silini ko eni 'oku fakapotopoto pē ke 'i he Feitu'u na ke aofangatuku mai ha ngaahi me'a 'e fiema'u 'e he kau Hou'eiki Mēmipa, kau Fakafofonga 'o e Kakaí pea pehē ki he kau Fakafofonga 'o e Nōpele pea ko e meimei ko e lipooti pē ia Sea. Mālō.

'Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke lau mai e Konga (f) Fakamā'opo'opo mo e Ngaahi Fokotu'u.

Fakamā'opo'opó mo e Ngaahi Fokotu'ú

Kalake Tēpile: Peesi 6. Konga (f). Fakamā'opo'opó mo e Ngaahi Fokotu'ú. Hili e ngaahi feme'a'akí na'e loto taha ai 'a e Kōmiti ke tali 'a e fakalelei 'i he Tu'utu'uni Ngāue mo e Ngaahi Fokotu'u ko eni.

- 1) Fokotu'u ke tali 'a e Lipooti Fika 3/2020 'o e kōmiti ...

<009>

Taimi: 1130-1135

Kalake Tēpile: ...

2. Fokotu'u ke tali 'a e fakalelei ki he ngaahi, ki he Tu'utu'uni Ngāue, ke 'i ai ha Ngaahi Aleapau ki he kole Pa'anga Tokoni, *Grant Agreement* kotoa pē.

3. Fokotu'u ke fakahoko 'e he 'Ofisi 'o e Fale Alea ha Ngaahi Polokalama Fakataukei Ako ma'a e ngaahi sino ngāue 'i he ngaahi vāhenga fili.

4. Fokotu'u ke tali 'e he mafai pē 'o e 'Eiki Sea pea 'i he fengāue'aki mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Atita Seniale mo e Kōmiti Pa'anga ha ngaahi fakalelei 'i he kaha'u ki he Tu'utu'uni Ngāue.

'Eiki Sea: Hou'eiki, ko e Lipooti ena mei he Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fokotu'u, 'osi lau atu pē he Kalake, Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he 'Eiki Palēmia, Hou'eiki Mēmipa Fale Alea 'o Tonga. Sea, ko e kole pē eni ia, ko hono 'uhinga pē ko e lēkooti ke fakakakato. Fakakakato mai pē 'a e peesi ko ē 'oku pulia, peesi 4 mo e peesi 6 mei he ngaahi pepa ko eni 'oku mau ma'u 'Eiki Sea, *just for the record*, ke tauhi pe hemau lēkooti 'oku mau pē 'a e ngaahi 'ū me'a ko ē 'oku tau fakapaasi Sea. Ko eni 'oku fakahoko mai pē ia 'i he *screen*, ka ko 'emau pepa ko eni ko ē 'oku mau ma'u, 'oku pulia 'a e peesi 4 mo e peesi 6. Ko e kole pē ia Sea, mahu'inga 'aupito, 'aupito eni ia e lipooti ko eni Sea, 'oku ne hanga 'o fakamā'opo'opo 'a e anga e ngāue 'a e ngaahi kōsiliō mo hono tufotufa, founa ke tufa 'aki e pa'anga, mo ia 'oku tali ui mai ki he 'Atita mo e Fale Alea 'o Tonga Sea. 'Oku fai ai tō fakamāmafa ko ē ki he 'ata kitu'a mo e tali ui, pea ko e 'uhinga ia 'a e kole 'oku mau pe 'emau lēkooti. Mālō 'aupito 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, kuo u tui mahalo ko e tokolahi 'ia moutolu 'oku 'osi tufa atu 'a e lipooti 'i he'ene kakato. Ko u tui mahalo 'oku te'eki ke a'u atu ki he Fakafofonga Tongatapu 4. 'Oku fakatokanga'i 'i Fale ni, ko e lipooti ko ē 'oku 'amanaki ke tau pālōti ki ai, kakato pē. Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Lipooti Fika 03/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Me'a Fakapa'anga mo e Ngaahi Fakamatala Fakapa'anga 'a e Pule'anga pehē foki ki he Ngaahi Fokotu'u, kātaki hiki ho nima.

Pālōti'i tali Lipooti fika 3/2020 Kōmiti Pa'anga

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā MEI DECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. 'Oku loto ki ai 'a e toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki he tali 'a e ngaahi Fokotu'u 'i he Lipooti Fika 03/2020 Kōmiti Pa'anga, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1/2020

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki, tau hoko atu ki he Fika 6 'etau 'Asenita. Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 01/2020, ke liliu 'a e fakalea 'o e Kupu 125; kupu-si'i 3A 'i he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale Alea, fakahū mai 'e he 'Eiki Palēmia 'o Tonga. Kole atu ki he Kalake, kātaki 'o lau mai 'a e fokotu'u mei he 'Eiki Palēmia.

Kalake Tēpile:

‘Ulu’i Tohi ‘a e ‘Ofisi ‘o e Palēmia,

NUKU’ALOFA.

Tohi Fika : ORG 3/14

‘Aho 12 ‘o Mē, 2020

Fokotu’u Fika 01/2020

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea,
Fale Alea ‘o Tonga,
NUKU’ALOFA.
‘Eiki Sea,

Kaveinga: Fokotu’u Faka-Fale Alea

‘Oku ou faka’apa’apa mo fakahū atu ‘a e fokotu’u mei he Pule’anga ‘o fakatatau mo e Kupu 78 ‘o e Tohi Tu’utu’uni ‘o e Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea ‘o Tonga.

Fokotu’u liliu fakalea Kupu 125 (3) kongā a

FOKOTU’U: Ke liliu ‘a e fakalea ‘o e Kupu 125, Kupu-si’i 3, kongā A.

‘Oku ou fokotu’u atu ki he Fale Alea ke liliu ange ‘a e fakalea ‘i he Kupu 125, Kupu-si’i 3, kongā A ‘i he Tohi Tu’utu’uni ‘o e Fale Alea mei he fakalea lolotonga ke fakahū atu ia ‘e ha Mēmipa ‘oku ‘ikai ko ha Minisitā mo fakamo’oni hingoa ki he Fakamatāla Fakamahino ‘o e Lao Fakaangaanga.

Ki he fakalea fo’ou ...

<003>

Taimi: 1135-1140

Kalake Tēpile: ... ‘oku fokotu’u atu ko ‘eni, ke fakahū atu ia ‘e ha Mēmipa ‘o e Fale Alea mo fakamo’oni hingoa ki he fakamatāla fakamahino ‘o e Lao Fakaangaanga. ‘Oku makatu’unga ‘a e fokotu’u ni ke fakatatau mo e Kupu 62 ‘o e Konisitūtone, pea ke ‘atā ki ha Mēmipa Fale Alea ke ne fakahū mai ha Lao Fakaangaanga ‘o tatau ai pē ia pē ko e Minisitā ‘o e Kapineti pē ko ha Fakafofonga Fale Alea. Pea ‘oku ‘i ai mo e ngaahi fokotu’u Lao Fakaangaanga mahu’inga ‘aupito ki he fonua ‘e lava ke alea’i ‘i he Fale Alea kā ko e fokotu’u ‘e ha Mēmipa pē ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea ko e fokotu’u ko eni ‘oku fakahū atu mei he Pule’anga ke fai ki ai ha feme’a’aki ‘a e Falé.

Faka’apa’apa atu,
Hon. Rev. Dr. Pōhiva Tu’i’onetoa. (fakamo’oni)
Palēmia ‘o Tonga.

Mālō ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

Fakama’ala’ala he Fokotu’u Tu’utu’uni fika 1/2020

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea, pea tapu mo e tēpile ‘a e Hou’eiki pea pehē ki he tēpile ‘a e Kakai pea mo e Hou’eiki Minisitā. ‘A ia ko e fokotu’u ki hono... kuo ‘osi lau, ko e faka’amú pē Sea ke tukuange pē ke ‘atā mei he’etau Tu’utu’uni ke ‘oua ‘e fakangatangata pē hono fa’u mai ha Lao Fakaangaanga ‘e ha Mēmipa pē ‘oku ‘ikai ko ha Minisitā, kae kau ai pē ... mo e kau Minisitā. Pea ‘e ‘i ai pē ‘a e fakakaukau ‘a e Pule’anga ‘e vave ange ai ‘a e ha’u ‘a e ‘ū Lao ki he Feitu’u na pea mo e Fale ni ‘i ha lava pē ha Mēmipa pē ‘o kau ai ‘a e kau Minisitā tukukehe pē ‘e kei lele pē ‘a e ngāue ia ko ē ‘o fou pē ‘i he *process* ko ia ‘a e Pule’anga ‘o a’u ki he ‘Ateni Seniale pea mo e Kōmiti Lao kei lele pē ia kā ‘e ‘i ai pē ‘a e ngaahi fo’i Lao ‘oku tau pehē pē ‘oku fu’u tokanga ki ai ha Mēmipa Fale Alea, koe’uhí pē ko hono vāhenga, *constituency*, ngaahi me’a pehē. Pea ngāngāue pē ia ai pea ‘e fakahū mai ‘e ia ‘o hū mai pē ia ki Fale ni, ‘o toki me’a ki ai ‘a e Kōmiti Lao ko ia ‘a e Fale Alea.

Pea ‘oku ‘i ai pē foki ‘a e tui ko e tu’u ko ia ‘a e Tu’utu’uni ko ē ‘i he taimi ni hono ‘ikai ke kau ‘a e Minisitā, ‘oku hā ‘oku fepaki ia mo e Kupu hono 2 ko ia ‘o e Konisitūtone. Kā ko hono to e fokotu’u fo’ou pea ‘e tataua ki he Mēmipa kotoa ‘a e tau’atāina ko ia. Ko ia pē Sea ‘a e ki’i fakama’ala’ala ‘oku ‘oatu, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea: Hou’eiki ko e fokotu’u eni mei he ‘Eiki Palēmia fakamatala pē ai ‘a e faka’amú ‘a e ‘Eiki Palēmia ke liliu ‘etau Tohi Tu’utu’uni, Kupu 125, Kupu si’i 3 (a). ‘A ia ‘oku ne fakangatangata pē ‘a e fakahū mai ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga fakafō’ituitui ki he Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai ke nau ‘i he Kapineti. Faka’amú e Pule’anga ke fakakau ‘a e kau Hou’eiki Minisitā ‘i he ngāue ko eni. Tongatapu 4.

Fokotu’u tukuhifo Fokotu’u Tu’utu’uni fika 1/2020 ki he Kōmiti Kakato

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko e kole pē eni ia ke lava mu’a ke tukuhifo ki he Kōmiti Kakato. Ko hono ‘uhingá Sea he ‘oku ‘i ai ‘a e me’a ‘oku mau tokanga ki ai mahino pē ‘a e me’a ‘oku me’a mai ‘aki ‘e he ‘Eiki Palēmia mo e faka’apa’apa lahi, kā ‘oku mau tokanga Sea ko hono ‘uhinga ko e Kupu 51 ‘o e Konisitūtoné, ‘oku ne tu’utu’uni ia ke tali ui fakataha ‘a e Hou’eiki Minisitā. ‘A ia ko hono faka’atā ko eni ko ē ke nau fa’u Lao fakafō’ituitui ke nau kau ai ‘oku ‘i ai ‘a ‘emau tokanga ki ai Sea, ko e *collective accountability* ki he Fale Alea ‘o Tonga, pea na’e ‘uhinga ai hono fokotu’u pehí ni ‘a e Tu’utu’uni. ‘Oku ou manatu ki he taimi na’e alea’i ai ko e faka’amú ko e fakahū ko ē ha Lao *private* kae ‘atā ki he kau Mēmipa ko ē ‘oku ‘ikai ke Fale Alea, ‘oku ‘ikai ke Kapineti ...

<005>

Taimi: 1140-1145

Mateni Tapueluelu: ... ko e kau mēmipa ko ē ‘oku Kapineti ko e Pule’anga ia pea kapau te nau fakahū mai ha Lao ‘oku tonu ke nau fakahū mai ko e Pule’anga, pea ko e kole ia Sea ke

laumālie lelei pē 'Eiki Palēmia ke tukuhifo pē mu'a ki he Kōmiti Kakato ke fai ha talanoa ki ai mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea. 'Eiki Sea to e ki'i kole pē ki he Fakafofonga ke vakai hifo ki he Kupu 54 ko e fatongia ia 'o e Fale Alea ke fa'u Lao pea ko e Fale Alea ko tautolu kātoa ia mālō 'Eiki Sea.

Semisi Sika: 'Eiki Sea 'oku ngofua pē ia ki he ... ko e taimi ko ē te nau fa'o Lao mai ai ko e Kapineti ko e mafai ia 'oku 'oange ko ē ke fa'u Lao e tokotaha kotoa, pē 'oku ha'u fakafo'ituitui pē 'oku ha'u fakakulupu ko e Kapineti kā 'oku tau kau kotoa he fa'u e Lao.

Tokanga ki he laumālie he Konisitūtone ki he tali ui fakataha e Kapineti

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole pē kātaki pē mu'a 'Eiki Sea to e fokoutua.

'Eiki Sea: Tongatapu 4.

Māteni Tapueluelu: 'Eiki Sea ko 'emau tokanga Sea ko e laumālie ko eni 'oku tofa mai he Konisitūtone 'o tali ui fakataha. 'Oku mau tokanga Sea na 'i ai ha taimi 'e hoko 'a e tau'atāina ki he fatu Lao Fakafo'ituitui e kau Minisitā ko ha me'a ia ke toka ai 'enau tokanga ki honau vāhenga fakafo'ituitui kā ko e ngafa faka-Minisitā mo e Kapineti 'oku nau tokanga 'o kapa mo kāpui e fonua. Ko e 'uhinga ia ko ē 'oku 'oku fai ai ko ē 'a e tokanga Sea ke 'oua na'a hoko 'a e founa ko eni ke ne hanga 'o vahevahe'i 'enau tokanga taha ki he fonua he 'oku totonu ke nau fakahū Lao mai ko e Pule'anga kae 'oua 'e ha'u fakafo'ituitui 'e Sea. Ko e 'uhinga ia na'e fokotu'u pē ai 'etau Tu'utu'uni kā 'oku kole atu ke tukuhifo pē ki lalo ke matala hono fakama'ala'ala ai mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Tapu mo e Feitu'u na Sea. 'Oku sai ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā me'a mai

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Tapu pē ia mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. 'Oku sai pē ko e me'a kotoa pē 'Eiki Sea ko e Lao kotoa pē 'e 'omai ia 'e toki makatu'unga ia 'i he hiki nima 'o tu'o tolu 'o hangē ko e fakatatau ki he Kupu 54, kā ko e 'uhinga pē eni ia ki he tau'atāina 'a e tokotaha kotoa 'i he Fale fakatatau ki he Konisitūtone pea 'atā ke fa'u mai ha'ane Lao ke 'omai ki he Fale ni 'Eiki Sea. 'Oku toki makatu'unga hono tali mo hono ta'etali 'i hono fakakaukau'i lelei 'e he Fale ni he ko 'etau ngāue fakalukufua kotoa pē 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai pē taimi 'oku tau kei tangata kuo pau ke te ki'i feinga ke mu'omu'a hake hoto vāhenga ha taimi kā kuo pau ke 'omai pē ke toki fakakaukau'i 'e he Fale mālō 'Eiki Sea.

Poupou tukuhifo Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1/2020 ki he Kōmiti Kakato

Veivosā Taka: Sea tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea tapu mo e Fale 'Eiki ni. Sea 'oku ou poupou atu ki he fokotu'u 'a Tongatapu 4 mo Tongatapu 2 ke tukuhifo mu'a ki he Kōmiti Kakato. 'Aki 'a e 'uhinga ko eni 'Eiki Sea ke tuku mu'a ki he Pule'anga ke nau sivisivi'i e ngaahi Lao 'oku fokotu'u mai 'e he kau Fakafofonga 'oku 'ikai ke nau Minisitā, he 'oku 'osi mahino pē ki he motu'a ni 'e 'i Fale Alea ni e Lao kā 'oku *majority* e Pule'anga kae tuku ki he

minority ke nau fakahoko mai 'a e ngaahi ngāue fakalao ka nau sivi ko fē me'a ko ē 'oku fakahoko mo e lelei fakalukufua ki he Pule'anga mālō 'Eiki Sea.

Pālōti'i tali tukuhifo Fokotu'u Tu'utu'uni ki he Kōmiti Kakato

Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ke tau tukuhifo e fokotu'u ko eni ki he Kōmiti Kakato kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā E Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC loto ki ai e toko 17.

Eiki Sea: Mo e 'Eiki Minisitā Fonua. Ko ia 'oku 'ikai loto ki he fokotu'u kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko 'ene lava ia 'etau 'Asenita 'i he Fale Alea, kole atu ke tau liliu 'o Kōmiti Kakato.

(Liliu 'o Kōmiti Kakato pea me'a mai Sea Kōmiti Kakato ki hono me'a'anga)

<007>

Kōmiti Kakato

Taimi: 1145-1150

[Me'a e Sea](#)

Sea Kōmiti Kakato : Tapu pea mo e 'afio 'a e Ta'ehāma'i 'i hotau lotolotonga, tapu mo e Tu'i 'o Tonga. Fakatapu heni ki he 'Eiki Palēmiā kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti. Fakatapu makehe heni ki he 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá, pehē ki he kau Fakafofonga e Hou'eiki pehē ki he Fakafofonga 'o e Kakaí. Kole ke u hūfanga he ngaahi tala fakatapu kotoa pē kae 'atā ke u hūfanga atu ai. Tau fakafeta'i pē Hou'eiki, fakalaumālie lelei kimoutolu. Ko 'etau ngāuē eni tau hoko atu 'etau ngāuē. Talitali lelei e Tonga kotoa pehē ki he si'i kāinga kotoa pē 'i muli, pehē ki he Tonga kotoa pē 'oku tau 'i hotau fonuá ni, tauhi lelei kuo fai 'e he 'Otua ma'a kitautolu. Ka tau hoko mu'a ki he'etau 'Asenitā kuo tukuhifo mei Fale Aleá.

[Alea'i Lipooti Fika 2/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó](#)

5.2 'a ia ko e Lipooti Fika 2/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó fekau'aki eni mo e Lao Fakaangaanga Fika 4/2020, ko e Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'angá 2020. 'A ia 'oku 'i ai e ngaahi fakamatala mahinó mo e tefito'i taumu'a 'o e fakatonutonu ke fakahū atu 'a e Sekelitali ki he ngaahi ngāue ki muli. 'A ia 'oku hā hono ngaahi tēpile fokotu'u pē ia 'e he Lao Fakaangaanga ko eni, pea 'oku ai 'ene fekau'aki mo e Kupu 39 'o e Konisitūtoné 'a e fengāue'aki mo muli mo e ngaahi mafai 'o 'Ene 'Afió. Ko ia ai te u tuku atu leva ke fai e fēme'a'aki ko e Lao Fakaangaanga ko eni ko hono fakatonutonu ko e fakahū mai pē 'a e tokotaha ngāue

fakapule'anga, ki loto ki hono tu'unga 'i he ngāue 'o e ngāue fakapule'angá, 'i he malumalu 'o e Konisitūtoné 'i he potungāue 'oku ngāue ki. 'UHINGA ia e tu'u mai 'a e Lao Fakaangaanga 'uhinga 'o e Sekelitalí ki he Ngāue ki Mulí. Mou me'a mai mālō.

Taukave mahu'inga tali ui ngaahi mafai fakahoko fatongia ki he kakai

Siaosi Pohiva : Tapu pea mo e 'Eiki Sea Kōmiti Kakatō kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Sea, 'oku ou loto pē ke 'oatu pē ki'i fakakaukau ko ení, na'e 'ikai ke u kau 'i hono tālanga'i 'o e ngaahi Lao Fakaangaanga ko ení. Kae tuku pē mu'a ke 'oatu 'a e fakakaukau Sea. Ko e CEO ko eni ki Mulí pē ko e taha eni ia e ngaahi *executive powers* pē ko e ngaahi mafai fakahoko fatongia. Pea 'oku mahu'inga 'aupito ke tali ui 'a e ngaahi mafai fakahoko fatongia pehē ni ia ki he kakai 'e Sea. Ko ia 'oku tui 'a e motu'á ni, ko e taimi ko ia 'oku hiki ai ke malumalu 'i he 'Ene 'Afíó, 'oku tau to'o 'etautolu e fo'i mafai fakahoko ngāue ko ení mei he halanga totonu 'o e tali uí, ke to e mavahe ia pea mei hē. Ko u tui ko e laumālie 'o e liliu ...

Sea Kōmiti Kakato : 'E Fakaafongia ki'i tokoni atu eni. 'Oku ke me'a ki he Kupu 39, ke fai mei ai ho'o malangá 'uhinga ho'o fokotu'u e kakai ke tali ui e Sekelitali ko eni ki Mulí. Ko e tu'unga ma'olunga 'aupito eni 'i ha fonua 'i he'enau *diplomacy* mo e *diplomatic*. Ko e fuofua hopo pē ha taha ko ha taki ha fonua, kuo pau ke 'i ai 'a e Sekelitali ki Mulí. Me'a mai ko e ki'i fakamaama pē.

Siaosi Pohiva : Mahino pē 'e Sea 'a e mahu'inga 'o e fatongia ko eni ko e fatongia mafatukituki. Ko e me'a 'oku tokanga ki ai 'a e motu'á ni ia ko e tali uí, 'a e halanga tali ui 'o e fo'i fatongia ko eni, he ko e fo'i fatongia *Executive*. Sea 'oku kei tui e motu'á ni 'oku tonu ke ...

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o : 'Eiki Sea ki'i fakatonutonu atu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Fakaafongia, fakamolemole kae me'a mai 'a e 'Eiki Minisitā Le'ole'o 'o e Potungāue Laó. Me'a mai.

Fakamahino Kupu 39 e Konisitūtone tali ui ki ai fatongia Sekelitali ki Mulí

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o : 'Eiki Sea, 'oku tali ui 'a e fatongia ko eni ki he Kupu 39 'o e Konisitūtoné. Pea ko e tokotaha kotoa pē 'i he fonuá ni 'oku 'i ai hono halanga, 'e tali ui ai kia me'a. Pea ko e fonuá ni 'Eiki Sea ko hono fa'ungá ko e Tu'i ...

<008>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: ... mo hono kakai. Pea ko e 'uhinga ia hono to'o e fatongia ko eni ki he fakahū ki he tēpile uá koe'uhí ke lava 'o fehokotaki lelei 'a e fakahoko fatongia ko ē 'i he tafa'aki ko eni 'Eiki Sea. 'I he tu'u ko ē ki mu'á na'e 'i he malumalu ia 'o e tēpile 'uluakí fou ia 'i he PSC. Ko e taimi ko ē 'e ala fai ai 'a e ngāue 'e ala fai 'a e fefusiaki 'i heni koe'uhí ko e fakaongoongo ki he 'ū feitu'u kehekehe ka ko e hangē ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e Fakaafongá ko e fakaongoongo ki fē? 'Eiki Sea fakaongoongo ki he Konisitūtoné ki he me'a ko ē 'oku tu'utu'uni ke fakahoko ki ai. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Pea 'oku mo'oni 'aupito e me'a 'oku ke me'a ki ai, Fakaafongia 'oku 'i ai 'etau *Foreign Policy*. Ka he 'ikai ke 'i ai ha kupu ngāue faka-Pule'anga

ia ke ma'olunga 'i he tu'unga 'o e Va'a ki Mulí 'i he 'uhinga 'o e Kupu 39 'o 'etau 'ulungāanga kaume'a ki he Tu'utu'uni faka-ngāue fakalotofonua pau ke te faka'ehi'ehi, me'a mai.

[Taukave ke tali ui mafai pule'anga ki he kakai](#)

Siaosi Pohiva: Mālō Sea. Ko u tui ko e laumālie 'o e liliu faka-politikale 'o e 2010 ke fakafoki mai e ngaahi mafai fakahoko ngāue pe ko e *Executive powers* ke nau tali ui kakato ki he kakai 'Eiki Sea. Sea 'oku mahino pē kiate au ...

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Ko e natula ko ē 'o e 2010 fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatonutonu.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Ko e fakatonutonu ko e natula ko ē na'e fai 'aki 'a e liliu faka-politikale ko ē he 2010, na'e fai e savea fakalukufua 'i he fonua ni pea mo muli mai e lotu ko ē 'o e kakai, pea fatu leva 'a e ngaahi tefito'i fakakaukau ko ē 'o e fakatonutonu pea 'omai ki he Fale ni tali 'e he Falé. Foki ki tu'a ki he Pule'anga fa'u mai 'a e Lao mo hono fakatonutonu ko ē 'o e ngaahi me'a 'i he Konisitūtone hoko mai pea ko e me'a eni na'e fai ki ai 'a e fakakaukau pea ko e 'oatu ko eni 'e he motu'a ni ko au tonu na'e 'i ai. 'Oku 'ikai ko ha fakamahamahalō eni 'Eiki Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mo'oni 'aupito 'a e me'a 'a e 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Ngoue: Sea ko e ki'i fakatonutonu 'e taha.

Sea Kōmiti Kakato: Ki'i fakatonutonu ē 'e taha 'Eiki Minisitā Ngoue.

'Eiki Minisitā Ngoue: Ko e fakatonutonu Sea ki he Fakafofongá fē kupu 'oku ne me'a ki ai, ko 'etau Tu'utu'uni ko e me'a ko ē nau kole ki he Sea Fale Alea he 'ahó ka na'e hanga foki he Sea ia 'o 'itangi'i e motu'a ni. 'I ai e kupu hā e 'uhinga hono tukuhifo e me'a ko eni ki lalo? Pea fai e ngāue ko e fa'ahinga malanga ko ē 'oku ne uēsia ia 'etau, 'a e fo'i Laó. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha'ane kaunga 'a'ana ki he me'a ko ia. Kapau leva 'oku 'i ai ha fakakaukau ha Mēmipa pehē, fokotu'u toki 'ai ha'ane fokotu'u 'a'ana. To e fokotu'u mai fekau'aki pea mo e mafai ko ē 'oku ne fiema'u ko u tui Sea tau 'alu fakafo'i kupu pea kapau 'oku 'ikai pea tau foki 'o 'alu fakafo'i kupu he 'oku tau 'i he Tohi Tu'utu'uni pē, fo'i kupu pea kapau 'oku 'i ai ha Mēmipa 'oku malanga he kupu ko ia ka 'ikai Sea 'e ho'ata mai leva 'a e fa'ahinga malanga ko ia 'i he Fale ni, 'Eiki ni. 'Ikai ke tau to e faka'amu ke tau fou he hala ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā. Mo'oni 'aupito.

[Fakatonutonu ko e mafai fakatu'i na'e foaki ki Fale Alea he 2010 'e Tupou V](#)

Lord Fakafanua: Sea ko u tākaki atu e fakatonutonu ki he me'a 'a Tongatapu 1. Ko u fakatonutonu 'ene me'a ko ē ko e fakafoki e *Executive power* ki he kakai. 'Uluaki na'e fa'u e Konisitūtone ko eni ko e *Executive power* na'e 'i he 'Ene 'Afió mo 'ene Kapineti mo 'ene Fale Alea. Na'e toki momoi 'i he 2010 konga e *Executive power* 'e Tupou V ki he kakai. 'Oku 'ikai ko ha fakafoki na'e foaki 'e he Tu'i.

Sea Kōmiti Kakato: Mo'oni 'aupito ia. Fakafofonga me'a lelei pē ho'o malangá fekau'aki mo e fo'i Lao Fakaangaanga ko eni.

Siaosi Pōhiva: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ke tau to’o ē ko e ‘uhingá ko ha me’a mei tu’a hangē ko e me’a ‘oku ke faka’uhinga ai. Ka ko e tefito’i Lao ko eni hono fakatonutonú ko ‘ene hū pē mei he tafa’aki ko ē ‘o fengāue’aki ‘i he ‘uhinga e ngāue faka-Pule’anga ‘i he Va’a ki Mulí ‘i he fengāue’aki ‘i he Kupu 39 ka ko e ‘ai ko ē ke foki ki he kakaí ‘ikai ke ai ha fonua ia ‘i māmani ‘e fakaongoongo ha’ane *diplomacy* ko e hā e me’a e kakai ‘oku fiema’ú. Hala fakamāmani lahi ia. Me’a mai.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea. ‘Oku ou loto pē ke u talanoa ‘i he tefito’i tui ‘o e *accountability*. Ko ‘etau tali ui ‘oku fai ki he, ka ko ‘etau tali ui ‘oku ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga ko u fie tokoni atu kiate koe ko ‘ene ‘alu ko ē ke faka-Pule’anga ange tu’unga ko eni ko e *national interest* ‘oku ke mea’i ia? Ko e malu ha fonua ‘oku ‘i he ngāue ia ‘o kau ai e Sekelitali ko eni, me’a mai.

[Mahu’inga ke malu’i mafai Tu’i](#)

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea. Ko e anga pē ia ‘a e fakakaukau ‘a e motu’a ni Sea mo ha me’a ke tau fakamā’opo’opo ai e fonua ni pea tau laka ki mu’a. Ko ia ai ‘oku fai ai ‘a e kole mo e fakatangí ke tau fakakaukau’i fakalelei mu’a ‘a ‘etau fokotu’utu’u mo hotau halanga ki he kaha’ú ...

<009>

Taimi: 1155-1200

Siaosi Pohiva: ... Sea ko u faka’apa’apa lahi atu ki he fokotu’u ko eni. Mahu’inga kiate au ‘a e mafai ‘o ‘Ene ‘Afió, ‘i he taimi tatau ‘oku mahu’inga ke tau malu’i. Ko ia ‘a e ‘uhinga ‘oku fai atu ai ‘a e fakatangí ko eni pea ko u fakamālō atu he ma’u faingamālie. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Me’a mai ‘e ‘Eiki Palēmia, ‘osi ia pea mou toki me’a mai Hou’eiki.

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea pea tapu mo e Hou’eiki e Kōmiti Kakato. Ko ‘eku tu’u hake pē ‘aku, ko e to e lele mai ‘i he’eku manatu ‘i he’eku sio hifo ‘i he Kaniva ‘oku ‘asi ai ‘a e tā e motu’a ni mo e Fakafofonga Fika 1. Pea ko e talanoa he *accountability* pea ko e me’a leva ‘oku hoko ‘oku talamai...

Siaosi Pohiva: Sea ko u ki’i tokoni atu ki he Palēmia ‘Eiki Sea. Ko e me’a ko eni ‘oku me’a mai ai e ‘Eiki Palēmia Sea, ko e me’a ia ‘i tu’a, ‘aonga ke tuku ia, te tau lōloa tautolu ai.

‘Eiki Palēmia: Sea.

Siaosi Pohiva: Tau talanoa pe mu’a tautolu he feme’a’aki pē ‘i he me’a ko eni ‘oku fai e alea, ko e Lao Fakaangaanga. Kapau te ke faka’atā e ‘Eiki Sea, te tau lōloa.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga kuo lava ho’o tokoni. Me’a mai koe, kapau na’a ko ho’o fakatonutonu, te u lava ‘o tala ai e mo’oni ho’o me’a. Ka ko ho’o tokoni ‘au kei ‘atā pe ke me’a malanga ‘a e ‘Eiki Palēmia. Ka ‘oku ou kole atu pē ‘Eiki Palēmia ke fakapotopoto pe ho’o me’a ‘o ngata pe ‘i he fe’unga mo e tūkunga e ...

‘Eiki Palēmia: ‘Io ko ia. He ‘uhingá ‘ikai ke ngata pē he fakakaukau’i ko ia ‘o e tali ui ‘a e fonua ni, he me’a ko ia ko e *accountability*. Pea ko e fakakaukau ko ia na’e, ‘oku pou pou ki ai ‘a e Fika 1 ‘oku pehē : Ko e Konisitūtone ‘a e fonua ni ‘oku hangē ha motokā ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano va’e. Pea ko e ‘uhinga ia ‘eku lau ko ē

Siaosi Pohiva: Te u fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io.

Siaosi Pohiva: Na’e ‘ikai ke ‘i ai ha’aku lave ki he Konisitūtone.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fakatonutonu ē pea ko u pehē kuo ‘osi ‘etau taimi. Ka mou fakamokomoko mou toki me’a mai ‘anai. Tau liliu ‘o Fale Alea.

Siaosi Pōhiva: Mālō.

‘Eiki Palēmia: Mālō.

(Na’e liliu ‘o Fale Alea.)

‘Eiki Sea: Kole atu Hou’eiki ke toloi e Fale ki he 2:00.

(Toloi ‘a e Fale ki he 2)

<003>

Taimi:- 1400-1405

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a-e-‘Eiki Sea ‘o-e Fale Alea.

‘Eiki Sea: Kātaki ka tau liliu ‘o Kōmiti Kakato. ([Liliu ‘o Kōmiti Kakato – 2pm](#))

Sea Kōmiti Kakato: Kole ke u hūfanga ‘i he ngaahi tala fakatapu, [Fakafeta’i pē ki he ‘Otua he-kau-tali-..._](#) fakalaumālie kimoutolu Hou’eiki kae hoko atu ‘etau ngāue. Me’a mai ‘Eiki Palēmia.

[Tui Palēmia ‘ikai mafai ‘a e kakai ki he me’a kotoa](#)

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na Sea kae [...](#) pea tapu pea mo e Hou’eiki Kōmiti Kakato. ‘I he hoko atu pē ‘a e fakahoha’ a ko ia ‘anenai felāve’i pea mo e ki’i fakatātā ko ē mei tu’a na’e felāve’i pea mo e tali ui ‘o fokotu’u ko ia ‘o pehē ‘oku hangē ha moto-kā ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano va’e. ‘Oku ‘uhinga foki ki he motu’a ni ‘a e fakatātā ko ia ‘o pehē ‘oku ‘ikai ke kau ‘a e kakai ‘i he fakalele ‘o e fonua, [Ppē ‘oku, ..._kā ‘oku, -ou, ..._](#) ko e liliu ko eni ‘oku fakahoko ko eni ‘i he fo’i Lao ko eni ‘oku ou pehē ko e fo’i liliu [i-faka’ofa’ofa](#) ia, me’a ko eni felāve’i pea mo e Sekelitali ko ia ki he Potungāue ki Muli. Ko e pehē ia ko ē ‘oku ‘ikai ke kau atu ‘a e kakai ‘i he fakalele ‘a e fonua, ‘oku ou tui au ia ko e fo’i fakakaukau ia ‘oku hala, [‘O-‘oku](#) kau ‘a e kakai. Ko e kakai ‘oku ‘i ai e mafai, kae hangē pē ko e anga ‘etau nofo ‘oku ‘i ai pē ngaahi tu’utu’unga ‘oange ki ai ‘a e mafai, he [_i](#) ‘ikai ke pehē ia ko e kakai pea pule pē ia he me’a hono kotoa...

Taimi: 1405-1410

Formatted: Font: Bold, Underline

Eiki Palēmia: ... Kkotoa pē. Iikai. oku iikai

Siaosi Pohiva: Sea ko 'eku ki' i fakatonutonu pē mu'a Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io.

Siaosi Pohiva: ʔ Tapu pea mo e Feitu'u na. Sea 'oku mahu'inga 'aupito ke tau hanga 'o fakatonutonu 'a hotau hala fononga ki he kaha'u pea mo malu'i 'a 'Ene 'Afiōe ko e sinōe 'oku toputapu. 'Oku ou tokanga ...

Eiki Palēmia: Sea 'oku ou tali atu ki he fakatonutonu pē ko e hā 'eku lea 'oku hala?

Siaosi Pohiva: 'Oku ne talamai 'e ia 'oku 'i ai e ngaahi mafai 'oku 'ave ki he kakai hangē 'oku fakafaikehekehe'i. T-tuku e 'omai e mafai ke tau talanoa ai tau talanoa he ~~system~~ sisitemi ko e me'a ia 'oku ou tukuaki'i heni. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha 'ulu 'e ua 'i ha fa'ahinga *system* fakatokanga'i ange eni te tau hanga 'o 'ave ē ke tali ui ia ki he 'Ene 'Afiō pea toenga leva e kau ngāue kuo nau tali ui nautolu ki he PSC. Ko e 'uhinga 'eku fakatalanoa Sea ...

Formatted: Font: Not Italic

Eiki Palēmia: Sea 'oku lolotonga fo'i 'ulu 'e tolu 'a e Paati ko ē 'i he taimi ni.

Siaosi Pohiva: 'E Sea 'oku ou kole atu mu'a ki he 'Eiki Palēmia ke 'oua te ne 'ave 'etau ...

Eiki Palēmia: Pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha Konisitūtone ko e 'ai ko ē ke ha'u 'o fakamaau'i e Konisitūtone Sea ko 'eku fakatonutonu ia.

Sea Kōmiti Kakato: Tali si'i ke 'osi e me'a mai 'a e 'Eiki Palēmia 'oku 'ikai ke mahino kiate au ho'o fakatonutonu 'au.

Eiki Palēmia: Ko 'eku fakatonutonu Sea ki he me'a ko ē na'e toki 'osi kapau 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ate Konisitūtone te te 'ilo fēfē 'oku hala ha Konisitūtone, kapau 'oku te'eki ai ke te hanga 'o *write* ha fo'i Konisitūtone ke mahino pē 'oku fou ki fē ki'i me'a ko ia.

Siaosi Pohiva: Sea kkātaki ko e me'a eni mei tu'a 'oku 'omai 'e he 'Eiki Palēmia.

Sea Kōmiti Kakato: Mo'oni 'aupito e 'Eiki Palēmia ko ha fonua 'oku 'ilo'i fakamāmaāni lahi pē ko ha fonua 'oku malu 'oku 'i ai hono Konisitūtone. 'Oku 'ikai ke fononga ha fonua ta'e-Kkonisitūtone.

Eiki Palēmia: Sea pea ko e pehē ko ē ko 'etau Konisitūtone ko e fu'u kā 'oku 'ikai ke 'i ai hano va'e 'oku 'ikai ke ongo lelei ia ki he motu'a ni.

Siaosi Pohiva: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io. Fakatonutonu eni 'Eiki Palēmia ...

Siaosi Pōhiva: Ko e fakatonutonú ...ʔ

Sea Kōmiti Kakato: ~~k~~Kā ko 'eku kole Fakafofonga 'ai mu'a ke 'osi e me'a malanga 'a e 'Eiki Palēmia ke mahino ki he motu'a ni. Ko e 'uhinga -ko e me'a ko ē 'oku fokotu'u mei he Kōmiti Lao 'a e tokotaha 'oku fakaongoongo ki ai 'a e Sekelitali ki Muli 'i he 'uhinga 'o e ngāue faka-Pule'anga pē ko e lakanga ko e 'uhinga 'o e Konisitūtone, 'a e me'a ko eni 'oku fokotu'u mei he Kōmiti ko eni na'a nau 'omai 'a e 'uhinga 'a e Sekelitali 'i he tafa'aki 'o e Va'a ki Muli. Faka'osi mai ho'o me'a 'Eiki Palēmia mahino kiate au ia e me'a ia 'oku fai ~~ai~~-e feme'a'aki 'oku 'i ai e me'a 'oku totonu ki ai e kakai kā 'oku makatu'unga ia 'i he Komisoni Fili 'o sivi kimoutolu Hou'eiki ki he Fale ko eni, kā ko e me'a ko ē ki he tafa'aki 'o e faka-Pule'anga tau ki'i faka'ehi'ehi pē 'oua 'e tukuhifo e kakai ai, kae hoko mai e me'a. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

Fakama'ala'ala tu'u Konisitutone fekau'aki mo e ngaahi talite

'Eiki Palēmia: MālōKo ia Sea 'oku ke 'osi mea'i pē Sea ko e tu'u ia 'etau Konisitūtone 'oku 'oange 'a e ngaahi talite ki he 'Ene 'Afīō. Pea ko e tauhi ko ia e vā ko ē mo e ngaahi fonua muli mo e ngaahi me'a ko ia 'oku 'ikai ko ha ki'i me'a si'isi'i aiia. K-ko e potu ko ia 'o e tauhi e ngaahi vā ko ia 'oku lau ta'u ia hono tautauhi ke lava e fai e ngaahi me'a ko ia he lēvolo ko ia 'oku fiema'u ki ai. Kapau 'e 'alu atu ha taha ia tapu mo e Fale 'Eiki ni na'a te 'ohovale pē me'a pea fili kita he kakai ke te Palēmia. Pea 'ai ke te fai e fo'i fatongia ko ia 'oku kau ia he fo'i tu'unga faingata'a pea na'e 'osi hoko ia he fonua ni hoko ia, toki hoko ni pē ko e faka'ofa ia fokotu'u e 'ū me'a ia pea ko ia 'eku poupu ki hono 'ave ki hono 'ave pē ia 'o tuku ki ai, tuku ki ai he ko 'etau nofo neongo 'etau tau'atāina kapau ko hoto ki'i fānau 'oku 'i ai e tama'i mo e fa'ē mo e ki'i fānau. 'Oku 'i ai pē honau ngaahi feitu'u nau nofo pē ki ai kā 'oku 'ikai ke pehe ni ia kuo mole 'a e totonu ko ia

Siaosi Pohiva: Ka u ki'i tokoni i'i fakatonutonu pē Sea fakamolemole.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io.

'Eiki Palēmia: Sea 'oku 'ikai ke u fie tali 'e au e tokoni ko eni kae 'oleva ke 'osi ai leva au kae toki.

Siaosi Pohiva: 'Ikai ko 'eku tokoni atu pē he fo'i me'a ko ē na'e me'a ki ai.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga tali si'i ke maama lelei e me'a 'a e 'Eiki Palēmia 'osi ko ia pea-toki 'oatu leva ha o taimi, me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Sea ko 'etau nofo ko ē 'i hotau ngaahi 'api 'oku 'i ai pē 'a e tama'i, tapu mo ia, 'oku 'i ai e fa'ē pea 'oku 'i ai mo e fānau. 'O'oku mahino pē 'oku pule e tama'i, he 'ikai ke faifaiange pea 'ohake alu hake e foha 'o tama'i ... pea ko e maau e maau 'etau nofo. Ko 'etau ōmai ki he Pule'anga 'oku 'ikai ke to e kehekehe ia ...

<007>

Taimi:- 1410-1415

'Eiki Palēmia : ~~...~~ kuo pau pē ke 'i ai e me'a ia ko iá 'a e fokotu'utu'u ia ko iá pea tau tau'atāina pea hoko atu ai 'etau ngāue tau fe'ofa'ofani.

'Eiki Minisitā ~~Fefakatau'aki~~ Lao Le'ole'o : Ke u ki'i tokoni atu pē.

'Eiki Palēmia : 'Io, tokoni.

Fakama'ala'ala he Kupu 51(7) talamai ai ngaahi mafai Tu'i

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki : Tapu mo e 'Eiki Sea km e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakatō. 'Oku 'osi fakahoko mai pē ia 'i he'etau Konisitūtoné Kupu 51(1) 'alu hifo. K-ki-ho e Kkupu si'i (7)'oku ne talamai ai 'a e mafai ia ko ē 'oku 'i he 'Ene 'Afió ko e me'a ia 'oku fai ai e fakatonutonu ko eni. 'Oku 'i he Kupu 51(7) 'o e Konisitūtoné 'oku ne pehē mai. Ko e lea mafai pulé 'i he kupu si'i (1) 'oku 'ikai kau ai 'a e ngaahi mafai 'oku 'i he Tu'i mo e Tu'i 'i he Fakataha Tokoni 'o tatau ai pē, pē 'oku fakahā 'e he Konisitūtoné ni pē ko ha Lao 'o e Fale Aleá ha Hao si'i mo e ngaahi totonu faka-Tu'i. Ko 'ene 'osi ia Sea mālō.

Tokanga ka tonounou faifatongia Sekelitali ki Muli ko hai tukuaki'i ki ai e kakai

Siaosi Pohiva : Sea tFe u ki'i fehu'i pē mu'a ki he 'Eiki Minisitā Laó 'ene me'a ko ē fekau'aki mo e mafai pule 'oku ne 'omaí. Kapau 'e 'i ai ha tōnōnou 'a e Sekelitali ki Muli ko hai te tau tukuaki'i? 'E tuhu 'i 'ikai 'e tuhu 'a e kakai ki he 'Ene 'Afió?

Fakama'ala'ala he Kupu 39 & 40 Konisitutone fekau'aki mo e kupu taliui ki ai Sekelitali ki Muli

Sea Kōmiti Kakato : 'E Fakafofonga me'a lelei pē ki he Kupu 39 mo e Kupu 40. Ko e ngaahi talité tapu mo 'Ene 'Afió 'oku 'i he malumalu ia 'Ene 'Afió. Ko e talitali ha kau Fakafofonga mei muli, 'oku 'i he malumalu pē ko ia 'o 'Ene 'Afió. Kiate au ko e ngāue ha Sekelitali 'i he Va'a ki Muli, 'oku fakaongoongo ki he me'a 'oku tataki 'e he Minisitā 'o e Potungāué. 'He 'ikai ke 'i ai ha Sekelitali ia 'e fakalaka 'a he anga 'ene tu'u he Konisitūtoné mo e maama ko eni tu'unga 'oku tau 'i ai ke faitu'utu'uni ia 'i he Ppotungāue. 'Oku ma'olunga 'a e Kupu 39 mo e 40 h'o e Konisitūtoné pea mo e Minisitā 'oku ngāue ki ai 'i he Va'a ki Muli. Ko e anga ia e mahino ki he motu'á ni 'a e talanoa ko eni 'o e Lao ko eni hono fokotu'ú. Me'a mai e 'Eiki Minisitā Pa'angá pea 'o. 'Osi ko iá pea toki me'a mai 'a 'e Tongatapu Fika 1.

Fakamahino fili lakanga Sekelitali ki Muli he Tu'i kae pule'i 'ene ngāue mei he PSC

'Eiki Minisitā Pa'anga : Mālō Sea 'Tpea tapu pea mo e 'Eiki-Sea pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō 'Eiki Sea. Sea, ko e ki'i tānaki atu pē ki he me'a ko ia 'oku ke 'osi me'a'akí. Ko e sino ko eni ko e *appointment* pē 'oku fai ia pea mei he 'Ofisi 'o e Palasí. Ka kKo e ngaahi tali ú 'i he angamaheni tukukehe e talite mo e ngaahi me'a faka-vaha'a fonua faka-vaha'ap'apule'angá. Ka ko e pule'i ko ia ē fakalele 'o e faka ngāue 'oku 'i he Minisitā pē ia ko iá, pea 'oku kei 'i he malumalu pē ia 'o e Lao ko ia ē 'o e ki he *Public Commission Service*. Mālō Sea.

Formatted: Font: Italic

Sea Kōmiti Kakato : Fakafofonga ko e anga ia e Ttu'utu'uni faka-Potungāué 'oku 'i ai e Sekelitali. Ko e anga ē 'ene tu'u 'a e Konisitūtoné. Me'a mai.

Tui 'e fepakipaki mafai ke 'ave lakanga Sekelitali fili he Tu'i

Siaosi Pohiva : Mālō. 'E Sea na'e 'i ai 'a e me'a 'a e 'Eiki Palēmiá 'o talanoa fakatātā ki he fāmili 'i 'apí. Ko e tamaí ko e 'ulu. Kapau te mou fakatokanga'i lelei e fo'i ngāue ko eni 'oku fai ko eni, 'oku tau hanga 'e tautolu 'o toe fokotu'u atu mo e fa'eeē ke na fakatou 'ulu naua. Fakaongoongo 'a e sino ko ē ki he tamaí fakaongoongo 'a e toenga 'o e kau ngāue ki hē, pea te

na fefusiaki 'e fepakipaki. Sea, ko e 'uhinga 'eku fakatalanoa pehē, ko e sisitemi 'a māmani 'oku taha pē 'a e 'ulú..

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki-Lao Le'ole'o : Sea fFakatonutonu atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Fakatonutonu.

Kole ke muimui he Konisitūtone kae maau e ngāue

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Tau foki pē ki he'etau Konisitūtone 'e Sea, 'oku ne 'osi talamai 'a e me'a ke tau fou aī. Tau muimui ai kea tau maau. Mālō 'Eiki Sea.

Siaosi Pohiva: Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io tonu e fakatonutonú ia fakatatau ki he Kupu 39 mo e 40 mo e 51.

Tui ke taha pē feitu'u ke tali ui ki ai Sekelitali ki Muli

Siaosi Pōhiva : Mālō Sea, ko 'eku feinga ke fakamahinó Sea ke taha pē 'a e tali uí. Kapau 'oku pehē Hou'eiki 'oku tau tui 'oku to kinu ,pea 'ave kãtoa 'a e Potungãue Takimamatá 'a e Potungãue Ki Muli 'o under he *Foreign Affair* ke mahino 'oku laine taha pē 'a e tali uí ki ai. Ko e 'uhinga ia 'a e fakahoha'a 'a e motu'á ni.

Formatted: Font: Italic

'Eiki Minisitā Polisi : 'Eiki Sea.

Siaosi Pōhiva: Ko e 'ai ke tau pehē hangē ko ē 'oku tau ...

Fakahā me'a tatau mo e Sekelitali Potungãue Polisi 'oku fakanofu mo ia he Tu'i

'Eiki Minisitā Polisi: ke Kole pē mu'a ke u ki'i fakatonutonu atu pē. Ko e fakatonutonu 'e 'Eiki Sea, ko e 'uhinga 'eku tu'u hake 'o fakatonutonu atu 'Eiki Sea, koe'uhi ko e Potungãue ko ē ia 'oku 'i ai ko ē motu'a ko ení 'oku fakanofu mei he 'Ene 'Afió ia 'a e Sekelitali ko ia 'a e Potungãue Polisi pē ko e Pule Polisi ka 'oku 'i he mafai pē ia 'o e Minisitā. 'A ia ko e me'a tatau pē eni 'oku fakahoko mai ko iaē ke fakahokó.

Siaosi Pohiva : Sea fakamolemole ko 'eku ki'i tokoni pē eni-mu'a ki he Minisitā.

'Eiki Minisitā Polisi : 'Ikai, ko 'eku fakatonutonu atu ia ko iaē ki ai 'i he'ene me'á ko e.---...

<008>

Taimi: 1415-1420

'Eiki Minisitā Polisi: ... mafai ko ia 'oku 'i he Lao ...

Siaosi Pohiva: Ka u ki'i tokoni atu pē Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā.

Taukave 'ikai fiema' u ke tau'ataina CEO Potungāue ki Muli

Siaosi Pohiva: Ko e CEO 'a e kau polisi 'oku fiema' u ia ke tau'atāina pea 'oku 'uhinga ai 'oku 'alu ai ki hē. Ko e CEO eni ia 'a e *Foreign Affair* 'oku 'ikai ke fiema' u ia ke tau'atāina ke hangē ko e fa'ahinga fakakaukau 'oku 'omai ko ē.

'Eiki Minisitā Polisi: Sea ka u ki'i tokoni atu pē mu'a.

Siaosi Pohiva: Ko e 'Ateni Senialé 'oku fiema' u ia ke tau'atāina. 'Alu ia ki hē.

Sea Kōmiti Kakato: Mo me'a tahataha mai pē.

Fakama'ala'ala he Kupu 51 e Konisitūtone mo 'ene felave'i mo e ngaahi talite

'Eiki Minisitā Polisi: Ka u ki'i faka'osi atu pē 'Eiki Sea. 'Eiki Sea 'oku mahino e Kupu 40 'a e Minisitā ki Muli. Mahino leva 'i he Kupu ko eni ko ē 51 ki he Kapineti 'oku 'i ai e mafai he Palēmiā ke ne fakalahi ha potungāue pē te ne vahe'i ha Minisitā fo'ou. 'A ia 'oku 'asi ia 'i he Kupu 51 hono uā 'i he konga tatau pē 'a eni ko ē 'o e Kupu 51 (f) 'e ngofua ki he Palēmia ke ne vahe'i ha potungāue 'i he vaha'a 'o e Minisitā pea mo e Kapineti 'a ia 'oku 'uhinga ai 'a e fokotu'u atu ko eni 'Eiki Sea 'oku fakalao pē ia. Kapau te tau hanga tipeiti'i e me'a ko eni 'oku tonu ke tau hanga tautolu 'o liliu 'a e ngaahi kupu ko eni ko e fatongia fa'ahinga 'oku kau ki he Kapineti ko e konga hono uā, konga hono fā 'oku ne fakamafai ai 'a e fetongi ko eni ke fai he ko hono fakahū pē 'a e founa ko ē 'oku fakahū 'aki ki he polokalama ko ē 'a eni ko ē ki hono fakahū ai 'a e Sekelitali Pule ko ē ko ē ki he 'Ene 'Afió 'Eiki Sea.

Taumu'a Pule'anga ke fakafaingofua'i ngāue ka 'oku 'ikai to'o ai mafai Pule'anga

Ka ko u tui 'Eiki Sea ko e me'a mamafa taha ia 'i hení ko e ngaahi talité. Kuo pau ke fai 'e he potungāue ko eni hono fakahoko e ngaahi talité ka 'i he mafai 'o 'Ene 'Afió ke ne hanga 'o fakangofua. He 'ikai ke to e fakafou e fakangofua ko ia ki ha feitu'u kehe, 'osi hoko e me'a ko eni 'i hení. Na'e o 'a e Pule'anga 'o fakamo'oni he CEDAW na'e 'ikai ke fakamafai 'e he Tu'i e talite ko ia. 'A ia ko e 'uhinga tatau eni fakafaingofua e ngāue pea ko e tokotaha eni ko ē 'oku ne fai e talité 'oku ne fiema' u e tokotaha ko ia ke 'alu 'o alea 'i hono mafai ke 'i hono malumalú hono fakanofó. Pea 'oku talamai pē ia 'i he kupu ko eni kau Minisitā mei muli ngaahi talite 'oku ne hanga 'e ia 'o fakamatala mai eni pea 'i he kupu ko eni ko ē nau 'uhinga atu ai 'oku fakamafai ai e Palēmiā ke ne fai e ngaahi ngāue ko eni 'a ia 'oku 'uhinga mai ai hono fokotu'u 'oku fakalao pē ia 'Eiki Sea 'i he Kupu 51. Kātaki pē 'Eiki Sea. Ka ko e fie tokoni pē ke 'uhī ke fakanounou pē 'oku 'ikai ke pehe ni eni ia ke to'o ha mafai mei he *Executive*. 'Ikai kei fai pē 'a e ngāue ko ē 'a e CEO ko eni ka ko e mafai ko ē ki ai ke faitu'utu'uní 'oku mafai ia mei he 'Ene 'Afió. Ka 'oku 'i he nofo pē ia 'i he mafai ko eni ko ē ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Polisi: 'O e *Foreign Affair*.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā. Me'a mai Fakafofonga.

Siaosi Pohiva: Mālō Sea, mahino pē ki he motu’a ni ia ‘a e me’a ‘oku fai ai ‘a e fakatalanoa. Ko e *issue* ‘e ua heni. ‘Uluaki ko ‘ene tonu fakasisitemi, ua pē ‘oku totonu koā ‘a e fo’i me’a ko ē ‘oku tau fo’i liliu ko ē ‘oku tau fai.

Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e founa ko eni ...

Eiki Minisitā Polisi: Ki’i fakatonutonu atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e sisitemi ko ē na’a ke ‘uhinga ki ai Fakafofonga ka u ki’i tokoni atu. Ko e tipilomētika eni mei ha *diplomacy* mei ha feitu’u. ‘Oku kehekehe hono fakahoko ngāue ‘o’ona ia ‘i he’etau fakavaha’apule’anga mo ‘etau nofo faka-Pule’anga ‘a e hanga ko eni. Kapau, te u ki’i fakamaama atu kiate koe. Ko e Fakafofonga ko ē Tu’i Tapú ki ha feitu’u ‘i māmani ko e ... ia ‘oku hangē ha Sekelitali. Ko ha fonua ‘oku to e ‘i ai ha’anau Fakafofonga ‘i lalo ha Konisela pē ko ha *High* Komisiona pē ko ha ‘Amipasitōa ‘i he ngāue faka-feitu’u mei ha fonua ko e *chargé de affaire* ia. ‘A ia ko e tu’u ‘a e Sekelitali ko eni ‘i he malumalu ‘o e Konisitūtoné ko e tokotaha ‘oku fakahoko ngāue ‘i he fakaongoongo ki he tu’utu’uni ‘a e fonua mo ‘ene potungāué.

Siaosi Pohiva: Sea.

Eiki Palēmia: Sea ka u ki’i feinga atu au ia ke u faka’osi atu e me’a. Ko u kole atu Sea ke tau foki mu’a ‘o ‘alu fakakupukupu ‘e vave ange ia he ka ‘ikai ia ‘e fai pē ‘a e lele takai noa’ia ia ko eni Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Palēmia kuo ‘osi mahino kiate au ia ‘oku ‘ikai ke ai ha fu’u me’a ia he ...

<009>

Taimi: -1420-1425

Sea Kōmiti Kakato: ...~~Lao Fakaangaanga fakaangaanga~~ ko eni mo e lakanga ko eni mo e mahino e fokotu’u ‘oku ‘omai. ‘Oku ou fiema’u pē ‘e au ke ‘osi homou malanga ke mahino, kuo ‘osi mahino ka au e me’a ia ko eni. ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia heni ‘e kau kovi ‘i he vā ‘o e ngāue ‘a e Pule’anga ka-e fai pē e feme’a’aki. Me’a mai.

Eiki Palēmia: Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘UHINGA ia kiate au Palēmia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a ia ‘e fehalaaki he fo’i fokotu’u ko eni. Ko ho’o tu’u pē ‘au ke ‘ai e faka’uhinga ke maama angcē ka ‘oku mahino lelei pē ki he motu’a ni ia ‘a e ngāue ko eni, ‘i he ngāue ‘a e vV’a ki Muli. Mālō.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. Fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Mālō ho’omou laumālie ki he ho’ataaā ni. ‘Eiki Sea ‘oku ‘i ai e poupu ki he Feitu’u na. Ko e ki’i ~~lave-Lao ia~~ ko eni ‘oku ma’ama’a ‘aupito pē-ia pea faingōfua. Kuo u tui mahalo ko e kongā lahi ia ko hono fakama’ala’ala pē pea ‘osi. Kuo u loto pē ‘Eiki Sea ke fai mu’a ha lave, ko e nounou ko e fiema’u ke hiki ‘a e Sekelitali ko ē ‘o e *Foreign Affairs* mei he malumalu ‘oku pule’i hangatonu ko ē ~~e~~he *PSC* ke ‘alu ia ki ha feitu’u

Formatted: Font: Times New Roman, 12 pt, Bold, Underline

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

kehe. Pea ko hono makatu'unga-'anga ko e Kupu 39 mo e 40 ~~o~~ e Konisitūtone 'o Tonga. 'Oku ou loto pē Sea ke fai ha ki'i lave nounou ki ai, 'oku pehē, **Ngaahi Talite**. **'E ngōfua ki he Tu'i ke fai 'a e ngaahi T~~f~~alite mo e ngaahi Pule'anga Muli**. **'Oku ngōfua ki he Tu'i ke fakanofu 'Ene kau Fakafofonga ki he Ngaahi Pule'anga 'o hangē ko e ngaahi anga 'o e ngaahi Pule'anga**, Kupu 39 ia.5. 40, kau Minisitā mei muli. 'E tali 'e he Tu'i 'a e kau **Fakafofonga Foreign Ministers 'o e ngaahi Pule'anga**. 'A ia ko e tu'u ia 'a e Konisitūtone, pea ko e anga ia e Lao mahu'inga taha 'o e fonua ni. Pea mahalo 'oku mea'i pē 'e he Hou'eiki Mēmipa, ko e talu hono fakahoko mai 'a e ngāue 'i he malumalu 'o e Potungāue Muli mo e hoko ai e palopalema ko eni, ko e fetō'aki hono tali ui ki he ongo fo'i kupu ko 'ē. Pē ko e hā e tūkunga 'oku 'i ai, ko e Konisitūtone lolotonga ia 'o Tonga 'e Hou'eiki. Pea 'oku 'i ai 'a e tui foki 'oku mahu'inga ke faka-~~faikehekehe~~'i ...

'Eiki Palēmia: Sea, ke u ki'i fakatonutonu mu'a Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io ~~fakatonutonu~~ .:.

'Eiki Palēmia: ~~KeNa~~'-e lea 'a e Fika 4 he'ene pehē, ko e talu 'a e lele mai 'a e Lao ko eni mei mu'a mo e hoko 'a e palopalema ko eni. Sea, ko 'eku fakatonutonu ia, ~~oku~~'ikai ke hoko ha palopalema ia. ~~Ke e t~~oki ngaahi fo'i ta'u mai pē ko eni, 3 pē 4 kimui ni na'e hoko ai e palopalema. Mālō Sea.

Tui Tēpile Kakai 'osi mahino fakama'ala'ala fakahoko mei he Pule'anga

Mateni Tapueluelu: Fakamālō Sea ki he Palēmia 'i he ~~me'a~~-fakatonutonu ko ia, kapau ko e tūkunga totonu ia e hisitōlia. ~~K-ka~~-e mahalo ko e me'a ko ē 'oku fai ki ai 'a e feinga ke fakamahino Sea, 'oku fai e feinga ke fai e fakamaā'opo'opo 'o tatau mo e Konisitūtone. Pea ki he motu'a ni, ko e vaha'a taimi na'a ku faifatongia ai 'i he Kapineti, 'oku 'i ai 'a e 'uhinga mālie 'i he ~~Ff~~okotu'u 'oku fakahoko mai Sea. Ke mahino pē 'oku 'i ai e kehekehe 'i he 'Ulu ko ē 'o e Pule'anga mo e 'Ulu e Fonua *Head of State*. Ko 'etau 'alu pē 'a tautolu 'o alea 'a e Pule'anga mo e Pule'anga ki ha fa'ahinga ~~t~~Talite, kuo foki ia ki he *Head of State*, ko ia ia 'oku ne hanga 'o tokanga'i e ngaahi ngāue ko ia. ~~Pea k~~ko 'ene tu'u e 'a e Konisitūtone, ko e tonu pē ia Sea.

Ko e me'a ko ē na'e faka'amu ki ai 'a e mātu'a ni ia Sea, ko hono 'uhinga pē, ko e ~~L~~ipooti ~~Ff~~fakata'u 'e 'omai foki ki heni 'i he ngaahi ngāue 'oku fakahoko. Pea 'oku ou fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga, ko e fakama'ala'ala mahino taha mahalo 'oku 'omai 'e he Minisitā Pa'anga. 'Oku kei fai pē tali ui ko hono 'uhinga, 'oku kei fai e fengae'aki ia mo e Minisitā ko e ngaahi ngāue faka'aho, 'e kei 'omi foki mo e ~~L~~ipooti ki heni. Pē 'oku fakatokanga'i pē 'e he Hou'eiki pea mo e kakai e fonua, ~~oku~~ lolotonga hoko pē foki e me'a ko eni Sea.

Hangē ko eni, ko e Komisiona ko ē ki he Tāmate Afi mo e Pilisone 'oku *under* pē ia he Minisitā ~~o~~-'Oku 'ikai ke kau ia he *PSC k, k*, ko hono 'uhinga pē ko e natula e ngāue. Ko e Komisiona e Polisi 'oku 'ikai ke *under* ia he *PSC*, 'oku *under* ia he *Judiciary Panel*, ko hono 'uhinga pē ko e natula 'o e ngāue. Ko e ngaahi Komisiona ko eni, ko e ngaahi ~~V~~va'a ki he ~~O~~mbudsmen'~~O~~mipatimeni, *Anti-corruption*. 'Ateni Seniale, ngaahi va'a ki he Lao 'a ē ko ē 'oku fiema'u ke nau tu'u tau'atāina, ko kinautolu 'oku 'ikai ke nau *under* pehē kinautolu ia. Neongo 'i he Lao hono pule'i faka'aho ~~a~~-e ngāue, ngaahi ngāue iiki hifo makehe mei he *CEO*, 'oku kei *apply* pē hangē ko e me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga. 'A ia ko e me'a ia ke mahino, ko e *CEO* pē.

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: Heading 3, Left

Formatted: No Spacing

Formatted: Font: (Default) Times New Roman, 12 pt, Not Italic

Ko e feinga fakama'ala'ala pe eni ia ko hono 'uhinga ko e Llipooti ffakata'u ko ē 'e 'omai fakatatau ki he Kupu 52 'o e Konisitūtone ai pē, ngaahi fatongia 'o e kau Minisitā

<003>

Taimi: 1425-1430

Mateni Tapueluelu: ... 'e ma'u 'e he Hou'eiki Kāapineti taki taha ha fale 'ofisi 'i Nuku'alofa, ko e kolomu'a 'o e Pule'angá pea 'iate ia ke vakai ki he anga 'o e ngāue 'o e kau ngāue kotoa pē 'oku kau ki he'ene pPotungāue... Kupu 52 'o e Konisitūtone 'a ia 'e kei lipooti mai pē 'e he Minisitā ki heni, kāa ko hono 'uhingá pē Sea ke fakapapau'i. 'A'a ia mahalo ko e me'a ia na'e tokanga ki ai 'a Tongatapu 'Uluakí ia ko e fo'i tali ui ko ē 'e 'ōomai ki heni, 'a ia 'e kei fou mai pē ia 'i he Minisitā 'oku hā mahino pē ia 'i he Kupu 52 'o e Konisitūtone. Kāa ko e me'a ia na'e tokanga ki ai 'a e mātu'a ni kuo 'osi fakamāa'ala'ala mai ia 'e he Minisitā Pa'anga ko e tali ui pē ke fou mai pē-ki heni pea ke faka'ata'atā 'a e laini ko ē 'oku totonu ke faka'ata'atā, kae tali ui pē Minisitā ia pea mo fakapapau'i 'oku *harmonize* 'a e fengāue'aki. Mahalo ko ia pē Sea ke fakamahino pē 'a e 'uhinga 'o e ki'i fo'i fokotu'u ko eni na'e fuolaa mai pē hono taālanga'i mai mo-ehono fakatokanga'i pē 'i he taimi na'e kei faifatongia ai 'a e motu'a ni 'i he Kāapineti. Ko u, mo-e fakamālō atu 'i he ma'u taimi 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, Tongatapu 4.

[Fakahā mei he PSC 'ikai ko ha founa fo'ou tali ui Sekelitali ki Muli](#)

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: 'Eiki Sea ka u ki'i fakahoha'a atu pē Sea. Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Kōmiti. 'Oku-oKo u ma'u heni 'a e fetu'utaki mei he PSC 'Eiki Sea, fekau'aki mo e fakatonutonu ko eni. 'O-o'oku fakatatau pē eni ke hangē pē ko ē na'a ku lave ki ai 'i he Kupu 39, pea pehē pē mo e Corporate pPlan ko ē 'a e *Foreign Affairs* ne 'osi 'asi pē ia ai 'oku makatu'unga 'a e ngāue ko ē 'a e *Foreign Affairs* mei he Kupu 39. Pea ko e tali ui ko ē 'a e Sekelitali 'oku pau ke fai ia ki he 'Ene 'Afieō 'i he Fakataha Tokoni, mo e Palēmia ko e Minisitā 'o e Potungāue, 'o fai katoa mai 'ū me'a ko ia, pea ko e founa ngāue pē ia na'e fai pē kimu'a, pea 'oku lolotonga hoko pē ia 'i he taimi ni. 'A ia ko eni 'oku to e 'a ia 'oku pehē mei he PSC, 'oku 'ikai ko ha me'a fo'ou ia 'oku sai pē, pea 'oku fokotu'u mai pē 'o kole mai ke fokotu'u atu ki he Feitu'u na Sea mo e Fale ni.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, kuo mahino lelei kiате au ia 'a e me'a 'oku fai ki ai 'a e feme'a'aki. Kko e Sekelitali ia ko eni 'oku makatu'unga 'ene ngāue 'a'ana ia mo 'ene ngāue ki he ngaahi Tu'utu'uni 'i he vVa'a ki Muli 'i he 'uhinga e Kupu 39 mo e 40 'oku 'i he mafai lahi ia, me'a mai.

Veivosa Taka: Sea tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Fale 'Eiki ni. Sea ko 'eku ki'i tokoni pē ki he me'a ko ē 'a e 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí, ke *send* mai 'a e ki'i *text* ko ia kia kimautolu ke mau mea'i. Kāa ko hono hoko atu Sea ko 'eku lave ki he palopalema 'oku ...

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: Sea ki'i fakatonutonu atu, ko e *text* fakangāue pē ia ko 'eku 'ai atu pē 'e au, pē ke mou... ko e fakamatala ke mou mea'i kāa 'oku 'ikai ko ha me'a ia ke tufa atu kia moutolu.

Formatted: No Spacing, Left
Formatted: No Spacing
Formatted: No Spacing, Left

Veivosā Taka: Mālō Sea. Sea ko e hoko atu ‘eku fakahoha’a, tapu pea mo e Fale ‘eEiki ni ‘Eiki Sea. Ko e palopalemá mo e hoha’a ‘a e tēpile ko eni fekau’aki pea mo hono hiki ‘o e tokotaha ‘e fakamalumu ai ‘a e Sekelitali. Pea kuo me’a mai ‘a e tēpile ko ē ‘Eiki Sea ‘o fekau’aki pea mo e Konisitūtoné, Kupu 39, ko e ngaahi Ttalite. Ko e Kupu 40 ko e kau Minisitā mei muli, pea ‘alu hifo ai ‘i he me’a na’e me’a mai ki ai ‘a e Feitu’u na, ko e Sekelitali ki he Minisitā. Pea ko ‘eku fokotu’ú ‘Eiki Sea, ko e hā hano kovi ke ‘omai ‘a e Minisitā ia ‘a e Sekelitali ia ‘a e Minisitā ki Muli ki he Minisitā, kāa tau fokotu’u ha Sekelitali ke faka’atā he Lao, ko e Sekelitali Talite.

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga toki ‘osi eni ho’o me’a mai fekau’aki mo e Kupu 39 mo e 40.

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: ‘E toki ‘ai pē ha’anau ki’i Pule’anga ‘a-nautolu ‘i Ha’apai ‘o ‘ai ai ‘a e fokotu’utu’u ko ia Sea.

Veivosā Taka: Sea ‘oku ou ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko e fatongia ko eni ‘oku maama ‘a e fakamatala ki ai ‘a e Kupu 39 mo e 40 ko e ‘uhinga ia ‘a e Sekelitali ko eni, he_’ikai ke lava ia ha Minisitā ‘e Fakafofonga.

Veivosā Taka: Ko e ‘uhinga ia ‘Eiki Sea tapu mo e Feitu’u na.

Sea Kōmiti Kakato: Fakatatau ki he Konisitūtone.

Veivosā Taka: Tapu mo e Feitu’u na ‘uhinga ia ‘a e tokoni pea mo e fakahoha’a he ‘oku tau fefusiaki ‘i he Talite mo e Minisitā ki Muli. K-ko e Talite ko e kā-ka ko e ‘uhinga ia ‘oku ou ‘ohake pē ‘e au ‘eku ki’i fakahoha’a.

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea ‘ai ka_u ki’i tokoni ki he Fakafofonga 13, Fakafofonga ke ...

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Hou’eiki tapu pē mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae ‘uma’aā ‘a e Hou’eikii ‘o e Fale. Pea Na’a ku pehē foki na’a ku kole pē ‘e au kā-ka ‘oku hangē pē ko ho’o me’a Sea tuku pē ko e ‘uhinga ke fai ‘enau faka’uhinga kā-ka ko ‘etau Vvahe 8, ‘i hono ... vahe-Vahe 8 ko ē ‘o ‘etau Tohi Tu’utu’uni ko ene tukuhifo pē ehe Feitu’u na ...

<005>

Taimi: 1430-1435

Formatted: Font: Bold, Underline

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: ... Ppea ‘oku fai leva ‘a hono alea’i fakakupukupu kā-ka ‘oku tau a’u leva he taimi ni tautolu ia ki ha tu’unga fai ‘emau faka’uhinga Sea. Sea ‘oku ou faka’amu au ke tokoni eni ki he kau Fakafofonga, kau Fakafofonga ‘oku fakatokanga’i he Pule’anga ‘oku totonu ke fai ‘eni tapu pē mo moutolu. K-ko e hā hono ‘uhinga? ‘Uluaki pē me’a ko ē na’e me’a ki ai ‘a e ‘Eiki Minisitā Polisi founga ko ē na’e ngāue’aki ko ē he Pule’anga ‘aneafi hono ‘ave ‘o fai e fakamo’oni pea fai e fetukuaki pea longo e ngutu ia ‘o e CEO ko eni. Ttau pehē pē na’a ne ‘ilo’i hā e me’a na’e ‘ikai ke ne hanga ai ‘o fakapapau’i ki he Tu’i he ko e Tu’i ‘oku totonu ke ‘i ai e mafai ‘a e talite ko eni.

Ua kapau te mou me'a ki he Toutai na'a ku toki fakahū mai ki he potungāue ko eni 'a e *Port State Majors Agreement* ko e kautaha fakamāmāni lahi faka-Pasifiki 'oku nau hanga 'o ta'ofi 'a e toutai ta'efakalao 'i he potu tahi Pasifiki. Minisitā 'aki eni 'e ua mo 'enau fai e me'a ko eni ta'etokanga 'a e *CEO* ko eni hā e me'a 'oku 'ikai ke ne hanga 'o fai mo ne fakahoko ki he Tu'i kae fai 'emautolu e kau Minisitā 'a e founga ko eni 'o 'ikai kau ai 'a e vaha'a alea mo 'Ene 'Afi^o ke 'afio'i 'e he Tu'i ko hono mafai 'o'ona 'oku 'ikai ko ha mafai ia 'o e Hou'eiki Minisitā. Fakakaukau ki ai e Pule'anga ko eni tonu ke 'oange ā ki he 'Ene 'Afi^o. Ke hā ? Ke fetāfeaki lelei 'aupito 'aupito e ngāue pea ke malu'i faka-Konisitūtone 'a e 'ū me'a 'oku me'a atu ki ai 'a e kau Minisitā 'o hangē ko ia 'oku hoko he 'aho ni 'ikai ha me'a 'e palopalema ai. Kā-Pea na'e toki fakahū atu he motu'a ni 'o tali pea 'ave 'o toki fakamo'oni mai e Tu'i talu eni mei he Minisitā 'eni 'e ua mahalo pē tolu 'Eiki Sea me'a ia 'a e *CEO* 'a e *Foreign Affairs* na'e tonu ke ne fakatokanga'i e me'a ko eni pea ne lipooti ki he Tu'i, hala ke ne fai ha fo'i me'a 'e taha. Hā e me'a e tu'unga 'oku a'u ki ai he taimi ni? Hā e me'a 'oku to e hanu ai e *CEO*? Ko 'ene ta'etokanga ki he ngaahi 'elemēniti 'oku tapu ta'efaka-Konisitūtone ke fai ha Minisitā ha fa'ahinga alea pehē ni. I 'ikai ke u fie lave 'Eiki Sea he kapau te u lave 'oku 'i ai e ni'ihi 'i he tēpile mahalo ko eni te nau uesia ai 'oku to e 'i ai mo e fo'i me'a ia 'e taha 'Eiki Sea ka 'okuko u pehē ke u ngata hē.

Sea Kōmiti Kakato: Sai mālō

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ka tau foki ki muimu'a ki he fakakupukupu ma'a pea to e 'asinisini ange ia 'Eiki Sea 'ete tau feme'a'aki ai pou pou atu ki he Feitu'u na.

Siaosi Pohiva: Sea fakamolemole pē.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, faka'osi mai Fakafofonga kuo mahino kia au 'a e Hao ia ko eni mo e me'a 'oku mou feme'a'aki ai.

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki. Sea 'oku mahino pē kiate au ia 'a e fakakaukau ko eni 'oku 'ikai haohaoa ha Konisitūtone ia ke tau lava 'o feinga ke fakatonu e me'a ko eni 'a e fatongia ko eni ki he fiema'u 'a e Konisitūtone. Kā 'o kapau ko 'etau ...

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i fakatonutonu atu e Fakafofonga.

Siaosi Pohiva: 'Eiki Sea ka u ki'i faka'osi ai leva.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io fakatonutonu. Fakafofonga ko 'etau Tutu'uni 'atautolu ko e fakatonutonu pau leva ke te me'a ki lalo kae me'a mai ē. Ko e fehu'i mo ha fakamaama kei mafai pē Feitu'u na ia pē te ke tali pē 'ikai. Me'a mai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Ko e fakatonutonu 'Eiki Sea ko e pehē he Fakafofonga Fika 1 'oku 'ikai ke haohaoa 'etau Konisitūtone. Ko 'ene tu'u ko ē he 'aho ni 'Eiki Sea ko e me'a ia na'e tali fakalao pea 'oku haohaoa 'etau Konisitūtone pea 'oku 'atā ke fakalelei'i pē pea ko e ngāue ko ē 'oku tau fai 'oku tau fakatonutonu 'a e Lao mo e me'a ki he Konisitūtone 'Eiki Sea *full stop*. 'Oku-ou Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea tau pāloti mu'a he 'oku mole e taimi 'oku lahi e ngaahi me'a ke hoko atu ki ai e Fale mālō Sea

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā tonu e fakatonutonu ko ‘etau fakatonutonu tau fa’unga ngāue ki he ‘uhinga e Konisitūtone. Ko e Konisitūtone kotoa pē ‘e lava pē ke tau pehē ‘oku tu’uma’u ko e me’a ia ‘oku tau falala ki ai kā-ka ‘oku ‘ikai ke fa’a malava ko e anga ia e ‘uhinga fakasōsiale ‘oku ‘ikai ke haohaoa ma’u pē.

Siaosi Pohiva: Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Pea kko ‘eku ‘uhinga atu ia pē-Fakafofonga to e fakapotopoto ange ho’o me’a he ko e ‘uhinga ko e tu’u e Konisitūtone ‘oku mā’opo’opo ‘iate ia pē mālō me’a mai.

Tokanga ke tu’u ‘atā Tu’i mei hano tukuaki’i fehalaaki ngāue Sekelitali ki Muli

Siaosi Pohiva: Sea ko ‘eku hoha’a ke faka’atā ‘a ‘Ene ‘Afiōe mo hono tukuaki’i kae ‘i ai ha fehalaaki ‘e hoko heni. Pea ko hono ua Sea ‘oku fa’u e-system fo’i sisitemi ke tali ui ...

Sea Kōmiti Kakato: Fakafofonga

‘Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Ki’i fakatonutonu atu mu’a e Fakafofonga.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Ika ke u tui au ko ha faka’uhinga ena lelei ‘aupito ena ‘a ho’o me’a fekau’aki mo e Tu’i ‘o Tonga. T-tuku pē-ia ‘i loto he ‘oku nofo pē ia he Konisitūtone mo hono laumālie ‘i loto ‘a e ‘uhinga e Tu’i ko e Tu’i ‘o Tonga. M-me’a mai.

Siaosi Pohiva: Ka u faka’osi atu au ‘Eiki Sea. ‘Oku faka’amu pē ke tau fai ha tu’utu’uni fakapotopoto mo ngāue fakapotopoto ki he ‘etau laeLao. Sea ‘oku ‘ikai ke tau haohaoa kitautolu ia ko e hoha’a pē ‘a e motu’a ni ke fakahoko hotau fatongia fa’u Ljao ‘oku taau mo e taha kotoa pē. Ko ‘eku hoha’a ‘a’aku ia k’i he me’a ko e accountability pea mo e tali ui ...

<007>

Taimi: -1435-1440

Siaosi Pōhiva : ... pea ke fakatonu ‘a e sisitemi ‘oku tau fa’u, ki he fo’i tali ui ko iá kae lava ke nonga ‘a e fonuá. Sea, mahu’inga ‘aupito ke fai fakapotopoto ‘a e-kau’etau faitu’utu’uni. Na’a tau mavahe mai ‘i he liliu 2021, 2010, ko e ‘omai ‘a e Executive power ki he Kapinetí pea mo e Pule’angá. Ko e fo’i ngāue ko eni ‘oku tau fa’i ‘oku tau toe holomui kitautolu ki mui Sea...

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o : Sea fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato : ‘Io fakatonutonu.

Fakatonutonu fekau’aki mo e Kupu 52 Konisitūtone

‘Eiki Minisitā Lao Le’ole’o: Na’a ku ‘osi lave atu ki he Kupu 51 ‘o e Konisitūtoné ‘oku ‘i ai ‘a e fo’i foaki ko eni na’e fa’i, pea ko e me’a ia na’e fa’i ki ai ‘a e felotoi mo e kakai ‘o e fonuá ‘o fai ki ai e ngāue. P-pea ‘oku vahevahe mai ai pē ‘i he Kupu 51 ‘o e Konisitūtoné hotau ngaahi fatongia. Mālō Sea fokotu’u atu ke tau pālōti ā mo e ...

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Siaosi Pohiva : Ka u fFaka'osi atu pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io. Faka'osi mai Tongatapu Fika 1. Mahino lelei 'aupito 'a e ngaahi fakatonutonú ka ke faka'osi mai pea me'a mai 'a e 'Eiki Nōpele 'o Ha'apai.

Siaosi Pohiva : Sea kapau ko e fa'ahinga faka'auhingá ē pea 'oku tau tali ia ko 'ene totonú ia. Pea ko u fokotu'u atu, hiki kotoa mai 'a e Potungāue ki Mulí 'o *under* 'i hē ke 'oua 'e fepakipaki. K, e 'alu ē 'oke 'oua 'e fakaongoongo 'a e kau *junior officer* ki he *PSC* kae fakaongoongo ki he 'a e 'ulu ki hē ...

'Eiki Minisitā Pa'anga : Sea fakatonutonu, atu. Fakatonutonu atu 'a e Fakafofonga ko ení.

Sea Kōmiti Kakato : 'Io fFakatonutonu.

'Eiki Minisitā Pa'anga : Ko 'eku fakatonutonu atú, ko 'etau 'i heni 'Eiki Sea ke alea'i e Lao ko eni 'oku fokotu'u atu mei he Pule'angá. Ko 'ene fakakaukau mo 'ene fokotu'utu'ú, toki ha'u koe 'o fai ia ha 'aho, kae fai e me'a ko ē 'oku fokotu'utu'u mai 'e he Pule'angá kae ngaue e ngāue 'a e Pule'angá mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Sai kuo fe'unga 'a e feme'a'akí mo me'a lelei pē laumālie lelei. 'Eiki Palēmia mahalo kuo, me'a faka'osi mai kae me'a 'a e 'Eiki Nōpelé. Fakafofonga kuo fe'unga ho'o feme'a'akí 'au.

'Eiki Palēmia : Sea mālō 'aupito. Ko 'eku tokangá pē 'aku ia ke tuku ke 'oua te tau fepakipaki. 'Oku 'ikai ke fai ha fepakipaki ia heni. Ko e ki'i kulupu pē ko ē 'a e, 'oku 'ikai ke 'i ai ha'anau Konisitūtoné 'oku fai ai e fepakipaki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Eiki Palēmia sai fe'unga ho'o me'á 'au.

Siaosi Pōhiva : Sea ko e fakatupu moveuveu eni ho Falé.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Palēmia, sai fe'unga ho'o me'á 'au. Me'a ki lalo Fakafofonga, ko u tui 'Eiki Palēmia 'oku 'ikai ke tatau ena ia mo e 'uhinga e me'a 'oku fai ai 'a e feme'a'akí. Mou laumālie lelei, toe pē ho'omou tuputāmaki mo ho'omou maumau lao ko u tautea'i moutolu. 'Oua 'e tolo ē ki hē, 'oua 'e tolo ē ki hē mou nofo he'etau Konisitūtoné. Faka'osi mai koe 'Eiki Nōpele kau pāloti e Lao he 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e fekau'akí mo e Sekelitali ko ení, ko e fakaongoongo ngāue pē ia ki he Ppotungāue 'a'ana mo e Konisitūtone. Me'a mai.

[Tui mo pou pou ki he Fokotu'u Tu'utu'uni mei he Pule'anga](#)

Lord Fakafanua : Fakatapu ki he Feitu'ú na Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakató. Ko u fie lave pē ki he Llao ko ení koe'uhi na'e tukuhifo foki mei he Fale Aleá ke alea'i koe'uhi ko e kole ko ení 'a e Tongatapu 1. 'Oku 'i ai 'ene tokanga ko e tali uí. 'Oku-øKa ko u fie lave pē ki he fakatonutonu ko ení 'oku-ko u tui au ki he fakatonutonu pea 'oku-ko u pou pou ki he Llao ko ení—Ppea te u 'oatu pē 'eku ngaahi 'uhingá Sea ke mahino ki he Kkōmiti.

[Fakama'ala'ala Lao ua 'a e PSC mo hono taumu'a](#)

Ko e *schedule* ko eni 'oku hā ko ē 'i he Llao ko eni ki he *PSC* 'oku 2. 'A-a ia ko e *schedule* 1 ko e ni'ihí ia 'oku kápui 'oku pule'i kinautolu 'e he *PSC*. KPea ko e schedule hono 2, ko e ni'ihí

Formatted: Font: Italic

ia 'oku 'ikai ke pule'i 'e he PSC. 'A ia 'oku hā mahino pē 'i he Lao ko ia-o-eē PSC 'a e 'uhinga ko ē ia-na'e fa'u ai 'a e PSC pea 'oku 'i he malumalu ia o-e 'Eiki Palēmiá. Na'e fa'u 'a e PSC ke ne hanga 'o pule'i 'a e kau ngāue Pule'angá ke 'oua te nau faka-politikale, pea na'e 'i ai 'a e nNgāahi Tu'utu'uni ke ne hanga 'o malu'i 'a e kau ngāue Pule'angá ke 'oua 'e 'i ai ha matavaivai, ke 'oua 'e faka-politikale'i kinautolu mo 'enau ngāué. He 'e ha'u 'a e Pule'anga pea 'alu atu 'a e Pule'anga, pea 'e ha'u 'a e Pule'anga pea 'alu atu e Pule'anga, ka ko e kakai ko ē ia-oku nau ngāue faka'aho 'oku fakaivia'i 'a e ngāue 'a e Pule'angá 'o fakahoko 'a e ngāahi palani fakatatau ki he palani ko ē Pule'anga e 'ahó ko e kau *public servant*. Ka 'oku hili ko iá 'oku 'i ai 'a e ngāahi kupu 'i he Pule'angá he 'oku kehekehe foki 'a e ngāahi Va'a ko ia o-e Pule'angá mahino ko e 'u *statutory bodies*, pē ko e ngāahi kupu 'i he malumlau ia 'o e 'ū Lao kehekehe -kKau ai 'a e Konisitūtoné, kau ai 'a e Lao ki he Tau Malu'i 'Ene 'Afió, kau ai e Lao ki he kau Polisi nau 'i he malumalu nautolu 'o e ngāahi Lao takitaha ko ení, pea 'oku i ai e 'uhinga na'e 'ikai ke fakahū ai kinautolu ki he PSC.

Fakatātā ki-h'aki eni Sea, ko e tēpile Ffika 1 'oku 'asi ai 'a e 'Ofisi 'o e Palēmia...

<008>

Taimi: -1440-1445

Formatted: Centered

Lord Fakafanua: ...kKo e taki e 'Ofisi e Palēmiá ko e 'Eiki Palēmiá. 'Oku 'ikai ke tali ui e Palēmia ia ki he PSC he 'oku 'i he malumalu ia e Lao ki he Filí pea mo e Konisitūtoné -O-o kapau te tau fakatokanga'i ko e ongo Kōvaná 'oku fakanofu naua fakatatau ki he Konisitūtoné fakanofu ia he 'Eiki Palēmiá. Hili ko ia 'oku 'ikai ke i ai Lao ia ko hai 'oku tali ui ki ai e Kōvaná 'oku 'osi mahino.

K-ko e hā e faikehekehe e CEO e ngāahi pPotungāue pea mo e Sekelitali 'a e *Foreign Affair*? Ko e Sekelitali ko ia 'oku ne tatakí e *Foreign Affair* 'a ia 'oku 'i he malumalu e Konisitūtoné ko e taumu'a e *Foreign Affair* ko e vā fakafonua 'o ha fonua mo ha fonua kehe (*two sovereign bodies*) 'oku 'i ai e ngāahi talite ia 'oku ne pule'i hangē ko e Law ko ē ki he *Vienna Treaty* mo e ngāahi Lao pehē. 'Oku tau fakamo'oni ki ai. Ko e 'uhinga 'a e 'Amipasitoá ko e Fakafofonga 'a e *Head of State*. K-ko e *Head of State* pē ko e Taki e fonua ko eni ko 'Ene 'Afió.

Siaosi Pohiva: Sea kātaki ka u ki'i tokoni, ki'i tokoni pē Sea.

Lord Fakafanua: Ko e 'uhinga ia ...

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Seá, ke fakatokanga'i pē neongo ko e *foreign* ko e *diplomacy* 'i he lēvolo 'i 'olunga 'au'aupitó. K-ko e ngāahi talite ko ia 'oku 'i ai e ngāahi pa'anga tokoni ia e ngāahi fonuá 'omai 'o hoko 'aki, fakahoko 'aki e ngāue faka-*Executive*. Ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga 'oku mahu'inga ke tau fakakaukau'i fakalelei e me'a ko eni Sea mālō.

[Ke fenāpasi 'ave CEO Potungāue ki Muli malumalu he Tu'i mo e Kupu 29 Konisitūtone](#)

Lord Fakafanua: Sea ko e tēpile 'uluakí ko e kau ngāue 'oku pule'i he PSC pea 'oku nau tali ui ki ai. Fika ua he lisi ko ení, Potungāue ki he Nngāahi Nngāue ki mMulí. Ko e 'uhinga 'oku ou poupu ai ke 'ave 'a e taki faka-ngāue 'o e pPotungāue ko eni ki he tēpile fika uá he 'oku fenāpasi ia pea mo e Tu'utu'uni e Konisitūtoné fakatatau ki he Kupu 39.

Ko e Kupu 39 'oku ne hanga fakamafai 'Ene 'Afió ko ia pē taha 'i he fonua ni ke fakamo'oni ha ngaahi talite 'i he vā fakafonua 'a Tonga ni mo ha fonua. Ko e fakanofu 'o ha Ffakafofonga 'o e fonua ni kau 'Amipasitua kau *High Commission*, ko 'Ene 'Afió 'oku ne fakanofu kinautolu he ko e vā fakamāmani lahi ko e 'Amipasitua ko e Ffakafofonga pē ia 'e taha 'o e *Head of State*, 'I'ikai ko ha fakafofonga e Minisitā 'ikai ko ha fakafofonga ha taha 'i Tonga ni ka ko e *Head of State* 'ata'atā pē. 'A ia 'oku fakanofu he 'Ene 'Afió 'a 'ene fakafofonga ko e 'Amipasitua. Ko e 'Amipasitua ko ia 'oku tali ui ia ki he 'Ene 'Afió pea mo e Sekelitali *Foreign Affairs* he ko e taki fakangāue ia. Kko ia 'oku ne leva' i 'a e patiseti, ko ia 'oku ne tā 'a e palani ngāue, ko ia 'oku lipooti ki he Minisitā 'o fakahū mai e 'ū lipooti ki Fale Aleá. Ko e 'uhinga ia 'oku ou poupu ai ki he fo' i liliu ko eni he kapau te tau fakatokanga 'i Sea 'a e tēpile ua, ko e 'Eiki Talafekau Lahi 'a 'Ene 'Afió 'oku 'i he tēpile uá. Toenga 'ene kau ngāue tēpile 'uluaki. 'Eiki Tauhisila faka-Tu' i tēpile uá ko 'ene kau ngāue tēpile 'uluaki. Kau ngāue 'Ofisi e 'Ompatimeni *statutory body* 'oku 'osi mahino 'oku nau tau'atāina tatau mo e kau ngāue Fale Aleá 'oku 'ikai ke nau kau nautolu 'i he PSC he 'oku nau 'i he malumalu nautolu e Sea pea mo e Fale Alea 'o Tongá.

[Poupu ki he Lao koe'uhi 'osi hoko ngaahi palopalema kimu'a ko e fefusiaki he mafai](#)

Sea, 'oku ou fie poupu ki he Lao ko eni he 'oku ofi ange 'eni ki he tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a 'etau Konisitūtone. Ko e ngaahi maumau na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Minisitā ko eni ki he Ngoué mo e ngaahi palopalema kuo 'osi mea' i pē he Fakafofonga Tongatapu 2 he taimi ko ē na'e Tokoni Palēmia ai ngaahi palopalema he fefusiaki holo e mafai pea mo e PSC pea mo e Pule fakangāue 'a e *Foreign Affair* 'oku hoko ia koe'uh'i ko hono fakahū ko ē he tēpile 'uluaki. Ka 'oku ou poupu atu ke fakafoki mai ki he tēpile uá he 'oku fenāpasi ia pea mo e founa ngāue 'oku lolotonga fakahokó. Hangē pē ko e me'a ko eni e 'Eiki Minisitā Pa'angá 'oku, pea mo e 'Eiki Minisitā ko ē ki he *TRADE*rade. 'Oku loto pē PSC ki ai pea 'oku 'osi fenāpasi pē ia pea mo e ngāue 'oku lolotonga fakahokó.

[Toki fakahū eni tali ui taki Potungāue ki Muli ke tali ui ki he Tu' i hangē ko e tu' u Konisitūtone](#)

Ko e me'a ki he tali ui Sea 'oku takitaha tali ui pē tokotaha ki he me'a 'oku tali ui totonu ki ai. Ko hono toki fakafoki mai eni e taki e *Foreign Affair* ke tali ui fakatatau ki he Konisitūtoné ki he taki 'o e *Foreign Affair* ko 'Ene 'Afió ko e Tu' i. Ko ia ko u poupu atu Sea ki he Lao ko eni pea ko u fokotu' u atu. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Nōpele mahino lelei kiate au hangē ko e me'a ...

<009>

Taimi: 1445-1450

Sea Kōmiti Kakato: ... 'oku nau fa'a fakaho^aha'a 'anenaí i mai, 'a e 'uhinga 'etau vā fakavaha'a pule'anga pehē pē mo e ngaahi 'ofisi ia ngaahi fonua kehekehe 'o māmani. Ko e tu'unga 'o e Sekelitali, ko e Sekelitali ko e tu'unga ngāue pē 'i he talang^oofua ki he ngāue 'a e loto' i Pule'anga mo e maāfai lahi. Kuo mahino kiate au 'a e feme'a'aki ko eni. Kalake, tau paloti.

Formatted: No Spacing

Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lipooti Fika 02/2020 'a e Kōmiti Tu'uma'u ki he Lao fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 04/2020, ko e Lao Fakatonutonu ki he Ngāue Fakapule'anga 2020, kātaki hiki hake ho nima.

Formatted: No Spacing

Paloti tali Līpooti Fika 2/2020 Komiti Tu'uma'u ki he Lao

Kalake Tēpile: Sea, 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā e MEIDEC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō. Sea, 'oku loto ki ai e toko 19.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, tali ia. Hou'eiki, mou me'a hifo ki he 'etau 'Asenita faka'osi, Fika 6, Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 01/2020 ke liliu 'a e Fale Alea 'o e Kupu 125; kkupu-si'i 3a 'i he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale Alea. Hangē kiate au na'e tuku-hifo mei 'olunga. Hou'eiki, hangē 'oku hala 'a e letio na'u fanongo ai, mahalo na'e tali mei 'olunga, Le lipooti ia ko eni mei he 'ū Kōmiti Tu'uma'u. Kiate au, kuo 'osi 'etau ngāue ki he Kōmiti Kakato.

Mateni Tapueluelu: 'Eiki Sea, fakamolemole mu'a. 'Eiki Sea, ko e ki'i 'Asenita 'e taha na'e toe ko e Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 01, Fokotu'u ko eni ko ē ke fakakau pē ha Mēmipa pē ke 'atā ke Ffokotu'u ...

'Eiki Sea Lord Fakafanua: Sea, ko e tokoni atu pē ki he me'a 'a Tongatapu 4,5

Sea Kōmiti Kakato: 'Io.

Lord Fakafanua: Ko e Ffokotu'u Fika 01/2020 na'e tuku-hifo.

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, tāa 'oku tonu pē 'eku ma'u 'aku ki he anga 'etau 'Asenita, ka mou me'a mai. Mālō. Me'a mai koe Fika 4.

Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 01/2020

Mateni Tapueluelu: Tapu ki-hmo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko e motu'a ni na'a ne kole atu ke tuku-hifo mu'a 'a e ki'i Ffokotu'u ko eni ke fai ki ai ha fakalavelave.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

Tokanga ki ha uesia laumālie ngāue fakataha he Kapineti ka to e fa'u Lao taautaha kau Minisita

Mateni Tapueluelu: 'A ia ko e Ffokotu'u mai Sea ke Liliu 'etau Tu'utu'uni, Kupu 125; kupu-si'i 3; kupu-si'i a, 'a ia 'oku pehē ko e tu'u lolotonga ke fakahū atu ia 'e ha Mēmipa 'oku 'ikai ko ha Minisitā mo Ffakamo'oni hhingoa ki he Ffakamatala Ffakamahino 'o e Lao Fakaangaanga. Ka 'oku liliu mai ia ke fakahū atu ia 'e ha Mēmipa 'o e Fale Alea mo Ffakamo'oni hhingoa ki he Ffakamatala Ffakamahino 'o e Lao Fakaangaanga. 'A ā ia ko hono 'elito Sea, 'e 'atā leva ki he Hou'eiki Minisitā ke nau Fokotu'u Lao *Private* mai 'o hangē ko 'etau founga Tu'utu'uni motu'a.

Sea, ko e 'uhinga ko ē hono kole 'e he motu'a ni ke tukuhifo, ko 'etau founga motu'a pea 'oku ou kei tui pē ki ai Sea. Ko e Fokotu'u Lao ko ē 'oku 'omai mei he Pule'anga pē ko e Hou'eiki Mēmipa Minisitā, 'oku nau Ffokotu'u mai ko e Pule'anga. Nau Ffokotu'u fakalukufua mai, fēnāpasi ia pea mo e anga 'etau Konisitūtone, Kupu 51 'oku nau tali ui fakalukufua pē

Formatted: Heading 2

Formatted: No Spacing, Left

Formatted: Font: (Default) Times New Roman, 12 pt, Italic

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: No Spacing

Formatted: Font: (Default) Times New Roman, 12 pt

Formatted: No Spacing

cCollectively, aAccountable pē tali ui mai ki he Fale Alea. Ko 'ene 'atā pē ke nau Ffokotu'u Lao Ffakafō'ituitui 'e lava leva Sea ke movetevete 'a e tali ui ko ia. Pea ko e 'uhinga ia, ko e laumālie ia na'e fai ai 'a e Ffokotu'u ko eni 'etau Tu'utu'uni ki he founa ko ia; 'i he kuo hili, ke tukuange 'a e *Private Bill* ia ki he mātu'a pē ko eni 'oku 'ikai ke nau 'i he Pule'anga. K, k ko e 'uhinga ia 'oku ui ai ko e *Private*. Ko kimautilu ko eni 'oku 'ikai ke mau-Mēmipa 'i he Kapineti pē fakalele Pule'anga, 'oku 'ikai ke fakahū atu 'emau Lao he'enu founa. He ko e Lao ko ē 'a e Pule'anga 'oku ai e Ffokotu'u mai 'oku nau 'omai ki he Kapineti pea 'ave ia ki he Kōmiti Lao 'a e Pule'anga pea foki mei ai ki he Kapineti pea toki 'omi ki heni. Ko e *Private Bills* ia Sea 'oku 'ikai ke fou he founa ko ia. Pea ko e 'uhinga ia Sea 'a e Ffokotu'u, 'oku ou tui 'oku kei lelei ange pē 'etau founa lolotonga pea ke kei tauhi pē ai kae tukuange ke tali ui kakato mai 'a e Hou'eiki ...

<003>

Taimi: 1450-1455

Mateni Tapueluelu: ... 'a e Minisitā 'i he 'enu fakahū Lao fakalukufua mai pē pea ko e faingata'a ia 'o e ngafa ko ia Sea; K ko 'ete hoko pē ko e Minisitā 'oku te hanga 'o tokanga'i e kapa mo kāpui 'a e fonua 'i he Ppotungāue ko ē ia 'oku te 'i ai. K, ke he ia mei he mātu'a ni; ko e 'osi pē 'oku mau fokoutua atu kimautilu homau 'ofisi kōōsilio fakafō'ituitui 'o ngāue pē ki he fo'i vāhenga pē. Ka, kā ko e natula ia Sea 'o e anga 'o e fakakaukau 'oku ou tui ke tuku pē ia 'i he founa lolotonga pea 'oku 'atā pē ia kia nautolu kapau 'oku 'i ai ha ni'ihī 'ia nautolu 'i ai ha'anau fokotu'u 'e lava pē ke mau tokoni mo kimautilu ai Sea 'i he tō 'a e la'ā 'oku toki tau kei fekaukau'aki kotoa pē 'i he faifatongia mai 'a e kakai. Kae kehe ko e anga ia 'a e poupou atu 'a e motu'a ni Sea mo e fokotu'u atu. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafongia mahino lelei 'aupito 'etau Tu'utu'uni Kupu 3. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

[Poupou to e vave ange ngāue he kau kau Minisita he fa'u Lao Tautaha](#)

'Eiki Palēmia: Sea; tapu mo e Feitu'u na pea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakato. Ko e ko 'eku ki'i fakatonutonu pē 'a e fakakaukau ko ia 'o pehē ko e Kupu 91 ko e *collectively decision*, pea hangē ia ko ē 'e 'ikai ke to e ha'u 'a e fo'i Lao 'o tali 'i heni, pea taimi ko ē 'a e to e fakalea ko ē 'o pehē ko e Lao ko e... te te tokanga kita ki hoto *constituency*, na'e 'ikai ke 'uhinga pehē 'eku fakalea 'anenai he ko e Lao foki ia ko e taimi pē 'oku Lao ai 'oku *apply* ia ki he tokotaha kotoa pē; O 'oku 'ikai ko e 'uhinga ia ko e ki'i Lao 'ai pē ki ha ni'ihī, kāa koe'uhī ko e fōtungā ko ia 'o e ngāue 'oku fai 'e he Pule'angā 'oku 'ave ia ki he 'Ofisi LaoLao pea 'oku lava ke tō ke lōloa 'a e *process kāa* 'e lava pē ha'ate fakakaukau 'a'ata ke te hanga 'o feinga'i 'a e Lao ke tō mai ki heni; pea 'oku te 'ilo'i lelei ange 'ete Ppotungāue pē ko e hā 'a e *issue* 'oku te fakakaukau ki ai, pea 'omai leva ia ke tō mai 'a e fo'i Lao ko ia; T taimi ko ē te te hanga ai ko ē 'o 'ai 'a e fo'i Lao 'e kei ua pē 'a e fo'i hala. 'A ia ko 'ete fakahū pē ki he Kāapineti ke fou mai 'i he fo'i hala ko ia; pē te te hangatonu pē kita ki Fale ki Fale Alea ni; I 'ikai ke u sio au ki ha me'a ai 'e maumau kāka ko e me'a ko ē 'e lelei 'e vave ange; vave ange 'etau ngāue; pea lava 'o tō mai 'a e 'ū Lao pehē ki heni ke tau ngāue ai.

Pea ko e tahā ko e taimi ko ē 'e hoko ai ko e Lao, 'oku fakamafai'i ia 'e he Fale ko eni, tipeiti'i ia 'e he Fale ko eni pea ko 'ene hoko pē 'o Lao ko ene ngāue ia ki he tokotaha kotoa pē he fonua ni. 'Ikai ke 'i ai ha pehē ia 'oku fai ai ha to e ko e 'ai pē ha Lao koe'uhī pē ke 'ai ki ha ki'i ni'ihī, 'ikai.

Formatted: No Spacing, Left

Ko e anga pē ia 'a e pou pou 'oku fai atu ki he fokotu'u ko ia 'oku 'oatu k-ko e fokotu'u fakangāue pea ko hono faka'osi pē Sea, 'oku ou tui ko e Kupu 62 'o e Konisitūtone 'oku fepaki kapau te tau hanga 'o tu'utu'uni ke 'oua 'e kau ha ni'ihī ia ai; 'O'oku tau Fale Alea kotoa pē, pea 'oku kakato pē hotau ngaahi mafai, pea kapau 'e to'o ia ke 'oua te te ma'u 'e kita 'a e fo'i mafai ko ia 'e ha ni'ihī 'i Fale Alea ni; pea 'oku-ko u tui au 'oku fepaki ia mo e Konisitūtone. Pea 'oku 'ikai ko ha me'a lelei ia ke tau to'o ha tau'atāina pea mo e mafai kuo foaki 'e he Konisitūtone ki he kakai hono fonua. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, PM, 'I'io me'a mai.

Lord Tu'ivakanō: Tapu ki he Sea, fakatapu atu foki ki he Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato kae 'atā pē mu'a ke u hūfanga atu 'i he fakatapu kuo 'osi fai kae 'atā ke u fai atu pē ha laulea fekau'aki pea mo e me'a kuo fokotu'u mai mei Taumu'a.

Pou pou ke tuku fatongia fa'u Lao Taautaha ki he kau Fakaafongia 'ikai Kapineti

Sea ko e fokotu'u ko eni 'oku fai mai 'oku 'i ai 'a e pou pou ki he FFika 4 he 'oku 'osi mahino pē 'a 'etau Tohi Tu'utu'uni 'a ia 'oku hā foki 'i he 1 ko-eKupu 125, 'uluaki...

<005>

Taimi: 1455-1500

Formatted: Font: Bold, Underline

Lord Tu'ivakanō: ... uUa mo e tolu 'oku ne fakamahino mai pē ai hotau fatongia. Ko 'ene tu'u pehē ko ē fokotu'u ko ē 'oku 'omai ke mahino 'oku 'ikai ke 'i ai ha fengāue'aki 'i he Kapineti. Tuku e fatongia ko ia ki he kau Fakaafongia. Ko e fengāue'aki ia 'a e Kapineti 'oku ke nofo ko e hā e ngaahi Lao 'oku 'omai fekau'aki mo ho'o *portfolio* ke fokotu'u 'oku 'omai.

Fokotu'u toloi hono alea'i Fokotu'u Tu'utu'uni fika 1 kae monomono Kupu 62 Konisitūtone

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai: Sea ki'i fakamolemole pē ke u ki'i tokoni pē ki he 'Eiki Nōpele fakamolemole. Ko 'ekuu fie tokoni pē ki he 'Eiki Nōpele tapu pē mo e Feitu'u na pea mo e Fale 'eEiki ongosa e 'Eiki Nōpele hono malanga'i 'a e kupu ko 'eni. Ko e 'oku-ou-vakai hifo ko ē ki he kupu hono ua 'oku-ko u kole atu mu'a au ke toloi mu'a eni. Mou me'a 'o to e fa'u ha'amou me'a ke liliu e kupu pau ke fakapekia e kupu ia e Konisitūtone kKupu 62; Mme'a ko ē na'e me'a ki ai e 'Eiki Palēmia 'oku tau 'osi maheni tautolu ia he ngāue he Fale ni he 'ikai lava pea 'e 'ikai 'i he kKupu 62 Sea 'e tu'utu'uni 'e he Fale Alea ki he ngaahi Lao 'o kau ki he'enua ngaahi fakataha. 'E'ie ngofua ki ha Mēmipa 'o e Fale Alea 'o fakatatau ki he Nngaahi Ttu'utu'uni ke kKupu (a) fakahū ha Lao Fakaangaanga ki he Fale Alea, fokotu'u atu ha fokotu'u ke tipeiti'i 'i he Fale Alea pē fakahoko ha tohi tangi ki he Fale Alea pea kuo pau ke fakahoko ia 'o fakatatau ki he Nngaahi Ttu'utu'uni 'o e Fale Alea 'Eiki Sea.

Formatted: Font: Italic

Fakama'ala'ala Sea Kōmiti Kakato he Kupu 125

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni ia 'e 'Eiki Minisitā te u fakamahino atu. K, kapau ko e ngaahi Nngaahi tu'utu'uni-Tu'utu'uni 'a e Fale Alea Kkupu 125 na'e me'a ai 'a e Fakaafongia. 'Uluaki 'oku ngofua ke teuteu'i 'e ha Mmēmipa 'o fakahū atu ha ngaahi Lao Fakaangaanga ki he Fale Alea. S sio ko e fakangatangata ia he-k Kupu 2 e 125, kuo pau ki he ngaahi Lao Fakaangaanga 'a e Pule'anga ke fakahū mai he Minisitā fatongia ia e Minisitā mei'a moutolu e ngaahi Lao Fakaangaanga. K-ko e kKupu 3(a) ko eni 'oku me'a ki ai 'a e Fakaafongia ke fakahū pē ia 'e ha mMēmipa ko-e 'i he 'uhinga ki-he 'uhinga' o e Tohi Tu'utu'uni. 'A ia kapau 'e fakahū mai

hea 'Eiki Minisitā ha Lao mei tu'a 'ikai ko 'ene potungāue pē ko ha ngāue ki he 'ene potungāue fepaki ia mo e kKupu 125(2) 'o e 125 kā-ka 'oku fakalea mai ia kKupu 62(c) ki he Tu'utu'uni 'a e Fale Alea mahalo ko e mahino ia ki he motu'a ni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki Lao Le'ole'o: Sea pe'i fokotu'uki'i fokotu'u atu Sea. T₁-tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Kkōmiti. 'Eiki Sea 'oku lolotonga 'i ai 'a e fokotu'u 'a e Fakafofonga Ha'apai 13 na'e 'i he Kōmiti Lao kā-ka ko e me'a eni ia he 2018 fekau'aki mo e fokotu'u ko eni. K-ka na'e lolotonga fai e fakatotolo 'a e kau ngāue fekau'aki mo ia. K kole pē na'a lava kapau 'e me'a pea tukuhiho ke maau mai mo e fokotu'u ko ē 'a e Fakafofonga ke 'ai fakataha.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu atu Sea

Sea Kōmiti Kakato: 'Io fakatonutonu.

Veivosa Taka: Ko e me'a ko ē 'oku me'a ki ai e 'Eiki Minisitā tapu mo e Feitu'u na. Ko e Lao ko ia mahalo kuo'oku 'osi *expire* ia 'a e fokotu'u Lao ko ia he ko e talu eni ia mei he me'a ko ē mo 'ene puke 'e ia he Kōmiti Lao pea 'okuk-o.u ongo'i 'e au ia 'oku me'a. N-na'e hoha'a 'a e tokotaha ko eni ki he Lao ko eni ke ta'ofi pea ko eni 'oku ne pou pou'i ia he 'aho ni he na'e 'ikai ke uesia ia ai mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki Lao Le'ole'o: 'Oku 'ikai ke u pou pou ki ai ki-ai-kāau ...

Sea Kōmiti Kakato: 'E 'Eiki Minisitā L-ae Lao.

'Eiki Minisitā Lao Le'ole'o: -kKa ko e me'a ko ē na'e fē-iema'u Sea ke fai e fakatotolo 'a e kau ngāue 'o-oua 'e 'ai noa'ia kae fakatotolo ange ngaahi Fale Alea ke tau natula tatau na'a tau kehe atu pē tautolu he Pasifiki mo māmaani mālō Sea.

[Tokanga ki he fepakipaki fatongia he kaha'u](#)

Sea Kōmiti Kakato: Mālō kiate au 'oku mahino kiate au 'a e anga e fokotu'u ko eni mo e me'a 'oku mou feme'a'aki ai. Ko u-oku-ou tokanga lahi pē au ia ki he molumalu 'o e fatongia 'oku ke ma'u 'e ha 'Eiki Minisitā mo ha Fakafofongae-Mēmipa Fale Alea. 'I-i he tu'unga 'o e fakahū ha Lao pea faifai pea te 'ai ha'ate Lao ko e Minisitā kita pea te fakalea ko ha Lao fakavavevave 'oku 'ikai ke kau e Lao fakavavevave ke alea'i 'i he 'uhinga 'o e ngāue faka-Pule'anga 'i hano fokotu'u mo hono fakatokanga mei he 'Eiki Palēmia 'o e 'aho. P-pea manavasi'i na'a 'i ai ha 'aho 'e 'i ai ha ngaahi feteēleni pea te tau fetō'aki holo he 'ū me'a ko ia ko ha'ate me'a pē 'a kita mo hoto *constituency* kae fakahū mai 'i loto he Pule'anga 'i hoto lakanga ko e Minisitā pē ko e 'Eiki Palēmia. M-me'a mai 'Eiki Nōpele 'o Tongatapu te u ki'i fakamaama atu pē kā-ka 'oku 'ikai ke u kau he tīpeititīpeiti. Mālō.

Lord Tu'ivakanō: Mālō Sea kā-ka ko ia ko e tokoni pē ia ki tT₁amu'a ...

<007>

Taimi: -1500-1505

Lord Tu'ivakanō : - ... he koe'uhí he 'oku mahino 'e lava e fatongiá ia, ka ko e 'uhingá ko e

vahevahe ko eni 'a e ngāue. Pea ka'oku pau kte ke nofo ma'u 'i ho'o fatongia pē ko e *portfolio* ko iá. Kapau; he ka 'ikai te mou tau'aki fa'u 'aki ngaahi LaoLao mo fokotu'u Lao pea 'e 'osi ange e me'a 'oku 'ikai ke 'ilo 'e hai pē ko hai 'oku nofo 'i he *portfolio* ko ē. Ko e me'a ko e *Private Bill* 'oku nofo 'i he kau Fakafofongá; K ko moutolu 'oku 'i ai homou fatongia mahu'inga 'aupito. Ke k ko moutolu te mou tataki e fonuá, ko e hā 'a e ngaahi Lao 'oku kte fiema'u, 'oku pau ke tala ia ki ho'o *CEO* mo e me'a ko iá ke ne fai e ngāue ko iá. Pea 'oku sai foki moutolu ia he 'oku 'ikai ke totongi, ko e kau *Private Bills* ia 'e pau ke totongi 'enau ngaahi Laó 'anautolu. 'Oku ou tokanga pē au ko e tokoni pē ia ki T Taumu'a ko homou fatongia ko e kau Minisitā kimoutolu, pea 'oku ngofua ke mou fa'u e Lao, ka 'oku mou fakahoko ki ho'omou kau *CEO* ke nau fai e fekumi 'omai e fokotu'utu'u e Lao ko iá 'omai pē ko e hā 'a e me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá; pea ko ho'omou ngāue ia ke 'omai ki he Falé, ke tau sio ko e hā 'a e Lao ko iá. Ko e ngaahi me'a ko eni fekau'aki mo e COVID-KOVITI mahu'inga pea ko e Minisitā Mo'uí ko ia 'oku ne fai e ngāue ko iá 'i ho'omou loto taha ke 'omai e me'a ko iá ki heni. 'Oku toki 'omai 'a e Lao ko ena 'a e kau *Private Bill* 'o fakahū mai ki Fale Alea. 'Ave ia ki he Kōmiti Laó 'o nau vakai'i. Pea ko e taimi tatau 'oku tonu ke hanga 'e he kau *private* ke mou fakahoko ki he Minisitā Laó ke mou, 'oku pau pē ke fai 'a e fengāue'aki. Kae 'oua te tau fa'u noa'ia pē ha Lao ko e 'uhingá ko e talamai 'e hoto *constituency* 'oku fiema'u ke pehē mo pehē.

Formatted: Font: Not Italic

He ko u manatu'i na'e 'i ai 'a e Lao ko eni ki he fekau ke fana ko eni ki he 'a e -fai to 'o ki he fana ko ē 'o e hiná, pea 'e fakatu'utamaki ki he vai. Pea na'e fai, ko e *Private Bill* na'e fakahū mai 'e he tokotaha he kau Fakafofongá, pea na'e fai 'a e fengāue'aki mo e Pule'angá. Ko u tui ko hono mahu'inga ia o e ngāue ko e hā 'a e me'a ko ē 'oku ... kae 'oua te tau nofo pē 'o tau ma'u e fatongia, pea tau holi ke tau fa'u Lao *without respect* straight ko ē ki he kakai 'a e *portfolio* ko iá. Ko e me'a 'oku tonu ke fai 'a e ngāue ki ai, ka ko e fie tokoni atu pē ia 'Eiki Palēmia. Oku ko o u tui 'oku faka'ofu'ofa pē 'a e Lao 'oku tau ngāue lolotonga ki ai, ka ko 'etau feinga ko ē ke toe ue'i holo, tuku mu'a ke tau lele atu, ka tau sio ki ai koe'uhí ko e ... ka ko e fie tokoni atu pē ki he feme'a'aki ka 'oku ... M mālō Sea.

Formatted: Font: Not Italic, Not Highlight

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Nōpele. K ko u tu'utu'uni ke tukuhifo 'a e me'a 'oku fai ai ehomou feme'a'aki ki he Kōmiti Laó ke toki to e fai hano vakai ha taimi, 'i ha'ane kakato pea toki fakahū mai. Tau liliu 'o Fale Alea. (**Liliu 'o Fale Alea**)

(*Ne me'a mai leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea – Lord Fakafanua ki hono me'a'anga*)

'Eiki Sea : Hou'eiki ko u fakatokanga'i e taimi kole atu ke tau ki'i mālōlō.

(Na'e mālōlō heni 'a e Fale)

<008>

Taimi: -1520-1525

Sātini Le'o: Me'a mai a e 'Eiki Sea e e Fale Alea.

(*Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga*)

'Eiki Sea: Mālō ho'omou laumālie Hou'eiki. Na'e liliu mai e Falé mei he Kōmiti Kakato kole atu ki he Sea Kōmiti Kakato 'Eiki Nōpele Vava'u ke lipooti mai ki he Falé.

Lipooti ki he ngāue lava fakahoko he Kōmiti Kakato

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea. Mālō ho'o laumālie lelei kuo lava lelei e ngāue na'e tukuhiho ki he Kōmiti Kakatō, Līpooti Fika 2/2020, Ngaahi Kōmiti Tu'uma'u ki he Laó fekau'aki mo e Lao Fakaangaanga Fika 4/2020. Lao Fakaangaanga mo Fakatonotonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2020. Kuo tali ia Sea. Pea ko e fokotu'u, *Item* Fika 6 Fokotu'u faka-Fale Alea Fika1/2020 liliu 'a e Fale Aleá 'o e Kupu 125 Kupu 3 Kupu (h) si'i he Tohi Tu'utu'uni 'a e Fale Aleá kuo fakafoki ia ki he Ngaahi Kōmiti Tu'uma'u ~~---~~ e Feitu'u na. Ko e lava ia e ngāue ko u fokotu'u atu Sea mālō.

'Eiki Sea: Mālō kole atu ki he Kalaké ke tau pālōti. Ko e Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngāue faka-Pule'anga Fika 4 'o e 2020 na'e 'osi lau tu'o ua. Ko ia 'oku loto ke tau tali kātaki ke fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Mateni Tapueluelu, Semisi Sika, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue Lalahi. Sea 'oku loto ki ai e toko hongofulu mā fitu (17).

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau tu'o ua e Lao Fakaangaanga kātaki fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ke loto ki ai 'a Siaosi Pōhiva. 'Ikai ke loto ki ai e toko 1 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni hono lau tu'o ua Lao Fakaangaanga ko eni, kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2020. Ko e Lao Fakaangaanga ki ha Lao ke fakatonotonu 'a e Lao ki he Ngāue faka-Pule'anga 2002.

'Oku tu'utu'uni 'e he Tu'i mo e Fale Alea 'o Tongá 'i he ~~fakataha~~-Fakataha aAlea 'o e Pule'anga 'o pehē, Kupu 'Uluaki, Hingoa Nounou mo e 'Uhinga'i Leá, Kupu Si'i (1) 'E ui 'a e Lao ni ko e Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngāue faka-Pule'anga 2020.

Pālōti Tali Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngaue Fakapule'anga 2020

Formatted: Heading 2, Left

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o tolu e Lao Fakaangaanga Fakatonotonu ki he Ngāue faka-Pule'anga kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā 'o e Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Ngoue, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai 'a e toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ki hono lau tu'o tolu e Lao Fakaangaanga, kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ke loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva. ‘Ikai ke loto ki ai ‘a e toko 1 ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku tali he Fale ni e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ngāue faka-Pule’anga 2020. ...

<009>

Taimi: -1525-1530

Ngaahi me’a makehe

‘Eiki Sea: ... Hou’eiki, ko ‘ene lava ia ‘a e ngaahi ‘Asenita ngāue na’e tuku atu ki he Fale. Tau hoko atu ki he Fika 7, Ngaahi Me’a Makehe, kole atu ki he ‘Eiki Palēmia ke me’a mai.

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, pehē ‘eku fakatapu foki ki he Hou’eiki Nōpele kae ‘umaā e Hou’eiki Minisitā pehē ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai. ‘Eiki Sea, ‘oku ou fakamālō atu ki he Feitu’u na hono ‘omai e ki’i faingamālie ko eni ke u lava ai ‘o ‘oatu ha ki’i Hipooti nounou ki he Feitu’u na mo e Fale ‘eEiki ni ‘a e ngaahi me’a mahu’inga mei he Pule’anga ke mea’i ‘e he Feitu’u na pea mo e Hou’eiki o e Fale ni, pea pehē foki ke fanongo mai ki ai ‘a e kakai ‘o e fonua.

Toloi atu ngāue ke fakafoki mai kau Tonga kei tukuvakā ‘i muli

Ko e uluaki, ko e tu’unga ko ia ‘o e COVID-19 ‘i he lolotonga ni. ‘Oku mahino ‘aupito pē ‘a e to e hikihiki tō ki ‘olunga ‘a Nu’usila, ‘Aositelēlia mo ‘Amelika ‘i he’ene tu’u ki he ngaahi Lipooti kuo tuku mai mei he WHO. Pea ‘i he’ene pehē ‘oku ‘i ai leva ‘a e to e ki’i liliu ki he’etau pPalani uluaki na’a tau ‘osi maau ki ai ke ‘omai leva si’otau kāinga mo e fāmili ‘oku nau ‘i Nu’usila. A’a ia ‘oku ki’i toloi atu. ‘Oku mau ngāue ki ai ‘i he taimi ni pea ka maau pē taimi Sea te mau fakahoko mai leva ki he Feitu’u na mo ho Fale ke mou mea’i. Ka ‘i he’ene tu’u ‘i he taimi ni ‘Eiki Sea, okuo u fie Hipooti atu pē ‘oku kei monū’ia pē ‘a Tonga pea mo e ‘Otu Anga’ofa. ‘Oku kei ‘i vaka pē ‘a Sihova pea ‘oku tau kei fe’ao pē mo ia ‘i he ‘aho pea mo e pō pea ko Tonga ‘oku kei hao pē. Pea ‘oku tau fakafeta’i ai ki he ‘Otua pea mo ‘ene Alo’ofa.

Hoko atu faka’osinga uike polokalama ‘aukai fakafonua

‘E hoko atu pē ‘a e lotu ‘aukai fakafonua ‘i he *weekend* ko eni, Tokonaki mo e Sapate, ‘e tatakai ‘a e fakama’u e ‘aukai ‘e he Siasi Tokaikolo pea vete e ‘aukai ‘i he ‘aho Sapate ‘e he Siasi Konisitūtone.

Lava foaki sikolasipi ako Pule’anga ki he fānau ako kolisi toko 2000 tupu

Ko hono uua, na’e lava atu foki hono foaki ‘a e ngaahi sikolasipi ki he fānau ako kolisi ‘e toko ua afe, uangeau uofulu-mā-ua (2222) pea ko e ngaahi fāmili masivesiva ia ‘e tahaafe uangeau fitu-nima (1275) ‘i he ‘aho Falaite kuo ‘osi ‘i he tokoni ‘a e Pangike ‘a Māmani mo e Pule’anga ‘Aositelēlia. Fakamālō lahi heni ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua mo e ‘Eiki Minisitā Ako mo e kau ngāue ‘a e Pule’anga ‘i he ngāue kuo lava ke mou fakahoko ke tau fiefia ai. Ko e fānau ‘e toko taha ‘a e fāmili, pa’anga ia ‘e taha afe (1,000) ki he ta’u, toko 2ua ‘oku pa’anga ia ‘e ua afe (2,000) ki he ta’u pea ko e toko 3tolu pa’anga ia ‘e tolu afe (3,000) ki he ta’u. Ko e polokalama ko eni ‘oku lele ia ‘i he ta’u ‘e 4 toki ngata ki

Formatted: Heading 2, Left

Formatted: Font: Times New Roman, 12 pt, Bold

Formatted: Font: Times New Roman, 12 pt, Bold, Underline

Formatted: No Spacing

Formatted: Heading 2, Left

Formatted: Heading 2, Left

Formatted: Heading 2, Left

Formatted: No Spacing

he 2023. 'A ia 'oku 'i ai pē tui 'a e ngaahi Ppotungāue ko eni 'e fakalalaka 'aupito 'a e Aako 'i he kaha'u he 'ikai ke to e tokolahi kau nofo mai ta'elava 'o fua e kavenga ki he ako.

Lava polokalama tokoni Pule'anga ki he ngaahi famili uesia he kolonavailasi

Formatted: Heading 2, Left

Na'e to e lava ai pē hono foaki 'a e tokoni 'a e Pule'anga 'a ia ko e Fika-fika 3 ia, taki pa'anga 'e uangeau (200) koe'uhi ko e Kolona Vailasi 'i he ngaahi fāmili lavea ngōfua hili hono fakakato 'a e savea. Pea na'e pehē pea mo e tokoni pa'anga 'e taha afe valungeau (1,800) ki he kau ako faka-tekinikale 'e toko 125 'a ia ko e toko 39 ai 'o e kau ako ko eni, ko e omi ia mei he 'otu motu.

Formatted: No Spacing

Lava ngāue ki he fosoa Vāhenga Hihifo

Ko e Fika-fika 4, na'e to e lava foki hono hopoki e fōsoa 'i he Vāhenga Fakahihifo 'a ia na'e lava kakato ai 'a e fo'i kilomita 'e taha hono ngaahi mei he tokoni mei he 'Iiunioni 'a 'Iulope pea ko e project langa fōsoa kei hokohoko atu pē 'a e ngāue ki ai ke lava 'o tanu mei Niutōua ki Ha'atafu pea pehē foki mo e 'otu motu Tokelau. Fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC mo 'ene Ppotungāue ...

Formatted: No Spacing

<003>

Formatted: Font: Times New Roman, 12 pt, Italic

Taimi: 1530-1535

'Eiki Palēmia: ... mei ho e ngaahi kupu fekau'aki 'i he ngāue lahi kuo fakahoko, pea kuo tau sio ki hono ola.

Polokalama ki hono tokangaekina tu'unga lelei e kava Tonga

Fika 5, 'Iikai ko ia pē 'Eiki Sea kā-ka na'e to e lava foki hono launch 'a e Kkava Tonga Oquality sStandard, 'i he efiāfi Tu'apulelulu 'o e uike kuo 'osi; pea 'oku 'i ai pea mo e codec number na'a ku 'osi fakahoko atu pē ki he Feitu'u na. Fakamālō lahi heni ki he 'Eiki Minisitā Ngoue mo e Potungāue pea pehē foki ki he tokoni kuo fai 'e he tangata ko Paula Mosa'ati mei he polokalama ko ia 'o e Farmer Plus, pea mo e project mahu'inga ko eni ki he kava Tonga. Fakatatau ki he ngaahi savea ki he kava kuo tō 'i he Vahefonua Vava'u mei he 2019 tukukehe 'a 'Eua, Tongatapu, Ha'apai pea mo Niua, ko e ngaahi 'eka kuo tō mo e ngaahi fu'u kava 'i Vava'u tau pehē kā-ka 'osi 'a e ta'u 'e Snima pea ma'u ha kilo 'e 3 ki he 5 'i he fu'u kava, 'e a'u, pea kapau ko e current price 'oku pa'anga 'e US\$80 ki he kilo 'e lava ke a'u 'a e pa'anga 'e ma'u 'e he kāinga Vava'u ki he pa'anga Tonga 'e 4 piliona 'i he 'osi 'a e ta'u 'e 5.

Kapau 'oku fonu kava pehē 'a Vava'u 'e Sea 'i he kovi 'a e hala ngoue 'Eiki Sea, 'i he'ene luoluo pea mo e pelepele. Na'a ku lele atu foki ki he Vahefonua Vava'u, huanoa ka te lele ki 'uta 'i he tokalelei 'o 'ikai luoluo kae tokalelei pē hangē ko eni ko 'ete lelei mai ko ē 'i he Hala Tāufa mei Niutōua ki Nuku'alofa ni, hē ke toka lelei pehē 'a e hala K-ko e me'a ia 'oku tau faka'amu ki ai afe ki hoto 'api 'uta pca-oku taha atu pē hangē pē ha'ate lele ha fu'u hala tokalelei. Kae kehe kapau 'e pehē hotau hala ki he ngoue'anga 'e to e vave ange e fefononga'aki, tolonga mo e fanga ki'i pomu ko eni a e kau ngoue, mātu'a ngoue to e lahi ange ai fu'u ngoue 'e tō pea mahu 'a e fonua 'o 'ikai hongē pea to e ma'u 'a e pa'anga lelei mei muli, faufaua 'a e mātu'a ngoue.

Lele lelei polokalama 'a'ahi kolo 'i Tonga ni

Fika 6 'Eiki Sea, 'oku lele lelei 'aupito pē 'a e polokalama 'a'ahi kolo 'a e *beautification* Tonga, ko e Tonga faka'ofa'ofa 'i Tonga ni fakakātoa, na'a Pea 'oku 'ikai ke to e fiema'u ai ke to e lelesita mai ki ai 'oku kau katoa pē ngaahi kolo kotoa pē 'i Tonga ni 'i he ngaahi vāhenga fili 'e 17 mei Tongatapu ni ki Niua, Vava'u, Ha'apai mo 'Eua. Pea 'oku 'ikai ke to e fiema'u ia ke tō ha fuka pē puhi pula pē ha to e teuteu pehē. Ko ko e me'a pē 'oku fiema'u ko e tō pē mavae tangi he toumu'a pea mo e sāmōa, pea mo e ngaahi 'akau tu'u fonua, 'akau faito'o, ngoue matala'i 'akau, teuteu'aki hoto 'api, kā-ka 'oku 'ikai ke to e 'ai ha pula ia ai pē ko ha fuka, O 'oku fiema'u ke tau fai 'i he 'a'ahi kolo 'i he founa 'e tolonga mo tu'uloa pea ma'a mo faka'ofa'ofa 'a e ngaahi kolo kotoa pē 'i Tonga ni.

Kamata holo totongi 'uhila 'aho 1 Siulai

Ko hono 7, ko e totongi 'uhila. Sea 'e holo 'a e totongi 'uhila 'o kamata ia 'i he 'aho 1 'o Siulai ke sēniti 'e 61.02 ki he *kilowatt*. Ko e toki holo lahi taha eni kuo hoko ki he ngaahi totongi 'uhila mei he ngaahi taimi mai ko eni kuo tau fononga mai ai 'o a'u mai ki he 'aho ni.

Formatted: Font: Italic

Kamata polokalama ako fakalele he letio mo e TV teuteu ki ha to mai COVID-19

Ko hono 8, ko e Potungāue Ako 'e kamata ia 'apongipongi fakalele 'oa e polokalama ako lele pea mei he *A3Z*, Leitiō pea mo e *TV* ki he ngaahi ako'anga, ko e teuteu pē na'a 'i ai ha KeitiOVITI ke hoko ki he fonua lava pē ke kei fai pē ako 'i he, 'o fakalele pē ki 'api. 'Oku 'i ai 'a e fakamālō lahi ki he 'Eiki Minisitā Ako 'i he fakakaukau lelei ko ia, pea ko ia 'e tesi ia 'apongipongi ki he ngaahi ako pea 'oku 'osi mahino kotoa pē ki he ngaahi ako 'a e Pule'anga mo e ngaahi ako 'a e Siasi.

Talamonū ki he teu fakamanatua 'aho fakahifo Tupou VI

Faka'osi pē Sea 'oku 'i ai 'a e talamonū mo e pōpoaki fakamonū'ia mei he motu'a ni pea mo e Pule'anga ...

<005>

Taimi: 1535-1540

Formatted: Font: Bold, Underline

'Eiki Palēmia: ... Kkkakai kotoa e fonua 'i Tonga ni mo tu'apule'anga ke 'amanaki fakamanatua 'a e 'aho fakahifo e Hau 'o e fonua tama ko Kingi Tupou VI, O 'oku 'oatu 'eku fakamālō ma'olunga 'a e fonua mo e Pule'anga ki hono kotoa pē 'i he taki lelei mo e pule lelei mo e 'ofa kuo fakahoko ki he kakai kotoa pē 'o e fonua, O 'ofa ke monimonū monitonu ai pē 'a e pule 'a Ha'a Moheofo 'o tuputupu'a. Sea fakamālō atu he ma'u e ki'i faingamālie mālō 'aupito.

'Eiki Sea: Mālō me'a mai Fakafofonga Vava'u 14.

Tokanga ki he mahu'inga tu'unga fefolau'aki vakapuna he fonua

Dr. Saia Piukala: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki

Mēmipa 'o e Fale Alea. Sea ko e ki'i fehu'i pē ki he 'Eiki Palēmia pē lolotonga e lipooti ko eni 'oku fakahoko mai Sea pea mo e Pule'anga 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai e kautaha vakapuna 'a e Pule'anga pē 'e vave ni ha puna ha vakapuna fefolau'aki. H he 'oku mahu'inga 'aupito ia kia kinautolu ko eni mei motu Sea a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai pē 'e vave ni pē ha taimi 'e lava ai 'a e fefolau'aki vakapuna ke tokoni lahi ki he kāinga pea mei motu Sea mālō 'aupito.

Te'eki papau taimi ke puna ai vakapuna fakalotofonua Pule'anga kae ngalingali pē ko 'Akosi

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale Alea mau fakamālō 'aupito ki he fehu'i mahu'inga ko eni 'omi he Fakafofonga Fika 14 'o Vava'u. K ko e tu'unga ko ia ki he puna 'a e vakapuna 'oku fiema'u foki ke... 'oku 'i ai e me'a ko ia ko e AOC pē ko e certificate ko ē ke *operate* e vakapuna. K-kā-a 'oku fiema'u e PASO ia ke nau 'i Tonga ni ke nau ōmai 'o sivi 'a e me'a ko ia kae lava. Ko e taha ia 'a e faingata'a 'o e ngāue ko eni ke lava ke puna vave 'a e vakapuna koe'uhī ko e ngaahi me'a ia kuo pau pē ke fai. H he 'ikai ke pehē ia ke *zoom* atu pē heni pea *zoom* mai mei hē pea tali. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha Lao pehē ia. Ko e Lao ia kuo pau ke nau puna mai nautolu ia ki heni kā-ka koe'uhī ko e COVIDKOVITI 'oku 'i ai 'a e me'a 'oku hoko ai. 'Oku kei lava pē 'o puna pē ia 'o kapau ko ha *emergency* 'e lava pē ia 'i he taimi ni kā-ka ko e 'ai ko ē ke puna faka-komēsiale 'oku mau mei maau e ngaahi tapa kehekehe ia pea hangē pē ko hono, ko e *Sharp* foki 'oku 'i ai hono kongā ke 'ōmai hono mīsini. 'E'e lava pē ia 'o fai kā-ka ko e palopalema e fo'i *certificate* pea 'oku kei fai pē 'a e talatalanoa na'ava lava ke to e vave ange ai kā-ka ko e anga ko ē 'a e fo'i fakafuofua 'oku 'ōmai kiate au ko 'Aokosi. 'A ia 'oku ou sio atu kapau ko e 'atunga eni 'etau fononga atu he COVIDKOVITI 'oku kei ta'emahino pē mo e fo'i fakakaukau ia ko ia. Kā-Ka ko e anga ia 'eku tali ki he me'a ko ia he kuo pau pē ke fai hono sivi'i ia 'o'ona ōmai e kakai ia mei he PASO ki Tonga ni nau *audit* e me'a kotoa maau. 'Osi ke-fai 'emautolu e 'u *requirement* kā-ka ko e ngaahi *requirement* ko ē ke nau omi ko ē ki Tonga ni ko e me'a ia 'oku ki'i faingata'a 'i he taimi ni. Mālō Sea ko e tali ia ki he fehu'i ko ia mālō.

Formatted: Font: Not Italic

Formatted: Font: Not Italic

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Nōpele 'o Vava'u.

Fehu'ia ha tokoni Pule'anga ki he fānau 'alu ako taautaha 'i muli

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea fokoutua hake pē motu'a ni 'o fakamālō ki he 'Eiki Palēmia he 'ū tokoni 'i he tafa'aki 'o e ako. P-pea ko 'eku fehu'i pē 'a'aku pē 'oku fēfē mo e si'i fānau ko ē 'oku *private* nau 'alu *private* ko ē ki muli. 'Oku 'i ai nai ha tokoni 'a e Pule'anga kiate kinautolu. :?

Fokotu'u ke fakatokanga'i ngaahi kolo ma'a taha he 'a'ahi kolo

Ko hono faka'osi ko e 'a'ahi kolo ma'a. Ko u lele atu 'aneuhu faka'ofu'ofa 'aupito 'a Hōfoa 'a e ngaahi 'enau *footpath* faka'ofu'ofa ko e kolo ma'a. 'Oku-ou Ko u fokotu'u atu 'Eiki Palēmia ke fakatokanga'i e 'ū kolo ko ē 'oku talangofua ko ē ki he tu'utu'uni 'a e Pule'anga hangē ko Makave ta'u eni ia 'e 18 mo 'emau ma'u e sivi e kolo ma'a taha. Pehē 'e kau hangē ko e me'a ko eni 'oku kau ai 'a Hōfoa ko 'etau faka'ai' ai eni ki he 'ū kolo 'ū kolo ma'a, pau 'oku pehē 'a Hōfoa uanoa 'a Makave ko e ta'u eni 'e 18 'emau ma'u 'a e kolo ma'a taha 'o Vava'u. K ko ia ai 'Eiki Minisitā ki he Takimamata ko u fokotu'u atu he ko e si'i kāinga 'o'oku ko 'enau ta'etokanga pē 'e vaoa e lotu kolo kae tuli ai leva e koa ko eni ke hangē ko Hōfoa kapau ke ia'oku pehē 'a ...

<007>

Taimi:- 1540-1545

Lord Tu'i'afitu : ... Hōfoa, huanoa e Lolo 'a Halaevalú mālō Sea.

'Eiki Minisitā Ako : Sea, ma'u faingamalie ke..

'Eiki Sea : 'Eiki Minisitā Ako.

Tali ki ha tokoni Pule'anga ki he fanau ako taautaha (*private*)

'Eiki Minisitā Ako : Mālō Sea. **T**apu mo e Feitu'ú na tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Fekau'aki ko eni mo e tokoni ki he fānau ako 'i muli 'alu *private*. 'I, 'io Sea ko e 'uluaki takai 'uluaki na'e fai foki e tokoni kia kinautolu *private* kae-pea 'uma'ā-'a- mo e kau 'alu sikolasipi, 'A'u 'oange ki'i sēniti pē ko e 'uhingá ke nau mateuteu ange ki he COVID 19. 'Ikai ke ngata pē 'i Fisi mo Ha'amoā mo Vanuatu, na'e kau ai 'a Siaina a'u ki Cuba, Georgia, Nu'usila, 'Aositelelia, 'Amelika. P-pea ki he toenga e ki'i sēniti ko iá Sea 'oku 'i ai leva 'a e takai 2 'oku 'alu he uiké ni Sea, pa'anga 'e 300 tupu 'oku 'ai ke 'ave ki he kau *private* pē. Ko e ki'i sēniti pē ia 'oku toé pea 'oku pehē 'e he Pule'angá mahalo 'e fiema'u ange 'e kinautolu ko ia-eni 'oku o *private* 'a e ki'i tokoni ko eni, ko e 'uhingá pē ko e tu'unga fakapa'anga mo e tu'unga 'e ala tokoni 'i ai kinautolu 'i he'enau nofo ko eni 'i muli 'i he ngaahi totongi fakatautaha pē pe *private* pē Sea. 'OPea 'oku 'alu atu ia he taimi ni, angamaheni pē ko ē ia-na'e fai'aki 'a e tokoni ko ia kimu'á pē 'oku 'alu ki he *account* pē 'oku fakangofua mai ha taha he ogo mātu'á ke nau o 'o ma'u mei Fale Pp'a'anga. Fakamālō atu ai ki he Minisitā Pa'angá hono fakafaingofua 'i e founga ko iá. Mālō Sea.

'Eiki Sea : Tongatapu 4.

Tokanga ki he tokoni ma'a e kau polisi fakakolo

Mateni Tapueluelu : Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pea pehē ki he 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá. Sea, ko e ki'i me'a pē eni ia 'oku fai ki ai e kole ki ai Sea ko e 'uhingá ko e faingamalie ko eni. Kole pē eni ia ki he 'Eiki Minisitā ko ē MIA mo e 'Eiki Minisitā Pa'angá, ko hono 'uhingá pē na'e 'osi fakahoko heni Sea, 'oku 'i ai e tokoni faka'osi 'a e Pule'angá ki he ngaahi polisi fakakoló, 'a ia 'oku nau kei faifatongia pē he vaha'a taimi ko eni. Ko hono 'uhingá pē na'e fai hono me'a'aki heni, kuo ma'u loto ia 'e he kau polisi fakakoló pea 'oku fai hono toutou 'eke kiate kinautolu Sea. Ko e ki'i kolé pē ia.

Tokanga ki he pa'anga e polisi fakakolo

Ko e uá pē Sea angalelei pē 'a e 'Eiki Minisitā ko ē 'i he MEIDECC, ke fanongoa pē 'emau kolé ko hono 'uhingá ko e ngaahi polokalama ko eni hiko vevé-, **kn**e ngāue'aki e fanga ki'i sēniti 'o e ngaahi kosilió, ka 'oku tali ki he hono *reimbursement* mai **pea k-**—Ko e tautapa pē ia ke manatua ange ia.

Kole ke tele ngaahi hala pule'anga vāhenga Tongatapu 4

Ko e faka'osi pē Sea ko e na'e 'i ai-fai pē -o-e fanga ki'i kole ki he 'Eiki Minisitā tanu halá, pea 'oku-ko ou fakamālō kiate ia. 'O,'oku 'ikai ke ne hanga 'o laua 'a e ngaahi fakaanga 'oku mau 'oatú ka 'oku ne fai fatongia lelei ta'efilifilimanako Sea, 'a e kole ko iaē 'oku mau tokanga ki ai -pea 'o'oku tanu atu 'a e fanga ki'i hala, 'O-'oku ai e fanga ki'i hala loto kolo pē eni ia Sea 'oku 'ikai ke mau to_e hoha'asi ia 'e mautolu ke tanu. Ko hono 'uhingá 'oku mahino'i pē 'a-e tūkunga 'oku 'i ai 'a e Pule'angá mo 'ene faka-polokalamá. Ko e kole pē eni ia pē 'e lava 'o tele, he na'e 'oatu pē 'a e fanga ki'i tohi ki he 'Eiki Minisitā, to e tele pē Sea, ka 'oku mea'i pē 'e he Hou'eiki Minisitā 'a e lahi ko ia hono telé 'e 'i ai hono palopalema. 'E pikipiki leva 'a e kekelelé pea faingata'a ke to_e fai ha ngāue ki ai. Ka ko e kole pē Sea ke manatua mu'a 'a e kole 'oku fakahoko atu mei Tongatapu 4 he fanga ki'i hala ko iá, he 'oku kau 'a e vāhenga 'o e motu'á ni 'i he ma'ulaló hono uesia 'i he taimi pēhé ni. Fakamālō atu ki he Pule'angá he faifatongia mālō 'aupito 'Eiki Sea 'a e ma'u faingamālié.

'Eiki Sea : Kātaki pē 'Eiki Minisitā kae tānaki atu 'a e fahu'i mei Ha'apai 13 pea ke toki me'a mai.

Kole na'a lava 'omai hotau kakai 'i Fisi he 'oku 'ikai ha toe keisi COVID ai

Veivosā Taka : Sea tapu mo e Feitu'ú na fakamālō atu he faingamālie 'oku 'omai ma'a e motu'á ni. Fakamālō atu he fakatapu ki he 'Eiki Palēmia 'o Tonga, Hou'eiki Nōpelé kae 'uma'ā 'a e kau Fakafofonga 'o e Kakai. Sea ko e fakamālō ki he me'a 'a e 'Eiki Palēmiá fekau'aki pea mo e mahino 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e ngaahi ~~#ial-drill~~ ko iaeni kuo 'osi. 'Osi eni 'a e fo'i kongā 'e 2, pea 'oku 'ikai ke ola lelei. Ka 'oku-ouko 'eku fakamālō he ko Fisi 'oku kei haó, na'a lava 'a Fisi ia 'o 'omai, na'a 'oku ha'u 'a e PASO ai pē ko e -... ka ko e anga pē 'a e fokotu'u atu.

Tokanga ke kau vahe motu Ha'apai 12 & 13 he polokalama 'a'ahi kolo

Fakamālō foki ki he 'a'ahi kolo 'oku lava fakahokó 'oku ...ko e ma'u ko ē 'a e 'a'ahi kolo ko ē 'a 13 mo 12, 'oku 2ua 'a 12 kae tolu3 'a 13. Ko e me'a pē 'Eiki Minisitā kuo maau-a e tō 'akau ko eni na'e lave ki ai me'a mai 'aki 'e he 'Eiki-Palēmiá kuo 'osi maau 'a Vahe Foa. Na'e lele atu 'a e motu'á ni ki ai 'o fakahoko 'a e ngāue ko iá. Ko vahe motu 'Eiki Minisitā, 'oku 'i ai 'enau hoha'a mai, 'a Lulunga pea mo Mu'omu'a pē 'oku si'i fēfē nautolu ke nau kau ...

<008>

Taimi: 1545-1550

Veivosā Taka: ...'i he 'a'ahi ko eni. Neongo 'oku 'ikai ke ke me'a ange ho kau ngāue 'o 'a'ahi ka 'oku nau fakahoko pē 'e nautolu 'a e ngāue ko eni.

Tokanga ki ha māketi ke fakamāketi'i ika kau toutai mei Ha'apai

Ko e me'a hono hoko 'e Minisitā *Public Enterprise* ko e ki'i me'a si'isi'i pē eni fekau'aki pea mo e hoha'a e kāinga Ha'apai ko eni 'oku nau faka'aonga'i e, 'a e ki'i fakatau'anga ika ko eni 'i Fāua 'oku 'ikai ke u ma'u pē ko Fāua ia pē 'ikai. Kuo 'oange tohi ke nau 'osi 'i he 'aho faka'osi e māhina ni 'apongipongi ka nau foki ki Ngutulei fo'i kongā ko ia pea ko 'enau ō atu ko ē ki Ngutulei 'osi fonu ia 'oku totongi pea 'oku 'ikai ke 'ilo pē te nau 'i fē. Pea kapau 'e tali pē ke nau tētē pē mei tahi 'o si'i fakatau ai 'enau fāngotá ka ko e hoha'a ia ki he Feitu'u na he

‘oku ‘ikai kaunga heni ‘a e Potungāue Toutai ko e Potungāue ‘a e Feitu’u na Poate Taulangā. Pea ko u tui ko e kongā ia ‘Eiki Minisitā ‘oku fai ai ‘a e fakahoha’ā ki he tu’unga ko ia. Pea ~~‘oku~~ o_u tui ko e me’a pē ia ‘Eiki Sea kuo fai ki ai e tokangā fakamālō atu he ngaahi ngāue kotoa pē ‘oku lava ‘o fakahoko. Mālō ‘aupito.

Eiki Sea: ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu mo e Feitu’u na Sea. Tapu mo e ‘Eiki Palēmia kae ‘umaā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ni. Sea mālō pē mu’a e kei fakalaumālie e Feitu’u na pea ko u tui ko e fakakoloa ia ‘o e efiāfi ni. Ko e efiāfi ni ko e fakakoloa lahi kia kitautolu ‘a e me’a kuo me’a ki ai e Hou’eiki Mēmipa koe’uhī ko ‘eku fanongo ko ē he efiāfi ni ‘oku hangē ko ē ha lingi lolo ki ha tahi peaua Sea. ‘Oku hanga ‘e he ‘Eiki Palēmia ‘o me’a mai ‘aki e ngaahi koloa lelei ko e ngaahi me’a’ofa lelei ma’a e kakai masiva mo e kāinga kotoa e fonua ni. Pea ko e tu’u he taimi ni Sea ko e tā mai e finemotu’a ko ‘ene ‘atungā ē ‘oku pasipasi atu pē honau ‘apī he taimi ni Sea. Ko hono ‘uhinga ko e fo’i pa’anga ko eni ‘oku fakaivia ‘aki kinautolu. ‘Ikai ke ngata ai Sea ka koe’uhī ko e ngāue halā lolotonga ngaahi atu e uafu ko ē ‘a Niuatoputapu pea ‘e to e folau atu e vaka he uike kaha’u ke si’i feinga’i atu ai pē. Fakamālō au ki he Va’a ko ē Ngaahi Ngāue Lalahi he ‘oku ‘ikai ke tukunoa’i ka ‘oku tokangaekina kau ‘a motu. Ko e ‘osi ‘a Niuatoputapu hiki mai ki Niuafō’ou. Toe pē eni e ngaahi mīsini ko ē ‘a Ha’apai ‘e ‘ave ia he vaka hoko ki Niuatoputapu koe’uhī ke au ki’i fakakakato mai ‘a e ‘ū ngāue ko ia.

Mo’ale Finau: Sea ki’i fakatonutonu atu.

Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Ko e hoko pē Sea.

Mo’ale Finau: Fakatonutonu atu Sea.

Eiki Sea: Fakatonutonu Ha’apai 12.

Mo’ale Finau: Mālō tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea. ‘Uluaki pē Sea ko u fakamālō ki he ‘Eiki Palēmia ‘i he tataki kuo fai ki hotau fonua. ‘Uluaki ia. Ki’i kole ai pē ki he Palēmia ki’i tokanga’i ange mu’a ‘a e sēniti ko ē ki he ngaahi fānauakó.

Eiki Sea: Ha’apai 12 ko e taimi eni e ‘Eiki Minisitā ko e hā ho fakatonutonu?

Mo’ale Finau: Ko ‘eku fakatonutonu ‘Eiki Sea ko e mīsini ko ē ko ē ‘a e fonuā fakapa’anga ‘aki e totongi tukuhaū kapau ‘oku fakahingoa ki ha vahefonua ‘oku ‘ave ia ki he vahefonua ko ia. Ko ‘eku fakatonutonu ia ‘Eiki Sea. Ko ia pē Sea mālō.

Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea. Sea ko u tui au ia ‘oku mahu’inga mālie pē ia. K ko u kole ange mu’a ki he Fakafofonga Fika 12 ko ē ‘o Ha’apai ke ‘oua ‘e fa’a tuputāmaki vave. Ko hono ‘uhinga ‘a’ana ia he ko Ha’apai ka ‘oatu ki Niua ko ‘etau fetokoni’aki ia. Ko Niua, Ha’apai, Vava’u ko motu ia pea ui ia leva ‘e tautolu ko Tokelau Mama’o. Ko ia Sea ko u fakamālō lahi au heni pea ‘ikai ke ngata ai koe’uhī ko e lava ko e me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ko ē ki he ki he ‘a’ahī kuo ‘osi ma’u mai e tala mei Niua ko nautolu ‘oku nau ma’u e ‘a’ahi, ‘a’ahi fakama’a ko hono ‘uhinga ‘oku *natural* foki ‘a Niua ia. Ka *organic*, *organic* ‘a Niua. ‘Oku ‘ikai ke to e teuteu ‘aki ia ha me’a. ‘Ikai ke ‘i ai ha fo’i pula ke pupuhi ko hono ‘uhinga ke tau holo ai *natural* e me’a kotoa pē. Teuteu’i ‘aki e matala’i ‘akau pea ‘oku tō ngoue mo hono ‘ā. ‘Ā ‘aki e maka. Pea ‘oku faka’ofō’ofa pē ia. Ko ia ai ko e kole

atu ki he ongo tama Ha'apai 'oku *beautiful* Niu. Ko 'emau taumu'a ko e *beautiful* Niu
feinga'i mu'a 'a Ha'apai ke sai.

Kei fai ngāue ke tukuatu pa'anga ki he ngaahi polisi fakakolo
Sea ko 'eku faka'osi 'a'aku koe'uhī ko e me'a na'e me'a ki ai 'a Tongatapu 4 fekau'aki pea
mo e pa'anga 'a e polisi koló ko e mo'oni ia Sea. 'Aho ni 'oku lolotonga ngāue atu e kau 'Ofisa
'a e motu'a ni ke tuku hake ki Fale Pa'anga pea ko u, sai pē 'oku me'a 'a e 'Eiki Minisitā
Pa'anga heni ko hono 'uhingá kuo pau ke 'oatu ko e me'a ko ē na'e me'a ki ai ...

<009>

Taimi: 1550-1555

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... tau alea pea me'a 'aki 'e he 'Eiki Minisitā
Pa'anga 'i Fale ni, ko e me'a ia 'e fai. 'Oua te mou fa'a vave ki he lāunga ka mou tokanga ki
he 'ū me'a 'oku tala atu he ko e me'a ia kuo pau ke 'oatu e me'a ko ia. Ko ia ai, kau
Fakafofonga, ko e vahe ko eni 'o e pa'anga ~~Polisi-polisi k~~Kolo ko eni, 'alu kātoa ki he vāhenga
'e 17 kamoutolu kau Fakafofonga, 'O'oku taki taha mano (10,000), taki taha mano (10,000)
tukukehe 'a e ta'u fakapa'anga fo'ou, 'oku 'alu atu ia 'o fā mano (40,000) 'i he pa'anga ia ko
ē, ko hono fakaivia ko eni ko honoe 'uhinga ko 'eku fanongo 'oku kei-to e hoko atu pe 'etau
curfew 'atautolu pea-mo e me'a, fakaivia. Ko Ha'apai pē 'e ki'i mālōlō pē 'a Ha'apai 12 mo
13 Sea. Na'a na mālōlō he me'a kuo 'osi pea na'a ku to e kole atu ke fakaivia naua pea na;
'osi toho 'ena sēniti, te na to e mālōlō pe 'a Ha'apai 12, ~~mo~~-13 pea mo Tongatapu 9, ke nau
ki'i mālōlō atu heni, ka u toki fakangōofua 'e au. Ko au te u fakangōofua kātoa tautolu kau
Fakafofonga, me'a kimoutolu ki Fale Ppa'anga 'apongipongi, 'atu ai pē ho'omou pa'anga
Polisi-polisi kKolo. Ko e me'a 'e taha, mou o ke mou ~~---~~fe'ofu'ofani.

Formatted: Font: (Default) Times New Roman, 12 pt,
Bold, Underline

Formatted: No Spacing

Mo'ale Finau: Fakatonutonu 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ka ai ha ongoongo lelei ko eni ia kuo
fakatonutonu.

Formatted: No Spacing

Mo'ale Finau: ~~Mo'ale Finau: Fakatonutonu Sea~~—Ko e Kupu 18 'o e Konisitūtone, ko e
fatongia 'o e Pule'anga ke *fair* 'ene vahevahe. Kupu 18 'Eiki Sea 'o e Konisitūtone, ko 'eku
fakatonutonu ia.

Formatted: No Spacing

Veivosa Taka: Sea, ~~kuo~~u-ki'i fakatonutonu atu. Ko 'eku fakatonutonu 'Eiki Sea, ko e me'a
'a e Minisitā, 'oku 'ikai ke tau ha pula ia 'i Niu. Ka ko eni 'oku ~~tax-text~~ mai 'a e finemotu'a
'oku 'i ai e pula ka 'oku tau pē ia 'i ~~f~~Fale. Pea 'oku hala 'ene ngaahi me'a ko ē 'oku ~~ne~~-me'a
'aki. Mālō Sea.

Formatted: No Spacing

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, fakamālō atu pe au ia he fakatonutonu
Sea, ka ko e 'uhinga 'eku fakamālō 'a'aku ia he ko hono 'uhinga ko e koloa lelei ko ē 'oku a'u
ki ai 'a Niu 'oku teuteu 'aki pē 'a e ngaahi matamatalelei fakaenatula pea 'oku mau koloa'ia
pē mautolu ia ai. Kuo u kole fakamolemole atu ki Ha'apai 12, ko ho'omou ta'epa'anga pPolisi
kKolo pē eni 'o a'u ki he 'osi. Ko 'eku lea atu ia he taimi ni kia koe, ko ho'o to e fakatonutonu
Lao mai ke tau to e 'ai Lao pea tuku mu'a ke u fai-tu'utu'uni pē au he ko au 'oku ou 'oatu e
me'a ke ke 'inasi ai.

Formatted: No Spacing

Ko e kole faka'osi Sea, Sea ko e kole faka'osi, mou o ki he ngaahi ~~v~~vāhenga.

Formatted: No Spacing

Mo’ale Finau: Sea, kuo u kole fakamolemole ki he Minisitā.

Formatted: No Spacing

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ‘o-leva mu’a ke u ki’i ‘osi atu ai leva ka e ‘osi ‘eku ki’i taimi Sea.

Formatted: No Spacing

Mo’ale Finau: Sea, kuo u kole fakamolemole ki he Minisitā ke fakafoki mu’a ‘ene lea kae ‘omai pe ha’a-mau ‘inasi.

Formatted: No Spacing

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Io, to e fakafoki atu pē Sea ‘eku lea.

Formatted: No Spacing

Mo’ale Finau: Mālō, mālō.

Kole ke feongoongi kau Memipa mo honau ngaahi vāhenga

Formatted: Heading 2, Left

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea, ko ‘eku faka’osi pē Sea, kuo u kole atu, mou ō ke mou feongoongi pea mo homou ngaahi Vvāhenga. ‘Oua te mou ō ‘o kē mo e ngaahi vvāhenga he pa’anga. Mou ō ke mou feongoongi mo nautolu, talanoa mo nautolu, ko e ha e me’a ‘oku si’i ‘aonga ki ai e ki’i pa’anga ko eni. Ko e ‘atu ke fakaiuia ‘a kinautolu si’enu ‘ā he po’uli ‘o le’o ‘o a’u ki he 5 hengihengi. Ko ia ai ‘oku-oko u fakamālō lahi atu katoa ko e anga pē ‘eku lea Sea, ka ‘okuko -ou talamonū atu kau Fakafofonga ‘oku si’i tufa atu pe ka moutolu ke mou ‘inasi ai mo homou ngaahi Vvāhenga, leveleva e malanga.

Formatted: No Spacing

Losaline Ma’asi: Sea.

Formatted: No Spacing

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 5.

Kole ki he Pule’anga ke vakai’i anga ha tokoni ki he kau no tō hina he ta’u kuo ‘osi

Formatted: Heading 2, Left

Losaline Ma’asi: Fakatapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea ‘oku ‘i ai ‘a e fakatapu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o-eho Fale ‘Eiki-nieiki, kae ‘atā mu’a ke fai pē ha poupuu atu koe’uhi ko e ngaahi fatongia ‘o e Pule’anga fakataha foki pea mo e Fale ‘Eeiki ni. Fakamālō atu ki he ‘Eiki Palēmia koe’uhi ko e ngaahi fatongia kotoa pē ‘oku fakahoko. Sea, ko e ki’i me’a pē ‘e 2ua ‘oku fai ‘a e tokanga ki ai ‘a e finemotu’a ni. ‘Uluaki pē, ko e kole pē ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke fakamolemole pē mu’a na’e ‘i ai pē mātu’a na’a nau tō hina ‘i he ta’u kuo ‘osi. Na’a nau lele atu ‘o fai e fakatangi ki he ‘Eiki Minisitā koe’uhi he na’e te’eki ai-ke ma’u ha totongi ia ma’a nautolu koe’uhi he na’e ‘i ai ‘enau fanga ki’i nō ‘i he Pangike Fakalalaka pea a’u ki he ‘aho ni, kuo u tui pē ‘e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke kole pē mu’a na’a ai ha faingamālie pē ke ke me’a ange ki he ngaahi kole ko ia.

Tokanga ki ha tokoni Pule’anga ki he senita fetukutuku ki ai kakai ‘i Ha’avakatolo

Formatted: Heading 2, Left

Ko hono Uua pē, ko e to e fakamanatu pē eni ia ki he ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi kae ‘uma’ā foki ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga. Na’e ‘i ai e ki’i *evacuation center* ‘o Ha’avakatolo na’e fai foki ‘a e ‘amanaki ke fai ‘a e ngāue ki ai ‘i he ta’u fakapa’anga ko eni ka kuo u kole atu pē ‘o fakamanatu atu pē ‘Eiki Minisitā Pa’anga kae ‘uma’ā foki ‘a e Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi ke fakamanatu atu pē ‘a e ki’i ngāue ko eni koe’uhi ke hoko atu pē e ngāue. Mālō Sea, mālō e ma’u faingamālie.

Tali Pule'anga na'e 'osi totongi mo'ua tō hina he pangike

Formatted: Heading 2, Left

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki Fefakatau'aki: ~~'Eiki~~ Sea, ka u ki' i tali atu pē mu'a. Tapu mo e Feitu'u na Sea mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale. Ko e tali pē fekau'aki mo e tō hina ko ē 'a e finemātu'a fefine; ne 'osi. Ne 'osi -totongi kotoa e pa'anga ia ko ia, 'a e kakai fefine ...

Formatted: No Spacing

<003>

Formatted: No Spacing, Left

Taimi: 1555-1600

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki Fefakatau'aki: ... kapau 'oku 'i ai ha taha 'oku te'eki ~~ai~~-ke totongi ha'ane nō ki he pPangikē ko e palopalema ia 'a'ana. Ne 'osi totongi kātoa 'a e me'a ia mo e fakamole ko ē ki he tenga' i hina mo e me'a ko ia na'e 'osi maau kātoa ia, kā-ka 'i ai ha nō ia ko e me'a kehe ia 'oku 'ikai ke kau ki ai 'a e tō hina ia kuo 'osi totongi ia.

Losaline Ma'asi: Mālō Sea, fakamolemole pē ko e motu'a pē eni ia na'e tō pē ia 'i tu'a 'i he kautaha ko eni, pea na'e totongi ki pPangikē, na'e nō 'i Pangikē Fakalalaka pea ko ē na'e fai 'a e kole ki he Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fā-Ta 'oku tonu ke 'alu ā ia 'o faka'ilo 'a e kautaha ko ena na'a nau tō hina ai.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea tapu pea mo e Sea tapu pea mo e ...

'Eiki Sea: Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Poaki ke faifatongia 'apongipongi ki he faka'osi'osi ta'u fakapa'anga lolotonga kuo tali he Tu'i

'Eiki Minisitā Pa'anga: ... Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea kae... Sea ko e 'apongipongi ko e 'aho faka'osi ia ko ē 'oku tāpuni ai ko ē 'a e Ta'u Fakapa'anga 'a e 2019/2020, pea 'oku kau ia 'i he 'aho mahu'inga ki he motu'a ni ko e 'uhinga ko e ngaahi fiema'u fakapa'anga pea hangē pē ko ia 'oku ke mea'i 'oku lahi 'a e ngaahi fiema'u ia kuo pau ke *cut off* ia 'apongipongi.

Pea ko ia ai 'oku ou kole atu Sea, ke u ki' i poaki atu 'apongipongi ho Fale ~~'e~~Eiki te u fekalei pē 'i Fale Pa'anga 'o fakahoko 'a e fatongia ko eni he ko ene 'osi pē 'aho 30 ia 'oku te'eki ~~ai~~ ke lava 'a e ngaahi fatongia ko eni 'e ngata leva ia ai pea tau hoko atu tautolu ki he'etau 'esitimetu fo'ou; P-pea ~~'-oku-oko~~ u fiefia pē ke fakahoko atu heni kuo finangalo lelei 'Ene 'Afīōo 'o Ffakamo'oni 'i he'etau Lao ko ia pea kuo 'osi maau ia 'i Fale Pa'anga.

'A ia 'oku 'i ai 'a e 'amanaki 'a e Potungāue Pa'anga ko e lava pē 'apongipongi 'e tāpuni 'a e ngaahi fiema'u 'a e kakai mo feinga ke totongi. P-pea ko e 'aho 'uluaki ko e anga-maheni pē ia 'oku pau ke fai 'a e *ū-portreport of survey*, pea mo e *cash count* 'i he 'aho Pulelulu. Pea ko e 'aho Tu'apulelulu mo e Falaite 'e kei tāpuni ai pē ~~'a~~-e Fale Pa'anga tukukehe 'a e ngaahi fiema'u totongi sieke mo e ngaahi me'a ke *pick*, pea 'e toki ava leva 'a e Fale Pa'anga ki he fatongia anga-maheni 'i he 'aho Mōnite uike kaha'u.

Formatted: Font: Italic

Kā-Ka ko e ngaahi me'a ko eni 'oku fai ki ai 'a e tokangā 'Eiki Sea 'e fai hoku lelei taha pea mo e mātu'a mo e finemātu'a to'o fatongia ke lava 'o totongi tautautefito ki he ngaahi sēniti me'a'ofa ki he kau Polisi-polisi Fakakolo-fakakolo ko e ngaahi me'a ki he hina mo e ngaahi

me'a lahi 'aupito 'Eiki Sea. Kā-Ka 'oku mou fiamālie pē 'e lava pē 'o fakahoko 'apongipongi. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 1.

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea, kae 'uma'āā 'a e Hou'eiki 'o e Fale Alea. Sea ko e ki'i me'a pē 'e ua 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni. 'U-'uluakí, 'oku-ouko u poupou pē ki he ffika 5 'i he kole ko eni fekau'aki mo e ---kau tō hina eni ia na'e 'ikai ke kau ia 'i he tō hina ko ena 'a e finemātu'a, polokalama tō hina 'a e Pule'anga. Ko e kau tō hina pē eni ia 'i tu'a. Ko e 'uhinga 'a e fakahoha'á Sea ko e fa'ahinga eni na'a nau tokoni lahi nautolu ki he fonua 'i he ngaahi ta'u mai kimu'a hono 'omai 'a e pa'anga 'i he hina. Ko e ki'i fāmilī ko eni na'a nau --- ko 'enau puha hina 'e teau-100 tupu na'e 'ave 'i he tō hina ko eni. Na'a nau nō mei he Pangikē pea mahino pē Sea ko e fehalaaki ko e me'a 'oku hoko, kā-ka 'oku-oko u tui 'oku 'ikai totonu ke tau tukuange 'a e si'i fa'ahinga pehēē ni na'a nau tokoni ki he fonua mo hono fakatafe mai ha pa'anga ki he si'i tukuhausia pehē.

Fakahā Pule'anga kei ngāue ki he ngaahi kole fekau'aki mo e mo'ua tō hina

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u ki'i tokoni pē ki he Fakafofonga, taimi nounou pē. Tapu pea mo e Sea pea mo e Fale 'Eiki ni Sea. Hangē pē ko ia na'a ku lave ki ai 'anenai ko e kātoa 'a e fa'ahinga ko eni na'a nau 'osi a'u tonu ange pē ki he tangata'eiki 'Eiki Palēmīa, pea nau 'osi a'u tonu ange kiate au pea na'e fai --- 'oku lolotonga fai 'a e ngāue pea mo e ngaahi fakamā'opo'opo e ngaahi fakamatala pea 'oku ou 'amanaki ke faka'osi 'a e ngaahi ngāue ko ia 'apongipongi 'Eiki Sea, mālō.

Tokanga ki he tu'unga tohi tangi na'e fakahū mai Tongatapu 1 ki Fale Alea

Siaosi Pohiva: Mālō, fakafeta'i. Ko e faka'osí pē Sea koe'uhi kuo 'osi me'a mai 'a e Feitu'u na te tau mālōlō 'i he uike 'e 2, K ko 'eku kole atú Sea 'oku 'i ai 'a e Fohi-tohi Tangi-tangi na'e fakahū mai 'e he motu'a ni ki he Fale ni ki he Feitu'u na. K ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai Sea, 'oku ou hoha'a 'oku mahu'inga 'aupito ki he motu'a ni 'a e Fohi-tohi Tangi-tangi ko eni mei he kakai 'o e fonua. 'Oku ou kole atu pē ki he Feitu'u na ke ke fakahoko mai angé pē ko e hā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Fohi-tohi Tangi-tangi ko eni, mālō.

'Eiki Sea: Hou'eiki kK o e ngaahi Fohi-tohi Tangi-tangi na'e tukuhiho ki he Kōmiti ki-he Ngaahi Totonu. Me'a mai 'Eiki Sea 'o e Kkōmiti ko ia.

Lipooti ki he tu'unga 'i ai ngāue ki he 'u tohi tangi fakahū mai ki Fale Alea

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'u na Sea...

<005>

Taimi: 1600-1605

Lord Tu'i'āfitu: ... Kk o e ngāue lahi 'oku fai he kōmiti 'a hono fakatonutonu 'a e ngaahi 'a e 'ū tohi tangi ni. M-mo oni pē foki ia 'oku tu'u he 'uhinga 'o e Konisitūtone tau'atāina tohi tangi ki he Feitu'u na kimmo ho Fale mo 'Ene 'Afiōe kā-ka 'oku fai hono siofi he Kōmiti ki he ngaahi-Ngaahi tu'utu'uni-Tu'utu'uni ke hoa mo taau 'a e 'ū tohi tangi mo e tu'utu'uni

Formatted: Font: Bold, Underline

Tu'utu'uni ho Fale, 'I-i ai pē fanga ki'i me'a iiki 'oku fai 'a hono fakatonutonu pea 'oku ngāue 'a e Kōmiti mo e sekelitali ke fokotu'u ha fakahinohino kae toki faka'atā he Feitu'u na faka-Fale Alea ki he anga hono fakahū ha tohi tangi.

'I ai e 'ū tohi tangi ia fakamo'oni ia 'i mui ko e ki'i teknikale pē mo e ngaahi fakalea mo e fokotu'u e ngaahi fakahinohino ko e 'uhingáKoe'uhī ko 'etau ngāue kotoa pē 'oku 'i ai hono ngaahi ngaahi Ttu'utu'uni. Ka-pea 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia 'e taha Sea 'a e tuai 'a e 'ū tohi tangi ni 'i ai ha loto e Kōmiti he 'oku mau fengāue'aki pē 'oku kau pē mo e kau Fakafofonga Kakai 'i loto fanga ki'i me'a iiki pē pea ko 'ene lava pē ia pea toki fakahoko mai ki he Feitu'u na. K-ko e anga ia 'a e ngāue 'a e Kōmiti he taimi ni Sea ko u kole pē ki he Fakafofonga ke laumālie lelei pē 'oku fai pē 'a e ngāue 'a e kōmiti kā-ka 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga fakafaingata'a'ia'i 'a e ngaahi ttu'utu'uni faka-Konisitūtone 'uhinga e tohi tangi mālō Sea.

Siaosi Pōhiva: Mālō Sea fakamālō atu pē ki he Sea e Kōmiti ko ia ko e me'a pē-ia na'e fai ai e hoha'a ko e tuai hono fakahoko mai ko e hā e tu'unga 'oku 'i ai e ngaahi tohi tangi. Pea mahino peaē 'oku 'i ai e ngaahi me'a ke fakatonutonu fakalelei'i kā-ka 'oku tui pē motu'a ni 'oku 'ikai ke totonu ke hoko e me'a ko ia ke fakatuai'i ai kāa 'oku fakamālō atu ki he Sea e Kōmiti he ngāue 'oku fakahoko ki he tohi tangi pea 'oku tau 'amanaki pē 'e vave hano fakahū mai ki he-Fale ni ke fai ha me'a ki ai e Hou'eiki mālō 'aupito ma'u faingamālie.

Eiki Minisitā Ako: Sea ki'i miniti pē 'e taha.

Eiki Sea: Mālō 'Eiki Minisitā.

Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na tapu mo e Fale Alea ko e fekau'aki pē eni pea mo e me'a 'a e Minisitā Pa'anga 'osi ko eni e ta'u fakapa'anga 'apongipongi. N-na 'e 'i ai pē ngaahi mahalo 'ikai ke-fai-e-ki'i ma'u hala fekau'aki mo e tokoni ko eni 'a e Pule'anga 'e taha na'e fai ko eni kia kinautolu kotoa ko ē he teemi ua he *high school*. 'O-ōoku totongi foki he Pule'anga 'enau ako pea 'oku 'i ai 'a kinautolu foki ia 'osi totongi 'enau teemi ua 'anautolu kā-ka ko e 'asi ko ē *refund* ko e 'uhinga ia ke nau feinga mai 'apongipongi pē ko e 'aho ni ki mu'a he tāpuni ko ē 'a e Fale Pa'anga. Pea 'o kapau 'oku *refund* 'o kapau na'a 'oku nau 'osi totongi 'enau teemi ua pea 'o kapau 'oku nau fiema'u ke *refund* 'enau sēniti ko ia ko e 'uhinga pē ko e me'a ko eni faka-Fale Pa'anga ke fakafaingamālie'i 'a kinautolu ko eni. T tau pehē nau 'osi totongi kotoa 'enautolu 'enau ta'u 'e taha ke *refund* 'enau sēniti ko e me'a 'e taha pē Sea hangē ko e me'a 'a e Palēmia fai ko ē 'apongipongi 'a e *trial* ko e tesi pē a-e nofo 'a e fānau 'i 'api fai mei ai e ako. K-ko e ngaahi *feedback* kotoa pē mo e e ngaahi tokoni mei he mātu'a mo kinautolu 'oku nau tokanga'i e fānau 'e tokoni ia ki he potungāue ke-fakalelei'i e sēvesi ke fakahoko e ako ki he ngaahi 'api 'i ha taimi 'e tāpuni ai e ako mālō 'Eiki Sea e ma'u faingamālie.

Formatted: Font: Italic

Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ki mu'a pea u toloi e Fale 'oku-ouko u fie fakamanatu atu ko e 'uhinga 'etau toloi ko e ngaahi ngāue 'oku kei 'i he 'ū kōmiti ke fakakakato ia he uike ua ko eni 'oku tuku atu. 'A-a ia ko e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Vā Faka-Ngāue 'oku tukuhiho ia ki he Kōmiti LaoLao. K-ko e Lao Fakaangaanga ki he Ngaahi Koloa Vai Kōmiti 'Ātakai. Lao Fakaangaanga ki he Me'atokoni Kōmisi Sōsiale mo e Kōmiti Ngoue. Lao Fakaangaanga ki he *Invest* Muli Kōmiti Lao mo e Kōmiti ki he Vā mo e Ngaahi Fonua Kehe; pehē foki ki he Fefakatau'aki. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakalelei 'Atamai Kōmiti Lao mo e Kōmiti Sōsiale. pea mo e Fokotu'u Faka-Fale Alea na'e fakahū mai 'aneuhu 'e he 'Eiki Palēmia tukuhiho mo ia ki he Kōmiti Lao. Hou'eiki 'oku 'i ai e 'amanaki 'e lava 'o fakakakato

e ngaahi *public consultation* ki he ngaahi kōmiti ko eni ki he maau mai e 'ū lipooti mo e ngāue ki he 'ū Lao Fakaangaanga ko eni ki Fale Alea 'aho 13.

'A ia ko e Mōnite 'aho 13 ia 'o Siulai Hou'eiki 'oku 'ikai ko ha faingamālie'i eni ke mou ō 'o 'a'ahi faka-Fale Alea fakamamafa atu ke mou me'a mai ki he taimi 'oku ui ai e 'ū kōmiti ke fakahoko mou ngāue. Kko 'etau 'Aasenita toki fai 'a e ngaahi 'a'ahi faka-Fale Alea 'i 'Aokosi ko ia pē Hou'eiki. Ttoloi e Fale ki he 10 Mōnite 'aho 13 'o Siulai mou me'a hake ke tau kelesi

Kelesi

(Fakahoko ai pē kelesi he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea ko e lava ia 'o e feme'a'aki 'o e 'aho ni toloi e Fale ki he Mōnite 13 'o Siulai)

<007>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga